صلي الله عليه وآله وسلم

اُسَوَهٔ مُحَمَّدِيَ

(سن تصنيف 1935ع)

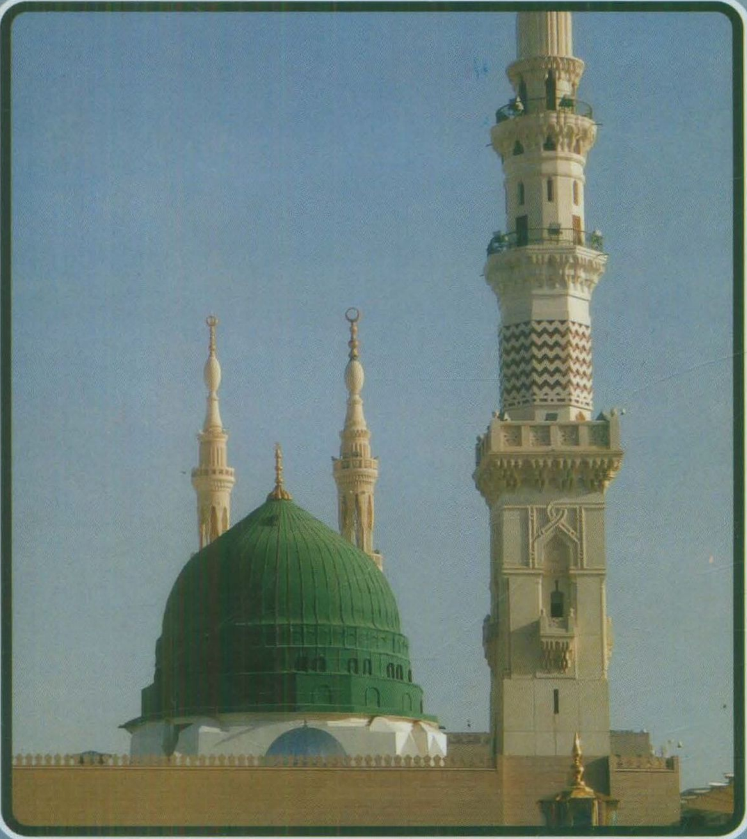

مخدوم غلام حيدر صدّيقي هالائيؒ

(1316-1372هه 1899-1953ع)

سنڌي ادبي بورڊ

Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

اُسوهء مُحمّدي صلى الله عليه وسلم

(سنِ تصنيف 1935ع)

مخدوم غلام حيدر صدّيقي قريشي هالائي رحه

(1316-1372ھ/1899-1953ع)

سنڌي ادبي بورڊ

ڄام شورو، سنڌ

2016ع

ڪتاب جا سمورا حق واسطا محفوظ

چاپو پهريون   سال 2016ع   تعداد 1000

هن ڪتاب جي ڪنهن به حصي کي، ناشر کان اڳواٽ حاصل ڪيل اجازت کانسواءِ، اليڪٽرانڪ يا ٻئي ڪنهن به طريقي جنهن ۾ اسٽوريج ۽ ريٽريول سسٽم شامل آهي، استعمال نٿو ڪري سگهجي.

قيمت: هڪ سؤ پنجٽيهه رپيا
(Price Rs: 135-00)

خريداري لاءِ رابطو:
سنڌي ادبي بورڊ ڪتاب گهر
تلڪ چاڙهي، حيدرآباد سنڌ
(Ph: 022-2633679, Fax: 022-9213422)
Email: sindhiab@yahoo.com
www. Sindhiadabiboard.org

هيءُ ڪتاب سنڌي ادبي بورڊ پرنٽنگ پريس ڄام شوري ۾ انچارج مئنيجر محمد رحيم نوحاڻي ڇپيو ۽ الهڏنو وگهيو، سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ ان کي پڌرو ڪيو

پاران ايم ايڇ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.
Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

ڇپائيندڙ پاران

سنڌ ڌرتيءَ کي اِها عظمت حاصل رهي آهي تہ، هِن ڌرتيءَ تي ڪيترائي عالم، محدث، مفسر، فقيہ، مؤرخ ۽ شاعر پيدا ٿيا آهن، جن پنهنجي پنهنجي مقام تي مختلف علمن تي قيمتي ڪتاب لکي علم و ادب ۽ دين جي خدمت ڪرڻ ۽ علم جي جوت کي روشن ڪرڻ ۾ وسئون ڪِينَ گهٽايو آهي. اهڙن عظيم شخصيتن مان مخدوم غلام حيدر صديقي قريشي هالائيؒ پنهنجي دؤر جو مڃيل ۽ هاڪارو مصنف ٿي گذريو آهي.

مولوي مخدوم غلام حيدر صديقي قريشي هالائيؒ (1899-1953ع) جي ناياب ۽ قلمي تصنيفات مان ”اسوهء محمدي صلي الله عليه وآلہٖ وسلم“ سيرتِ طيبہ تي سندن يادگار تحرير آهي، جيڪا پاڻ سال 1935ع ۾ تصنيف ڪيائون. هن ڪتاب ۾ مخدوم صاحب جناب رسالت مآب صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن جي زندگيءَ مبارڪ جو احوال قرآن مجيد جي روشنيءَ ۾ بيان ڪيو آهي.

سنڌي ادبي بورڊ شروع کان ئي سيرت طيبہ تي اعليٰ درجي جا معياري ڪتاب شايع ڪندو رهيو آهي ۽ ان ڪانسواءِ بورڊ اڻڇپيل توڙي اڳاٽي دؤر جا ڇپيل ڪجهہ ناياب ڪتاب بہ ٻيهر شايع ڪري پاڻ مَلهايو آهي؛ انهن ڪتابن مان هڪ ڪتاب ”اسوهٔ محمدي صلي الله عليه وآلہٖ وسلم“ بہ هڪ اهڙو علمي تحفو آهي، جنهن منجهان هڪ ئي وقت عالم توڙي طالب العلم فيضياب ٿي سگهن ٿا.

هيءُ ڪتاب سنڌي ادبي بورڊ طرفان پنهنجي ايامڪاريءَ ۾ شايع ڪري سُرهائي محسوس ڪري رهيو آهيان. جنهن لاءِ آئون جناب مخدوم جميل الزمان صاحب چيئرمن سنڌي ادبي بورڊ، جو تهدل سان شڪرگذار آهيان، جنهن پنهنجي مفيد مشورن سان منهنجي رهنمائي ڪري اشاعتي مرحلي کي آسان ڪيو.

اُميد آهي تہ، اسان جي هِن پورهئي مان عالم ۽ طالب العلم لاڀ پرائيندا.

30- شوال المڪرم 1437ھ
04- آگسٽ 2016ع

الهڏنو وگهيو
سيڪريٽري

فهرست

- پيش لفظ: فقير غلام حيدر الصدّيقي الهالائي 7
- مصنف جو تعارف: ڊاڪٽر اسرار احمد آخوند (علوي) 9
- ٻه اکر: قاضي محمد شوڪت علي عفي عنه 15
- تمهيد: مخدوم غلام حيدر صديقي 24

باب

1. حضور صلي الله عليه وآله وسلم جن جو سڄي ڪائنات کان اڳ هئڻ 31
2. حضور صلي الله عليه وآله وسلم جن جو ٻين سيني کان افضل هئڻ 34
3. حضور صلي الله عليه وآله وسلم جن جي اهلبيت کي پاڪ رکڻ 37
4. حضور صلي الله عليه وآله وسلم جن جو سرجڻ 39
5. حضور صلي الله عليه وآله وسلم جن بابت حضرت عيسيٰ جي پيشينگوئي ڪرڻ 41
6. حضور صلي الله عليه وآله وسلم جن جي حلم ۽ بردباريءَ بابت 46
7. حضور صلي الله عليه وآله وسلم جن جي خوردنوش بابت 52
8. حضور صلي الله عليه وآله وسلم جن جي لباس بابت 56
9. حضور صلي الله عليه وآله وسلم جن جي سواريءَ جي وهڻ بابت 58

10. حضور صلي الله عليه وآله وسلم جن جي حرمن پاڪن بابت 59
11. حضور صلي الله عليه وآله وسلم جن تي نعمتن عطا ٿيلن بابت 65
12. حضور صلي الله عليه وآله وسلم جن جي شفقت ۽ لطف بابت 70
13. حضور صلي الله عليه وآله وسلم جن جي فرمانبرداريء بابت 72
14. حضور صلي الله عليه وآله وسلم جن جي اصحابن بابت 78
15. صلوات پڙهڻ جي ڀلائي بابت 86
16. توسل ونڻ جي طريقي بابت 97

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ

پيش لفظ

اَلۡحَمۡدُلله اَلَّذِي نَزَّلَ اَحۡسَنَ اَلۡحَدِيۡثِ كَتَاباً مُتَشَا بِهَا مَثَانِيَ عَلِيٰ نَبِيِّه وَ صَفِيه اَلَّذِي اُوۡتِيَ جَوَامِعَ اَلۡكَلم قَلِيلَةَ المباني كَثِيرةَ اَلۡمِعانِي صَلَي اَللهُ عَلَيۀ وَ آلِهِ وَ صَحَبِهِ اَلذِيۡنَ دَانَتۡ لهُمۡ الم مِنَ اَلاَقَاصِيۡ وَاَلاَ دَانِي.

اما بعد! ناظرين ڪرام تي مخفي نہ هوندو تہ هن نازڪ زمانہ ۾ جڏهن تہ اسان مسلمان اوج ۽ ترقيءَ جي منزل ڪان ٿُٽي نهايت تنزل ۽ پستيءَ ۾ اچي پيا آهيون، ان حالت ۾ اسان تي فرض آهي تہ اسان ڪجهہ وقت لاءِ پنهنجي تنزل ۽ پستيءَ جي اسبابن تي غور ڪريون ۽ جيتريقدر پهچي سگهي، اوتريقدر انهن اسبابن جي ازالہ ۽ وڃائڻ لاءِ ڪوشش ڪريون. في الحقيقت جيڪڏهن ان مسئلہ تي غور ڪجي ٿو تہ حضرت امام مالڪ رحمة الله عليه جو اهو قول صاف ۽ صحيح نظر ۾ اچي ٿو، جنهن ۾ پاڻ فرمائين ٿا تہ:

لاَ يُصِلح آخِرُ هٰذِهِ الاُمة اِلاَّ بِمَا صَلَحَ بِهٖ اوَّلها

يعني جيستائين هن آخرين زمانہ جا مسلمان اڳين بزرگن جي تقليد ۽ پيروي نہ ڪندا، تيستائين هنن جو اصلاح ۽ ترقي محال آهي. واقعي ٿيو بہ ائين آهي تہ جيستائين اسان جي مسلم قوم سلف صالحين جي پيرويءَ تي پوري هئي ۽ هنن جي سامهون اهو ئي طريقو محمدي موجود هو، تيستائين ڪنهن بہ دشمن کي طاقت نہ هئي تہ مسلم قوم جو نالي خاطر بہ وار ونگو ڪري سگهي، مگر وائي برحال ما! اسان طريقہ محمدي کي وساريو، اسان شريعت مصطفويہ کي ڇڏي ڏنو، اسان سلف صالحين جي تقليد کي خير باد

چئي ۽ اسان پنهنجي سَرفروش بزرگن جي پيرويءَ کي الوداع ڪيو. حاصل ڪلام تہ اسان خود خدائي عزوجل کي فراموش ڪري ڇڏيو. اهڙيءَ حالت ۾ نہ تائيد ايزدي عزوجل اسان جي شامل حال رهي ۽ نہ خود اسين هن ڳالهہ جا لائق رهياسين تہ پاڻ کي سچو مسلمان سڏائي سگهون. قرآن شريف تہ بلند آواز سان اسان کي چئي رهيو آهي. ”لَقَدُ ڪَانَ لَڪُمۡ فِيَ رَسُوۡل اَللهِ أُسوُةٌ حَسَنَة“ اي اهل اسلام جا اوهان جي لاءِ جناب رسول الله صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جي تقليد ۽ پيرويءَ ۾ پستيءَ جي مرض جي دوا ۽ ترقيءَ جا نسخہ موجود آهن، تنهن ڪري جيڪڏهن اڄ بہ اسان جي مسلم قوم آنحضرت صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جي اسوه حسنہ کي پنهنجو مطمح نظر ڪري ۽ سندن تقليد ۽ پيرويءَ کي چنبڙي وجهي تہ پوءِ ترقيءَ جو ڏؤر ڪو پري نہ آهي ۽ هن فقير هيءُ مختصر رسالو خاص انهي نيت سان پنهنجي مسلمان ڀائرن جي لاءِ پيش ڪيو آهي تہ هو اسوه حسنہ مان پوريءَ طرح واقف ٿين ۽ هر هڪ اُمتي انهي مبارڪ طريقہ کي پنهنجي لاءِ دستور العمل ڪري ٻنهي جهانن جي نجات حاصل ڪري ۽ هن خادم کي دعا خير سان ياد فرمائي. اگرچہ هن ڪتاب کان اڳ انهي موضوع تي ٻيا ڪيترا ڪتاب شايع ٿيل آهن، جي هر حيثيت ۾ منهنجي هن لکيل ڪتاب کان زياده عمدا ۽ موزون آهن، مگر هن خادم محض آنحضرت صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جي ذڪر خير کي پنهنجي ناقص وجود لاءِ نجات اخرويءَ جو باعث سمجهي، هي ڪتاب جوڙيو آهي. شال رب تعاليٰ جلشانه پنهنجي لطف ۽ فضل سان منهنجي هن ناچيز خدمت کي قبول فرمائي ۽ انهيءَ جي برڪت ۽ ايمان سان قيامت جي ميدان ۾ پنهنجي محبوب حضرت محمد ڪريم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جي محبوب جماعت مان اُٿاري. آمين

خادم العلماءَ

فقير غلام حيدر الصدّيقي الهالائي عفا الله عنه

*

مصنف جو تعارف

اسم گرامي: حضرت مخدوم غلام حيدر صدّيقي قريشي
اذان جو نالو: "محمد سعيد"
ولادت: 23- اپريل 1899ع مطابق 12 ذوالحج 1316ھ بمقام هالا نوان پاڻ، غوث الحق حضرت مخدوم نوح سرورؒ جن جي 15 نمبر سجاده نشين، حضرت مخدوم ظهيرالدين عرف پروچام سائين المعروف 'شريعت ڏٽيؒ' جن جا چوٿون نمبر فرزند هئا.

سلسلهِ نسب: پاڻ، حضرت ابوبڪر صدّيقؓ جن جي اولاد مان آهن ان ڪري خالص صديقي ۽ قريشي آهن، سندن نسب نامو هن طرح آهي: مخدوم غلام حيدر بن ظهير الدين بن امين محمد ثالث بن محمد زمان رابع بن امين محمد ثاني بن پنيلڏو بن منن بن محمد زمان ثاني بن مير محمد اول بن منن بن مير محمد بن ابوالمحمد بن امين محمد اول بن غوث الحق حضرت مخدوم نوحؒ.

تحصيلِ علم: قرآن شريف ناظره: مولوي حافظ شفيع محمد مجاور (قاضي شهر هالا)

ابتدائي عربي ۽ فارسي: مولوي شاه محمد صاحب (پنجاب)

مزيد حصولِ تعليم: دارالعلوم ديوبند يوپي هندستان.

اساتذه ڪرام: شيخ الهند مولانا محمود الحسنؒ سيد انور شاه ڪشميريؒ ۽ مولانا حبيب الرحمانؒ.

دارالعلوم ديوبند مان جڏهن تعليم جو مقرر ڪورس پڙهي دستاربندي ڪري واپس هالا سنڌ موٽيا ته ان بعد سندن والد بزرگوار پنهنجو جملي ڪاروبار سندن حوالي ڪري، پاڻ آزاد ٿي وينا. انهيءَ

وڏي مشغولي هوندي بہ پاڻ ؒ ادبي ۽ علمي صحبتن ۾ رهاڻن کي جاري رکيو آيا.

ازدواجي زندگي: سندن شادي 27- رجب المرجب مطابق 11-فيبروري سن 1926ع ۾ سيڪاٽ ضلعي مٺياريءَ جي حاجي محمد هاشم ۽ حاجي نورمحمد سمي وارن مان ٿي، ان وقت سندن عمر مبارڪ 26 سال ٿي چڪي هئي، ڪين ڪوبہ نرينہ اولاد نہ ٿيو.

سندن ذاتي ڪتبخانو: وٽن ڪتابن جو وڏو ذخيرو هو ۽ پنهنجي خانداني ڪتبخاني ۾ بہ وڏو اضافو ڪيائون جو ٿوري عرصي ۾ اهو پاڪستان جي وڏن ڪتبخانن ۾ شمار ٿيڻ لڳو. علامہ آءِ.آءِ قاضي، پير حسام الدين راشدي ۽ شمس العلماء ڊاڪٽر دائودپوٽو بہ ڪتابن ڏسڻ لاءِ وٽن اڪثر ايندا رهندا هئا.

سندن تصانيف:

(1) اسلامي تصوف. سال 1932ع ۾ مسلم ادبي سوسائٽيءَ پاران ڇپجي پڌرو ٿيو.

(2) مختصر سوانح حضرت مخدوم نوحؒ سال 1933ع ۾ ڇپيو.

(3) اسوهٔ محمدي صلي الله عليه وآلهٖ وسلم. پهريون ڀيرو 1935ع ۾ ڇپيو.

(4) منهاج المومنين.

(5) سفينة النوح عرف سڪينة الروح سال 1944ع ۾ مڪمل ٿيو. هي ڪتاب 1314 صفحن تي مشتمل آهي (اجا نہ ڇپيو آهي).

(6) سيرت النبي صلي الله عليه وآلهٖ وسلم. 1945ع ۾ ڇپيو.

سياست ۾ حصو: انگريزن جي دورِ حڪومت ۾ سنڌين جي جيڪا سنڌ بمبئيءَ کان جدا ٿيڻ واري تحريڪ هلي، ان ۾ پاڻؒ بہ پيش پيش هئا. ان سلسلي ۾ پهريون جلسو حيدرآباد ۾ قلعي جي

پرسان منعقد ڪرايائون، جنهن ۾ باقاعده طور تي قرارداد منظور ڪري سنڌ کي جدا ڪرڻ جو مطالبو ڪيو ويو.

جڏهن سنڌ بمبئيءَ کان جدا ٿي ته سنڌ اسيمبلي وجود ۾ آئي پاڻ ابتدا کان وٺي آخري عمر تائين سنڌ اسيمبليءَ جا ميمبر رهيا. سنڌ اسيمبليءَ ۾ بلن پاس ڪرائڻ ۾ سندن وڏو حصو رهيو، چاڪاڻ ته سندن هميشه ميجارٽي رهي ۽ اها ڳالهه عام هئي ته مخدوم صاحب جنهن ڏانهن به هٿ ڦيرائيندو هو، حڪومت ان جي نهندي هئي، اسيمبليءَ ۾ موجود هئڻ جو مقصد به اهو هئن ته جيئن سنڌ جا معاشي ۽ تعليمي مسئلا حل ٿين.

سندن تعليمي خدمتون: هالا شهر ۾ ”بابِ نوح“ واري دروازي کان وٺي درگاهه شريف مخدوم نوحؒ تائين تقريباً اڌ شهر اسڪولن، ڪاليجن، هاسٽلن، مسجدن، هنرگاهن ۽ درگاهن تي مشتمل آهي، اهو سڀ حضرت غلام حيدر رحہ جن جي مرهونِ منت آهي. تفصيل هن طرح آهي:

(1) سال 1940ع ۾ ”مسلم پرائمري اسڪول“ کولرايائون.

(2) 5- جنوري 1942ع ۾ مخدوم غلام حيدر هاءِ اسڪول هالا قائم ڪيائون ۽ 1943ع ۾ هالا هاءِ اسڪول لاءِ مسجد ۽ مدرسو تعمير ڪرايائون.

(3) سال 1951ع ۾ سروري اسلاميه ڪاليج هالا تعمير ڪرايائون ۽ 1952ع ۾ مخدوم طالب المولىٰ هاسٽل، ڪاليج سان لڳ جو بنياد وڌائون ۽ انهن ٻنهي عمارتن جي وچ ۾ هڪ عاليشان مسجد تعمير ڪرايائون. (انهن ٻنهي تعليمي ادارن مان سنڌ جا هزارين غريب شاگرد تعليم حاصل ڪري چڪا آهن).

(4) 5- جمادي الثاني سن 1351هه ۾ درگاهه شريف غوث الحق حضرت مخدوم نوحؒ جو وراندو ۽ احاطو تعمير ڪرايائون اها عظيم عمارت به ڏسڻ وٽان آهي.

سندن سماجي خدمتون: خدمتِ خلق، متعلقين ۽ غير متعلقين جي خبرگيري، جود و عطا، رياست ۽ سياست جا مسئلا، سائلن، يتيمن، غريبن، رنن زالن، ڪوتاه دست مقروض ماڻهن جي سارسنڀال، سروري، خانقاه ۽ مريدن جي خدمت، عالمن ۽ مدرسن جي سرپرستي ڪرڻ سندن مشغلو هو، ڪوبہ عرضدار خالي نہ موٽندو هو، ڪافي ماڻهن کي نوڪريون وٺي ڏنائون ڪو بيمار ٿيندو هو تہ ڪيس خط ذريعي يا ماڻهو موڪلي ان جي عيادت ڪندا هئا، بهرحال سندن ذات مجموعو هئي دين، دنيا، علم ۽ روحانيت جو. انهن سين شين کي هڪ ئي وقت هلائڻ وارا هئا ۽ سين شين تي پوري دسترس هجڻ سندن ڪمال هو، سنڌ ۾ اهڙا شخص تمام ٿورا هوندا، جيڪي پير بہ هجن، فقير بہ هجن، چوٽيءَ جا عالم بہ هجن، عابد بہ هجن، اعليٰ سياستدان بہ هجن ۽ فلاحي ڪمن جا مهندار بہ هجن.

چهرو ۽ حليو مبارڪ: سندن چهري جو رنگ گلاب مائل ۽ ويڪرو، نڪ ڊگهو، چشم آهو، مٿي مبارڪ جا وار ننڍا، منهن مبارڪ تي اڇي سونهاري، درميانہ قد ۽ جسم، چهري مان هر وقت نور جون لاٽون پيون نڪرنديون هيون، پيشانيءَ ۾ سچائيءَ جو پيغام ۽ نگاهن ۾ نيڪيءَ جو عزم، لباس سادو ۽ باوقار، مٿي مبارڪ تي دستار، ململ جو پهراڻ ۽ سلوار هرک جي زيبِ تن ڪندا هئا. سندن دلپسند رنگ اڇو هو، ڪپڙا بيواه غريب عورتن کان سبرائي پائيندا هئا، سفر ۾ ڪارو ڪوٽ يا ڪاري شيرواني پائيندا هئا، پيرن ۾ سنڌي جُتي يا ڪارو سليپر استعمال ڪندا هئا.

گفتگو: سندن گفتگو جو لهجو تمام نرم ۽ شائستہ هوندو هو، جو ڪوبہ کائنن ناراض نہ ٿيو، اگر اتفاقاً ڪنهن تي ناراض ٿيا تہ هڪدم اُتان اٿي ٻئي ڪمري ۾ هليا ويندا هئا، گفتگو هلندي درود شريف وردِ زبان هوندو هئن.

دانشمندي: سنڌن دانشمنديءَ جي هاڪ پوري سنڌ ۾ هئي ۽ ڪئين داناء آيا ۽ داد ڏيندا هليا ويا. صلاح مشوري ۾ خلوص ۽ سچائي هوندي هئن، نہ ڪڏهن دوست بي آسري ۽ نہ ڪڏهن ڪو دشمن بي ڊپو ٿيو، باقي عفو ۽ درگذر تہ سنڌن خانداني ورثو هو.

سنتِ نبوي صلي الله عليه وآله وسلم جي پيروي: حضرت مخدوم غلام حيدرؒ جن جو حُسن اخلاق متابعت سنتِ نبوي صلي الله عليه وآلہٖ وسلم آهي، گناهن جي ڪمن ۽ غير شرعي رسمن کان پاسو ڪندا هئا، وٽن ڪوبہ ادنيٰ درجي کان اعليٰ درجي جو ماڻهو، ديني مسئلو پڇڻ ايندو هو تہ پاڻ سڀ ڪم ڇڏي ان کي سهڻي انداز ۾ سمجهائيندا هئا، بلڪ انهن کي ديني ڪتاب پڙهڻ لاءِ بہ ڏيندا هئا.

عبادت: حضرت مخدوم غلام حيدرؒ پنج ئي وقت نماز باجماعت ادا ڪندا هئا ۽ خشوع و خضوع سان پڙهندا هئا، سفر اگر ريل گاڏيءَ ۾ هوندو هو تہ اتي بہ نماز ادا ڪندا هئا، جيڪڏهن سفر ڪار ۾ هوندو هو ۽ نماز جو وقت اچي ويو تہ اتي ڪار روڪائي لهي نماز ادا ڪندا هئا، مصلو هميشہ ساڻ هوندو هئن ۽ هميشہ وضوءَ ۾ رهندا هئا، اگر ڪٿي پاڻي دستياب نہ ٿيو تہ تيمم ڪري بہ نماز ادا ڪندا هئا، روزا ٽيهہ ئي رکندا هئا، عشقِ رسول صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن سان سرشار هئا، جڏهن بہ رسول ڪريم صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن جو نالو اچي ويو تہ زارو زار روئندا هئا، مولود شريف جا شائق هئا، باقي غير شرعي راڳ نہ ٻڌندا هئا، رمضان المبارڪ ۾ تراويح نمازن ۾ بہ ٽي ختما قرآن شريف جا حافظن جي پويان ٻُڌندا هئا.

روز جا معمولات: صبح جو سوير بيدار ٿيندا هئا، ڪٻر جي پاڙ واري ڏندڻ سان ڏند مبارڪ صاف ڪري غسل ڪندا هئا ۽ ان بعد فجر نماز پڙهي اشراق تائين قرآن شريف جي تلاوت ۽ ورد وظيفن ۾ وقت گذاريندا هئا، اشراق جا نفل ادا ڪري هلڪو ناشتو

ڪندا هئا، ۽ پوءِ سندن بنگلي تي پهچي ماڻهن سان ملندا ۽ انهن جي ڪمن ڪارين جو ڀلو ڪندا هئا ۽ ظهر جي نماز بنگلي تي باجماعت ادا ڪري تقريباً ٻہ بجي ڌاري منجهند جي ماني کائيندا ۽ پوءِ ٿورو وقت آرام ڪري شهر ۾ روانہ ٿيندا ۽ عصر جي نماز نارن تي ادا ڪري، ڪڏهن هاءِ اسڪول جي مسجد ۾ تہ ڪڏهن ڪاليج يا درگاهہ شريف جي مسجدن ۾ نمازون ادا ڪري واپس بنگلي تي ايندا ۽ اتي عشاء نماز پڙهي ماڻهن کان حال احوال وٺندا، عشاء بعد وري علمي ادبي ڪچهري شروع ٿيندي، جيڪا رات جو 12:00 بجي تائين هلندي ۽ پوءِ ڏيڍيءَ تي اُسرندا هئا، کائڻ پيئڻ ٻہ تمام سادو هئڻ ۽ فرمائيندا هئا تہ: "سادو کائڻ ۽ سادو هنڊائڻ سنت آهي).

انتقال: حضرت مخدوم غلام حيدرؒ جن جي زندگيءَ جو هڪ هڪ منٽ خدمت خلق ۽ تعليمي ڦهلاءَ جي ڪوشش ۾ صرف ٿيو. ايتريقدر جو وفات کان صرف ٻہ ڏينهن اڳ پنهنجي ذاتي اڪائونٽ مان هڪ لک رپيا ڪيارائي هالا ڪاليج جي اخراجات لاءِ ڏنائون. ڪين گهڻي عرصي کان ذيابيطس هئي ۽ دار: دنيا جي دستور موجب پاڻ هن جهان مان 26- رمضان المبارڪ سن 1372هہ مطابق 9- جون 1953ع ۾ رحلت ڪيائون ۽ پنهنجي اباڻي قبرستان درگاهہ شريف حضرت مخدوم نوحؒ ۾ دفن ٿيا.

ڊاڪٽر اسرار احمد آخوند (علوي)
ايم.بي.بي.ايس، ايم.فل، پي.ايڇ.ڊي
هالا شريف

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ

نحمده و نصلي علىٰ رسوله الكريم

ٻه اکر

هن ڪائنات ۾ ڪي ڪي انسان الله تعاليٰ جي طرفان نعمت ۽ ڪائناتِ قدرت ۾ الله تعاليٰ جي نشانين مان ڪي نشانيون هوندا آهن، جيئن چئبو آهي ته آيَةٌ مِن آيَاتِ اللهِ ڪارخانه قدرت ۾ اها ترتيت رهي آهي ته الله تعاليٰ جي طرفان انسانن لاءِ ڪي شخصيتون حجت طور پيدا ڪيون وينديون آهن ته جيئن انسانن جي رهنمائيءَ لاءِ سامهون ڪي مثال هجن جيئن پوري ڪائنات ۾ نيڪ و بد وارو جيڪو سرشتو هلندڙ آهي، انهيءَ لاءِ هدايت ۽ نيڪيءَ جي وجود کي برقرار رکجي ۽ ان لاءِ اهڙيون شخصيتون وجود ۾ اينديون رهن، جيڪي هن ڪائنات ۾ روشنيءَ کي برقرار رکنديون اچن، نه ته هوند هيءَ ڪائنات بُرائي بدڪاري ظلم ۽ زيادتي جي وَرِ چڙهي وڃي ۽ هن کي روڪڻ وارو نه رهي. هونئن به قادر ڪائنات هر دور ۾ اونداهي لاءِ روشنيءَ جا مينار موڪليندو رهندو آهي جنهن جي سوجهري تي انسانيت پروان چڙهندي آهي ۽ اهي روشنيءَ جا مينار انسان ذات لاءِ مايوسي ۽ نااميديءَ کي ختم ڪرڻ لاءِ انهن جو وجود مثالي بڻجي، سيني نيڪن جي دلين جو چراغ روشن ڪندو آهي. الله تبارڪ و تعاليٰ فرمائي ٿو ته:

وَلَا تَهِنُوْا وَلَا تَحْزَنُوْا وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ ۝ (آل عمران 139)

هن آيت ۾ الله تبارڪ و تعاليٰ جو وعدو آهي، ته جيڪڏهن اوهين صحيح معنيٰ ۾ مؤمن آهيو ته پوءِ ڪاميابي ۽ ڪامراني، روشني ۽ رهنمائي، حڪومت ۽ طاقت، شان ۽ دٻدٻو، حيثيت ۽ وڏائي، عزت ۽ آبرو، اوهان جي حوالي ڪبي. جيڪڏهن من حيث القوم اها خاصيت اچي وڃي ته الله تبارڪ و تعاليٰ جو وعدو پڪو آهي. پر افسوس مسلمان ايمان جي صفات ڪان ڪافي پري هليو ويو آهي، جنهن ڪري من حيث القوم ذلت ۽ رسوائي، محڪوميت، ڪمزوري ۽ ناتوانائي ڇانئجي وئي آهي. اسان (مؤمن) سان ته الله جو وعدو آهي، پر مسلمان جو الله رب العزت تي وعدي جو يقين ختم ٿي چڪو آهي. هو نفساني ۽ ذاتي مفادن جي ور چڙهي ويو آهي، جنهن جي ڪري مصيبت ۽ معصيت ۾ گرفتار آهي، جيستائين صفات وارا هئا ته ٿوري هجڻ جي صورت ۾ به دنيا تي ڇانئجي ويا. قيصر و ڪسريٰ جي تختن کي تاراج ڪري مٽائي ڇڏيائون، سبحان الله! الله به سچو ته سندس وعدو به سچو، پر مسلمان جو يقين ڪچو.

الله تعاليٰ جي تعريف ڪيل شخصيتن ۾ جيڪي خصوصيتون هجن انهن مان هڪ شخصيت حضرت مخدوم غلام حيدر صدّيقي قريشي صاحبؒ آهن جيڪي هڪ مثالي انسان هئا، عالم باعمل هئا، سياستدان باڪردار هئا، ايمان پختہ ۽ يقين وارا، امور تعليم حاضره جا ڄاڻو ۽ احساس رکندڙ، غريب مسڪين بي واهي جا مددگار ۽ آسرو ۽ اميد، شريف ۽ عزت واري ماڻهوءَ لاءِ پناهه جي جاءِ. ديني ادارن جا مددگار ۽ معاونت وارا، پنهنجي ڪاروبار ۽ جماعت جي ماڻهن

جا پرجهلا ۽ نگهبان، زيرڪ داناء باعلم و باعمل با اخلاق ۽ با حياء با مروت با مُوَدَت درگذر عفو جا ۽ سخا جا درياء، آداب گفتگو ۽ طرز گفتگو ته ڪو هلي سکي هنن کان. الفاظ اهڙا جهڙا پوئيل موتي، تبسم اهڙو جو مجلس ۾ راحت محسوس ٿئي، ملاقات ۾ عزتون به ملن ته مددون به ملن، آسرا به ملن، دلين کي آرام به ملي، راحتون به ملن.

حضور پاڪ صلي الله عليه وآله وسلم جن جا سچا عاشق ۽ حقيقي عمل وارا اُمتي، پابند سنت، هر قول ۽ فعل ۾ پاڻ ڪريمن صلي الله عليه وآله وسلم جي عمل کي آڏو رکندي، فيصلو ڪرڻ، حضرت ابوبڪر صديق ؓ واري وفا ۽ حلم ۽ بردباري، حضرت عمرؓ واري دانائي، شجاعت، بهادري ۽ دٻدٻو، حضرت عثمانؓ واري سخاء ۽ حياء، حضرت عليؓ وارو علم ۽ بهادري، انهن صفتن جي جهلڪ جيڪڏهن ڏسڻي آهي ته اهي صفتون حضرت مخدوم غلام حيدر صديقي قريشي صاحبؒ ۾ مجتمع هيون.

ساڳئي وقت پير به هجي، امير به هجي، عابد به هجي، سياستدان به هجي، زميندار به هجي ته تعمير جو معمار به هجي، فلاحي ڪمن جو مهندار به هجي ۽ سياست جو شهسوار به هجي ته اهي سڀ صفات مڙي اچي مليون سائين مخدوم غلام حيدر صديقي قريشي صاحبؒ جن کي.

خاندان سرورية جي سرواڻ حضرت مخدوم نوح صديقي قريشي صاحبؒ جي اولاد مان سجاده نشين 15 حضرت مخدوم ظهيرالدين عرف حضرت سائين پريل ڄام المعروف ”شريعت ڏٺيءَ“ جو چوٿون نمبر فرزند حضرت مخدوم غلام حيدر صديقي قريشي صاحبؒ جن جي ولادت 12 ذوالحج 1336ھ

بمطابق 1898ع هالا ۾ ٿي. ان کان اڳ سندن ٻئي ڀائر جن جو اسم گرامي (اول صاحبزاده ۽ اڳتي هلي سجاده نشين نمبر 16) حضرت مخدوم غلام محمد عرف گل سائين صديقي قريشي صاحبؒ هو. هي بزرگ فقيري رنگ ۾ رهيا، پنهنجي نفس کي مٿائڻ لاءِ فقيريءَ جو هر حيلو آزمايائون، امور دنيا داري کان پاڻ بچائي پري پنهنجي ذات تي حقيقي فقيريءَ کي مسلط ڪيائون. هونئن به لکيل، پڙهيل، عربي ۽ فارسي جا ماهر، ديوان حافظ جا بهترين شارح. گفتگو مختصر مگر وڏي بامعنيٰ بقول سائين جي ايم سيد جي ته ”اسين ڪلاڪن جا ڪلاڪ ڳالهايون پر سائين غلام محمد مختصر اکرن ۾ لاجواب ڪري ڇڏيندو هو.“ ٻيو نمبر ڀاءُ مخدوم عبدالحسين سائين صديقي قريشي صاحبؒ پڙهيل شخصيت هئا. باقي ڪو عالم، ڪاروبار ۾ ڪو نالو يا مشهور ۽ معروف نه هئا. ٽيون نمبر ڀاءُ هو مخدوم الله بچايو سائين صديقي قريشي صاحبؒ سندن طبيعت ۾ اميري هئي، روزانه ڪپڙا به نوان، بسترو به نئون، گهوڙو به سرڪش ۽ ان تي سنج وغيره به اعليٰ، پنهنجي دنيا ۾ مگن.

اهڙي ماحول ۽ حالات ۾ سيني کان ننڍي ڀاءُ جو ايڏو اڳتي وڌڻ اها تائيد آسماني ۽ امداد رباني آهي، نه ته هي به صرف بنگله اندر ئي محدود رهجي وڃن ها جيئن حضرت عمرؓ جو فرمان آهي ته حضر خالد بن وليدؓ جهڙا انسان عرب جون مائرون ڄڻڻ کان عاجز آهن، واقعي ڪي ٻار ۽ انسان پنهنجا پاڻهي رستا ڳولي، نيون راهون کولي اڳتي وڌندا آهن اُهي ازلي اَبدي خوش نصيب هوندا آهن.

ڪنهن پڇيو ته سائين اوهان کي اولاد ڪونهي؟ پاڻ

فرمايائون تہ ”اَبا هي ٻچا جيڪي اسڪول ۾ پڙهن پيا سي منهنجو اولاد آهن“ سبحان الله! طالب علم لاءِ ايڏي محبت ۽ سچائي.

هڪ ڀيري جي ڳالهہ آهي تہ مخدوم مريد حسين صاحب ملتان کان مخدوم صاحب جي دعوت تي هالا تشريف فرما ٿيا. سائين مخدوم ظهيرالدين عرف پرو ڄام سائين ان وقت علالت جي ڪري ڏيڏيءَ تي هئا، فرزندن کي فرمايائون اوهين وڃي مخدوم مريد حسين صاحب جن وٽ ويهو، ٿوري دير کان پوءِ فرزندن اچي ٻڌايو تہ بابا سائين هتي مخدوم صاحب ملتان واري جي کَرّ ۽ فَرّ ڏاڍي آهي. ويهڻ ۾ منهن ڏيڻ مشڪل ٿي پيو آهي. پاڻ فرمايائون تہ بابا کَرّ ۽ فَرّ ڦٻي مخدوم صاحب کي، پاڻ کي ميزبانيءَ جو شرف مليو آهي. (اصل ۾ حضرت سائين ملتان واري اعليٰ لباس، اعليٰ دستار ۽ اعليٰ قسم جي جُتي استعمال فرمائيندا هئا، جنهن جي ڪري سندن نٽ ٽانگر وڏو پئي ڏسڻ ۾ آيو ۽ هي ننڍا نوجوان هئا، ان ڪري گران پئي گذريو. هونئن بہ حضرت بهاءُ الدين زڪريا ملتانيؒ جن کان وٺي الله سائين کين ولايت بہ ڏني، بادشاهي بہ ڏني، ان ڪري سندن اولاد ۾ بہ بادشاهي رنگ هلندو آيو. حضرت سيد پيران پير سيدنا عبدالقادر جيلانيؒ جن کي بہ الله سائين بادشاهي رنگ عطا ڪيو هو اها رب جي تقسيم آهي، ڪي بزرگ فقيري رنگ ۾، ڪي بادشاهي رنگ ۾، اهڙي طرح حضرات انبياء عليه السلام ۾ بہ اهي ٻئي رنگ هئا، هڪڙا بادشاهي رنگ ۾، ڪي وري فقيري رنگ ۾، مالڪ کي راضي ڪرڻ ۾ ٻنهي رنگن ۾ امتحان هو جو الله تعاليٰ کين ڪامياب ڪيو.)

هالا جا مخدوم صاحبان تمام حسين خوش شڪل اعليٰ ڪردار ۽ اعليٰ گفتار جا مالڪ رهيا آهن، سخاوت درگذر، نرمي، حياء ۽ اخلاق جي اعليٰ معيار تي رهيا آهن اهو سلسلو حضرت مخدوم نوح ؒ جن کان وٺي جاري ۽ ساري آهي.

فقط حضرت مخدوم محمد زمان سرڪار هئا جن جو وڏو رعب، تاب ۽ دٻدٻو هوندو هو، وڏا دلير شجاع ۽ سگهارا پير هئا.

محبوب علي چنا صاحب لکيو آهي ته ”ان وقت جي پير صاحب پاڳارا واري کان به وڌيڪ هِنَ جو رعب ۽ دٻدٻو هو ان ڪري سائين جو لقب سرڪار پئجي ويو“. سائين سرڪار جو والد صاحب سائين امين محمد ”پکن ڏٽي“ جن به جوانيءَ ۾ ڪافي رعب ۽ تاب ۽ اعليٰ پوشاڪ، اتي ويني اعليٰ قسم جي هوندي هئي پر ياءُ جي وصال جي غم ۾ فقيري اختيار ڪيائون، جو راهوندِ وجي وسايائون، سندن هڪ ڪافي ياءُ جي غم ۾ اظهار ۾ مشهور آهي:

سڄڻ جا ساريو سانگ آئون ويني روز رڙان.

ٻيو ته هن خاندان کي علم ادب شاعري تهذيب ۽ فقيري ورثي ۾ مليل آهي. حضرت مخدوم نوح ؒ جن فرمايو ته ميثاق واري ڏينهن اسان جو روح حضرت سليمان عليه السلام سان گڏ پنيان ادب سان بيٺل هو پوءِ وري حضرت مُحمّد رسول مصطفيٰ صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن سڏي پنهنجي پرسان بيهاريو، اهو ئي سبب آهي جو بادشاهي ۽ فقيري هن گاديءَ ۾ گڏ هلنديون. ان جو واقعي حقيقي منظر هر گادي نشين ۽ ان جي قريبي ترين عزيزن ۾ نظر اچي ٿو.

ان سلسلي جو هڪ واقعو حضرت سائين غلام حيدر صاحب جن جي مسافريءَ جو آهي ان جو احوال مختصر طور تي هتي ڏجي ٿو، جنهن سان پورو منظر سامهون اچي ويندو.

سيد عطا حسين شاهه موسوي (ريٽائرڊ ايجيوڪيشنل انسپيڪٽر) لکي ٿو ته آئون هڪ ڀيري قلهڏين کان اسڪول جي انسپيڪشن ڪري موٽيس ته قبله مخدوم غلام حيدر صاحب جن هڪ منزل کان ٻي منزل خان صاحب سائينداد جي دعوت تي روانا ٿيا پاڻ اُٺ تي سوار هيا ڪين اڇي دستار، ڪارو ڪوٽ ۽ سنڌي جتي پيل هئي. پاڻ اُٺ تي سوار هيا سندن پويان اُٺ سونن سازن سان، ڇهه گهوڙا سونن سنجن سان، ان جي پويان، ٻه ٽي سؤ پيدل ماڻهو ۽ هڪ عاليشان گهوڙي تي هڪ ڪاڪار شيدي، جنهن کي تلوار ٻڌل هئي، تمام شان و شوڪت سان روان دوان هو آئون هڪ پاسي بيهي رب سائين جو شان ڳائيندو رهيس ۽ دل ۾ عجب ڪاڏم ته:

”هيڏي سهڻي صورت ۽ نوراني شڪل ڪيڏي نه شان سان ۽ شوڪت سان ۽ دٻدٻي سان وجي پئي، ان ۾ ضرور خدائي نور معرفت هوندو جو هيترا ماڻهو ڪهڙي نه ادب ۽ احترام سان ويندا رهن ٿا، انهن کي نه دڙي ۽ نه ڪڏ جو خيال آهي. سيني جون اکيون ان نوراني شڪل واري انسان ڏي آهن، ان مهل منهنجي دل ۾ ذوق ۽ شوق پيدا ٿيو ته ڪاش ان بزرگ جي صحبت مان فيض حاصل ڪجي، ڄاتم ته اجا به جڳ ۾ الله وارا آهن.“

تعميري ذوق ۾ به پاڻ وقت جا بادشاهه هئا، درگاهه شريف جو وراندو هجي يا هاءِ اسڪول جي مسجد شريف يا وري ڪاليج واري مسجد شريف. اسڪول جي عمارت ڪيڏي

خوبصورت ۽ وري ڪاليج جي عمارت ڪيڏي نہ باوقار ۽ شانائتي، جو دل ۾ اکين کي راحت محسوس ٿئي. اهڙي طرح سان بنگلي ۾ لانڍي جو اضافو بہ فنِ تعمير جو نمونو آهي.

تعليمي ذوق ايڏو جو هاءِ اسڪول هالا، وري سروري ڪاليج هالا. ان ڪان علاوه حيدرآباد ۾ ”جامعہ عربيه“ تلڪ چاڙهي تي هڪ بهترين علمي ادارو، وري حيدرآباد ميمڻ محلي جي سامهون ”مدرسة البنات“ نالي نياڻين لاءِ اسڪول ۽ اُتي ”باب النوح“ جي تعمير. ان ڪان علاوه سنڌ جي ديني مدرسن جي مدد، تعاون، سرپرستي ۽ مدرسن جي سرپرستي اچڻ وڃڻ دين سان محبت جي وڏي علامت آهي.

اها بہ حقيقت آهي تہ هالا جي مخدوم خاندان کي سياست ۾ آڻڻ جو سهرو بہ حضرت سائين مخدوم غلام حيدرؒ جن جي ڪري آهي، نہ تہ ڪانئن اڳ هي خاندان سياست جي ميدان ۾ نہ هو، سندن ئي رکيل بنياد جي ڪري اڳتي هلي قبلہ مخدوم محمد زمان سائين بہ سياست ۾ اچي ويا. نہ تہ پاڻ طبعي طور تي سياسي مزاج جا نہ هئا. پر سائين غلام حيدرؒ جن جي تربيت جي زير اثر سائين محمد زمان طالب المولىٰؒ جن پاڪستان جي اعلىٰ سياستدان بنجي اُڀريا. سائين جن بہ مخلوق جي ڪافي مدد ۽ خدمت ڪئي، ديني ادارن جي ترويج ۽ تزويج ۾ ڪافي حصو ورتو. سندن ذات ۽ سياست ايڏي تہ بي داغ هئي جو دشمن بہ سندن تعريف ڪان سواءِ رهي نہ ٿو سگهي. پاڻ دولت جي محبت ڪان پري رهي ذاتي خرچ سان ماڻهن ۽ قوم جي خدمت ڪئي، ادبي محفلون سجايون، شعر و شاعري کي زور وٺايو. شڪار جا ماهر ۽ ڪوڏيا، ڪچهري جا مور، علم ادب جا حقيقي بادشاهہ،

موسيقيءَ جا ماهر ۽ علمي ادبي شاعري ۽ موسيقيءَ جي محفلن جا مور هئا.

شريفن، غريبن، بيواهن، مسڪينن جي مدد ڪرڻ، شريف پرور، غريب پرور، ادب نواز، سنڌي، اردو، فارسي ادب جا ماهر، شاعري ۽ نثر کان علاوه اسلامي ڪتابن جا مصنف، لغت تي دسترس ۽ ان ۾ هڪ ناياب تصنيف (لغات سنڌي مخففات). لڳي ٿو ته ڪوبه لمحو پنهنجو ضايع نه ڪيائون.

طبيعت نرم، نماڻي، شرمسار، ڪم گو، ڪم آزار، حيادار، وضع دار، نيائڻ وارا، ڪَس ڪَسر سهڻ وارا، غريبن سان محبت ڪرڻ وارا، اصلي ماڻهن جي عزت ڪرڻ وارا، مهلن تي شيني کي ياد رکڻ ۽ ڪَسر نفسي جو ڪمال.

سرنديءَ ۾ ميان سومرا   تو پيغمبرانه ڪيا پار

"پہلے تولنا پھر بولنا" تي پوري زندگي عمل ڪيائون.

آخر ۾ دعا آهي ته حضرت سائينؒ جن کي الله تعالىٰ جنت ۾ جايون عطا فرمائي ڪين تمام خدمتن جو اُجور عطا فرمائي، بين کي به سندن نقش قدم تي هلڻ جي توفيق عطا فرمائي. (آمين)

قاضي محمد شوڪت علي عفي عنه
قاضي هائوس هالا پراڻا

Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

تمهيد

بادشاهن کي بادشاهي عطا فرمائڻ واري ۽ غريبن جي غريبي تي ترس کائڻ واري خداءِ واحد قدوس جا لک لک بار شڪر جنهن اسان کي انسان بنائي اشرف المخلوقات جو درجو عطا ڪيو ۽ سڀ کان پنهنجي پياري حبيب محمد مصطفيٰ احمد مجتبيٰ صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن جو اُمتي بنايو. سلام ان هادي اسلام تي، جنهن گمراهن کي سڌو رستو ٻڌائي خداوند اڪبر جو آخري پيغام ۽ بهترين ديني نظام عرب اندر ظهور ڪري ساري جهان کي هر وجهه جي اصلاح جي عقائدن جي دعوت ڏني ۽ پنهنجي دعوتِ تبليغيءَ ۾ هر طرح ڪامياب رهيا.

عرب جي ابتدائي حالت:

رسول اڪرم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن هڪ اهڙي ملڪ، اهڙي شهر، اهڙي فضا ۾ پيدا ٿيا جتي هر طرف جنگ جدال، بت پرستي خواه بداخلاقيءَ جو چرچو چالو هو.

خداوند تعاليٰ جي اڳيان سر جهڪائڻ بجاءِ بُتن اڳيان هرڪو انسان سر جهڪائڻ لڳو، حسن ۽ عشق بافسق جي هرهنڌ بازار گرم هئي، باقاعده هلت چلت جو نه اصول هو، نه تهذيب، نه تمدن، نه علم هو، نه انسانيت جي خوبين مان ڪابه خوبي ميسر غرض ته بيحيائي، بي غيرتي، بي شرمي، بداخلاقي، بداطواري، بدرسمي، زنا ڪاري، دغا ۽ فريب، ڪبر ۽ غرور، هڪ ٻئي کان نفرت، حسد ۽ ڪينه، شيبت ۽ بد گوئي، ڪذب ۽ دروغ گوئي جو سيلاب تمتار جاري هو.

هرهنڌ اونده انڌوڪار اهڙي طرح ڇانيل هئي، جو ڪٿي روشنيءَ جو هڪ ڏيو به ٽمڪندڙ نظر نه ٿي آيو، ساڳيءَ طرح عرب وانگر سڄي اقوام عالم جي اخلاقي اجتماعي حالت تباه ٿي رهي

هئي. بد رسم جاهلانہ عقائد ۽ وحشيانہ زندگي منجهن عام جام مروج هئي.

انسان لاءِ مذهب جي سخت ضرورت آهي، مذهب جي بدولت ئي خدا تعاليٰ جي بنايل نظام جي معلومات پئجي سگهي ٿي، ۽ ڪوبہ انسان بغير نظام ۽ انتظام جي صحيح زندگي بسر نٿو ڪري سگهي، ان لاءِ عرب خواهہ اقوام عالم کي عين هن موقعي تي صحيح نظام رکڻ جي سخت ۾ سخت ضرورت هئي. سبحان الله! اهڙي تاريڪيءَ جي زماني ۾ حضور صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن پيدا ٿي خدائي پيغام ادا ڪري رهن ٿا ۽ اهڙي قدم رفتاري جي رنڊڪن پوڻ ۾ مخالفن طرفان جن جي بيجاءِ متن تڪليفون وارد ٿين ٿيون، سي بہ رضا برداشت ڪرڻ ۽ اڳتي قدم ڪڻڻ ۾ ڪوبہ دريغ نٿا ڪن ۽ تبليغ حق کان هڪ وار بہ پوئتي نٿا هٽن ۽ استقلال همت سان آخر سڄي جهان کي اصلاح، اخلاق اعمال ۽ صحيح عقيدن جي دعوت ڏيئي کين راهہ هدايت تي آڻين ٿا.

عزيز دوستو! اها ڪهڙي مقناطيسي ڪشش هئي؟ (لاڪراه في الدين) نہ زور هو، نہ زبردستي، نہ توپ هئي، نہ تلوار، نہ دنيوي حرص و حوس جي لالچ هئي، نہ آسودگي جي طمع تي پاڻ ڏانهن ڇڪڻ جو ڏيک، هائو، اهو ”انڪ لعليٰ خلق عظيم“ جو اثر هو، اهو جان نثاريءَ ۽ قرباني جو جوهر خدائي احڪام تي پوري استقامت ۽ خداوند تعاليٰ جي حمايت ۽ نصرت ۾ پورو اعتماد هو، جنهن جابرن ۽ ظالمن جي دلين ۾ بہ سندن لاءِ محبت ۽ عزت جا بحر موجزن بي اختيار جاري ڪيا. جي دشمن هئا سي دوست بڻجي پيا، جي خون جا پياسي هئا، سي مشفق بڻجي سندن ارشاد تي منتظر ٿيندا رهيا بلڪ خادم تي گذارڻ لڳا.

عزيز دوستو! اچو تہ حضور صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن جي ڏنل نيڪ تعليم تي مختصر الفاظن ۾ ذڪر ڪري ثابت ڪريون تہ دنيا کي ڪهڙيءَ طرح نيڪ اخلاقن ۾ مالامال ڪيائون

۽ هر قسم جي نقصن جي پاڙ پٽي ڇڏيائون ۽ اسلامي مساوات جي اصول موجب هر شاهه گدا کي يڪسان ڄاڻي دنيا ۾ عظيم انقلاب ڪهڙي طرز عمل سان آندائون.

جاني ۽ مالي اصلاح:

قرآن شريف جي اناويهين سيپاري ۾ آيت ”قدا فلح المومنون“ الخ پڙهو ۽ ان تي غور ڪريو ته الله تعاليٰ ترقي ۽ تنزل نسبت ارشاد ڪيو آهي ته مسلمان صرف اخلاق حميده ۾ ترقي حاصل ڪرڻ ۽ عبادت تي پوري طرح عملي قدم کڻڻ ۾ قائم هجڻ ۽ مالي قرباني ڪرڻ سان عروج حاصل ڪري سگهن ٿا. برعڪس ان جي جڏهن اهي صفتون ترڪ ڪندا ته ذليل ۽ خوار ٿيندا.

برادران اسلام! تاريخون ڏسو، حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن جي سوانح عمرين کي بار بار مطالع هيٺ آڻيو ته معلوم ٿيندو ته عهد نبوت جي مسلمانن ۾ هي جمله نيڪ صفتون موجود هيون.

رسول ڪريم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن مسلمانن ۾ قرباني ۽ ايثار جو اثر ايتري قدر ڦوڪيو، جنهن جو نظير سڄي دنيا مان سڄي عمر ۾ ڪٿان به ملي نٿو سگهي. هرهڪ شهر مان کائڻ ۽ پيئڻ جي ضروري سادگي جي پورائي بعد جا بچت ٿيندي هئي، سا مقاصد اسلام ۽ تنظيمي پروگرام لاءِ ڏيندا هئا. جيڪڏهن چندي جو اعلان ٿيندو هو، ته ٿوريئي وقت اندر رسول ۽ امين جي قدمن تي (چندا) ڍير لڳي ويا ٿي، سبحان الله! ايثار قرباني اها جو ڪيترا ماڻهو سمورو مال سندن خدمت ۾ اهڙن موقعن تي عرض رکي رهيا ٿي، مطلب ته مسلمانن ۾ اهڙي ريت روح پيدا ٿي رهيو؛ جو فقط سندن آواز تي سِر گهريو وڃي ته سِر حاضر؛ ۽ جي زر گهريو وڃي ته زر حاضر، اهو هو جاني ۽ مالي اصلاح.

اخلاقي اصلاح:

اخلاقي اصلاح جو اهوئي شاندار مظاهرو هو جو نه رڳو قتل ۽ غارت، چوري ۽ دخترڪشي، شرابخوري ۽ زنا، خيانت ۽

بدديانتي، سود خوري ۽ بيحيائي۔ طعن ۽ تشنيع، استهزاءَ ۽ مذاق، شرڪ ۽ ڪفر جو ڪُلي خاتمو ٿيو، بلڪ غيبت ۽ بدگوئي، بهتان ۽ تهمت، حسد ۽ ڪينه، بغض ۽ عداوت، رياءَ ۽ هستي، رسم ۽ رواج، غضب ۽ غرور، فتنه ۽ فساد کي هر حال مٽائي ڇڏيو۔ مسلمانن جو خون ۽ مال ۽ آبرو مسلمانن تي حرام ڪئي ويئي، انتقام جو جوش فنا ڪيو ويو ۽ ”انما المؤمنون اخوة“ جي ارشاد موجب هرهڪ کي هڪ ٻئي جو ڀاءُ بنايو ويو، جنهنڪري ڪنهن به وقت سڏ ڪرڻ يا گفتگوءَ تي ”يا اخي، يا اخي“ جو لفظ مروج رهيو۔ نسب ۽ دولت جون برايون معدوم ڪري زر سيم جي معيار کي مٽائي ”عمل“ کي فوقيت ۽ فضيلت ڏني ويئي۔ امير خواه غريب کي هڪ صف ۾ ڪڙو ڪيو ويو۔ هرهڪ جي دل صاف، نفس پاڪ، نيت نيڪ مطلب ته جمله نفاق ۽ شقاق فنا ڪري هڪ اتحادي دوري ۾ سيني کي جڪڙيو ويو، اهو هو اخلاقي اصلاح۔

عبادتي اصلاح:

ان وقت دنيا ۾ عبادت ان حد تي رسيل هئي جو ستاره پرستي، شجر پرستي، حيوان پرستي، بت پرستي، درياء پرستي، آتش پرستي، بُتن جي اڳيان نچڻ، سر جهڪائڻ ۽ سندن نالا وٺي ذبح ڪرڻ، اهو هو عبادتي شغل۔ ان کان سواءِ ٻيو حصو عبادت جو هي هو، جو براءِ نام روزا رکڻ، ڏينهن رات يا ڪنهن ڪنهن ڏينهن نه کائڻ نه پيئڻ، صبح ۽ شام جو اکيون بند ڪري ويهي رهڻ۔ جهنگن ۽ غارن ۾ وڃي ويهڻ، پنهنجا عضوا خشڪ ڪرڻ، بدن کي مٽيءَ سان ڀڀوت ڪرڻ وغيره وغيره۔ رسول اڪرم صلي الله عليه وآله وسلم جن روزو، نماز، حج ۽ زڪوات مقرر ڪئي، ۽ ان تي پوريءَ طرح اثر خيز ترغيب ڏني ۽ ان تي قابل عمل ڪرڻ جي ڪشش ڪري دنيا خواه آخرت جي فائدي کان فيضياب بنايو۔ مالي قرباني کي به عبادت ۾ شامل ڪيو۔ ۽ اها صورت پيدا ڪئي جو اصحاب سڀگورا محويت ۽ استغراق ۾ ٻڏندا خدا کي ملندا رهيا۔

علمي اصلاح:

شروعات علم سينہ بہ سيني هو، ڪتابن جو رواج نہ هو، يونان ۾ فلسفو، هندوستان ۾ رياضي، مصر ۾ هيئت سڀ علم مقفل هئا. عقلي علم محدود هو ۽ مذهبي علم تي وقت جي پيشوايانِ مذهب جو قبضو هو. درسگاهہ يا مڪتب يا اسڪول نہ هئا، غرض تہ هرڪا شيءِ مخصوص دائري ۾ بند هئي جنهنڪري ماڻهو علميت کان خالي ۽ خاص ماڻهو وري جاهل هئا. رسول اڪرم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن عام طرح هر ڪنهن جي اڳيان هر معلومات کولي رکي، غور، فڪر ۽ مظاهر ڪائنات جي تحقيقات تي زور ڏنو. قبيلن قبيلن بلڪ گهر گهر ۾ علم جي روشني پهچائي. هر مرد ۽ عورت تي تعليم فرض ڪئي دنيا ۾ علمي ۽ عقلي انڪشافات جو رواج عهد نبوت کان ئي شروع ٿيو، جنهنڪري ئي علم عام تي رهيو.

نسواني اصلاح:

عورتن جي حالت دنيا ۾ زبون ۽ زار هئي. هن بيڪس طبقي جي فرياد ٻڌڻ وارو ڪونہ هو ۽ نہ وري انهن ۾ آواز ڪرڻ جو ڪو حوصلو هو. ڪٿي طلاق جو نالو ڪونہ، تہ ڪٿي وري ڳالهہ ڳالهہ تي بنا سبب طلاق رکي هئي. نہ طلاق جو قانون، نہ طلاق جي پائبندي، نہ سندس حق گهر ۾، نہ مال ۾، نہ مٿن عبادت جو حق، نہ سندن ورثہ يا ترڪہ سان تعلق. مطلب تہ ڪين حقارت ۽ نفرت جي نظر سان هرڪو پيو ڏسندو هو.

رسول ڪريم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن ورثو ۽ ترڪو حق ڏيئي سندن مالي پوزيشن قائم ڪئي ۽ حقوق برابر ڪري ڪين مساوات جو درجو ڏنو. مٿن عبادت فرض ڪري سندن اهميت وڌائي ۽ علم فرض ڪري عقل وڌايو. سندن لاءِ طلاق وغيره جا قانون منصفانہ نموني تي مقرر رهيا.

رهبرانہ اصلاح:

سڀ کان اول پنهنجي تعليم ۾ پاڻ نمونو بنجي پيا، يتيمي، بيڪسي کان وٺي بادشاهي تائين، جنهن ۾ گهٽائي لاڙها

چاڙها ڏنائون ۽ ڪيتريون ئي تڪليفون برداشت ڪرڻيون پين؛ جهڙوڪ: يڪ جاءِ قابو ويهڻ، تلوارن جا وار سهڻ، گهر ڇڏڻ، وطن ڇڏڻ، عزيز اقارب ڇڏڻ، رشتيدار تباهہ هئڻ، قتل جون سازشون هجڻ وغيره وغيره.

تحريص تبليغ تي رهي، تہ زر دولت جا انبار ڏنا وڃن ۽ امير گهراڻي جون حسين ڪنواريون سپرد ڪيون وڃن! عرب جي حڪومت جي لالچ!! ليڪن جواب هنن ڪي اهو تہ ”هڪ هٿ تي سج ۽ ٻئي هٿ تي چنڊ ڪٽي رکو، تڏهن بہ تبليغ نہ ڇڏيندا سين.“

تمدني اصلاح:

سيني سان محبت، دوست خواهہ دشمن سان هڪ جهڙو سلوڪ، تعصب ۽ تنگدلي کان دور، عدالتون، زمينون، زراعت، تجارت، قيام امن، احتساب هر شعبي جو بهترين بندوبست، رستن ۽ مڪانن جي صفائي، لباس جي صفائي، طعام جي صفائي، هي هو تمدني اصلاح.

فوجي اصلاح:

بنا سبب وڙهڻ، دولت جي ڦرڻ لاءِ وڙهڻ، ڏوڪي سان لڙڻ، ٻچن ۽ ضعيفن کي لُٽڻ ۽ باهہ لڳائڻ، ٻنيون ۽ باغ برباد ڪرڻ وغيره وغيره.

حضور صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن اهي سڀ رَوِشون حرام ڪيون ۽ اهڙي حالت وڻڻ تي سخت منع ڪرڻ فرمائي، ۽ ان بابت منصفانہ طريقي موجب فوج ۾ هر پهلو تي اصلاح ڪئي.

معاشرتي اصلاح:

ماءُ ۽ پيءُ جي مڪمل عزت، زال سان محبت، مرد جي اطاعت، اولاد تي شفقت، مائٽي نہ ڇنڻ، هڪ جيڏن جا برابر حق، وڏن جو ادب، ننڍن ۽ يتيمن تي شفقت اها هئي معاشرتي اصلاح.

عزيزو: سندن حسن خلق جي اها حالت هئي، جو ڪڏهن بہ ڪنهن غلام کي تنبيهہ نہ ڪيائون، ڪنهن تي بہ لعنت نہ وڌائون،

ڪنهن جي بہ برائي ظاهر نہ ڪيائون، جيڪڏهن ڪابہ روش ناگوار لڳندي هين، تہ نالو وٺي ان جو ڪڏهن بہ ذڪر ڪونہ ڪندا هئا، بلڪ ٻئي طريقي سان سمجهائيندا هئا، ”ماڻهو هيئن ٿا چون، يا هيئن ٿا ڪن، اها هلت بڇڙي آهي وغيره وغيره.“ ان ۾ اهو مطلب رکندا هئا، تہ انهي شخص جي ذلت نہ ٿئي ۽ جا خامي منجهس آهي، سا مٽجي وڃي. سندن منهن مبارڪ مان سدائين مشڪڻ معلوم ٿيندو هو. مصافح جي لاءِ پهرين پنهنجو هٿ وڌائيندا هئا ۽ سلام ڏيڻ ۾ پاڻ اڳرائي ڪندا هئا. ڪنهن جي دلشڪني نہ ڪندا هئا، نڪي ڪنهن کي مايوس ڪندا هئا سڀني سان نرمي ۽ محبت سان پيش ايندا هئا. غرض تہ ڪيتري تصريح ڪئي وڃي، باحسن معاملہ، شجاعت، ايثار، خلق، سخاوت، هر صفت ۾ ڪامل هئا. نهايت منتظم، نهايت مدبر، نهايت لائق، نهايت اولوالعزم ۽ زبردست خطيب خواهہ مستجمع الصفات انسان هئا.

سمجهڻ گهرجي تہ هي فقط سمنڊ مان هڪ قطرو ڪڍي اڳيان رکيل آهي، ان بناءَ تي تہ اسان اهو غور سان پڙهي سمجهي سوچي ان تي عمل پيرا رهون ۽ اسان ۾ جي اوڻايون ۽ بد انتظاميون خواهہ هر وجهہ اسلامي راهہ ۾ سڌاري طلب ضرورتون آهن، انهن کي تيار ڪري پورا انسان ۽ سچا مسلمان بڻجون.

ڪاش! اڄ بہ جيڪڏهن اسان ”اطيعو الله واطيعو الرسول“ موجب عمل ڪريون، تہ جيڪر اهو ساڳيو اوج ڏسون ۽ اسان جي زندگي سڦلي ۽ سڄائي ثابت ٿي وڃي، سندين پيروي ڪرڻ ڪري اسان بري مان بهتر، ادنيٰ مانَ اعليٰ، جاهليت مان علميت، بيراهہ کان سڌي دڳ، تاريڪي کان روشنيءَ ۾ اچي وڃون.

اللهم صلي عليٰ سيدنا محمد و عليٰ آل سيدنا محمد و بارڪ وسلم.

مخدوم غلام حيدر صدّيقي هالائي عفا الله عنہ

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ

باب پهريون

قَدۡ جَآءَكُمۡ مِّنَ اللّٰهِ نُوۡرٌ وَّ كِتٰبٌ مُّبِيۡنٌ ﴿۱۵﴾

(سوره المائده 5، پ 6، آيت 15)

ترجمو: ”تحقيق خدا جي طرفان توهان وٽ نور ۽ پڌرو (رستو ڏيکاريندڙ) ڪتاب آيو.“

حضرت جابر رضي الله عنه کان روايت آهي ته مون جناب سرور عالم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن کي عرض ڪيو ته الله تعاليٰ سڀ کان اول ڪهڙي شيءِ پيدا ڪئي؟ جواب ۾ فرمايائون ته تنهنجي نبيءَ جو نور. پوءِ اهو نور خدائي قدرت سان جتي الله تعاليٰ کي منظور هو اتي سير ڪندو رهيو، تانته جڏهن خدا پاڪ ٻيءَ مخلوق پيدا ڪرڻ جو ارادو ڪيو، تڏهن نور محمديءَ کي چار حصا ڪري هڪ مان قلم، ٻئي مان لوح، ٽئي مان عرش ۽ چوٿين مان مخلوقات پيدا ڪئي.

حضرت عرباض بن ساريه رضي الله عنه کان روايت آهي ته سردار دو عالم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن فرمايو ته آءٌ حضرت آدم عليه السلام جي بوتي تيار ٿيڻ کان اڳ خدا پاڪ وٽ خاتم النبيين ٿي چڪو هوس.

حضرت ابوهريره رضي الله عنه کان روايت آهي ته صحابه ڪرام جي هڪ گروه جناب سرور ڪائنات صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن کان سوال ڪيو ته يا رسول الله اوهان جي نبوت ڪهڙي وقت کان ثابت آهي؟ جواب ۾ ارشاد فرمايائون ته انهيءَ وقت کان جڏهن

حضرت آدم عليہ السلام جي بدن ۾ اچا ساھ ئي ڪونہ پيو ھو.

حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آهي تہ پاڻ سردار عالم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن فرمايو تہ حضرت آدم عليه السلام جي پيدا ٿيڻ کان اڳ آءٌ چوڏهن هزار ورهيہ خدا جي حضور ۾ موجود هوس.

حضرت ابن صالح همداني رضي الله عنه کان روايت آهي تہ مون امام محمد باقر رضي الله عنه کان سوال ڪيو تہ پاڻ سردار عالم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن ٻين سيني نبين کان ڪهڙيءَ طرح اڳ چئبا، حالانڪ پاڻ تہ سيني کان پوءِ پيدا ٿيا آهن؟ جواب فرمايائون تہ جڏهن الله تعاليٰ اولاد حضرت آدم عليہ السلام جي روحن کي روز ميثاق جي پيدا ڪري، انهن کان ربوبيت تي اقرار ٿي ورتو تہ ”اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ“ آيا آءٌ اوهان جو پروردگار آهيان؟ انهي وقت سيني کان اڳ ۾ جواب ڏنائون تہ ”بَلَيٰ“ (هائو) بيشڪ تون رب آهين. تنهن ڪري پاڻ سڳورا صلي الله عليه وآلهٖ وسلم سيني نبين کان اڳ ۾ چئبا، اگرچہ ظاهر ۾ پوءِ نبي ٿيا.

حضرت ڪعب الاحبار رضي الله عنه کان هڪ وڏي روايت ۾ آيل آهي تہ حضرت رسول ڪريم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن جي ڏاڏي حضرت عبدالمطلب جي بدن مان نور نبويءَ جي ڪري مشڪ جي خوشبوءِ ايندي هئي. سردار جن جو نور سندس پيشاني ۾ چمڪندو هو. جڏهن قريشن ۾ ڏڪار پوندو هو، تڏهن قريش حضرت عبدالمطلب کي هٿ مان وٺي ثبير جبل جي طرف ويندا هئا ۽ انهي سان گڏجي الله تعاليٰ کان دعا گهرندا هئا، پوءِ الله تعاليٰ نور محمدي جي برڪت سان مٿن رحمت جو مينهن وسائيندو هو، جنهن ڪري ڏڪار دفعہ ٿي ويندو هو. (مواهب) تاريخ حبيب الله ۾ آهي تہ جڏهن ظالم بادشاھ ابره، ڪعبة الله جي بيعزتيءَ ڪرڻ لاءِ لشڪر کي هاٿين تي چاڙهي آيو هو ۽ قريش جو

مال ڦري ويو، تڏهن ڦر جي مال ۾ سردار جن جي ڏاڍي حضرت عبدالمطلب جا اُٺ به هئا، جن جي آزاد ڪرائڻ لاءِ حضرت عبدالمطلب ٻه چار آدمي قريش جا ساڻ وٺي ابره وٽ ٿي ويو، رستي ۾ ثبير جبل تي چڙهڻ بعد اوچتو حضرت عبدالمطلب جي پيشانيءَ ۾ پهرين تاريخ جي چنڊ وانگر نور ظاهر ٿيو، جنهن جي روشنائي ڪعبة الله تي وڃي پئي. ان وقت حضرت عبدالمطلب اها پنهنجي نوراني حالت ڏسي رفيقن کي چيو ته هلو پاڻ کي فتح يقيني آهي. جڏهن ابره وٽ آيا، تڏهن ابره پري کان ئي نبي جي نور جو جلوه حضرت عبدالمطلب جي پيشاني ۾ پسي، يڪدم تخت تان لهي حضرت عبدالمطلب ۽ ان جي رفيقن سان برابر ٿي ويٺو ۽ سندن گهڻي تعظيم تڪريم ڪرڻ لڳو ۽ يڪدم اٺ واپس ڏنائين.

سبحان الله! اها آهي نور محمدي جي برڪت ۽ حشمت، جنهن ظالم بادشاهه جي دل کي به ڏڪائي ڇڏي.

*

باب ٻيو

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ ۘ

(سوره البقرة 2، پ 3، آيت 253)

ترجمہ "اها جماعت رسولن جي آهي، جن مان هڪڙن کي ٻئن تي اسان زياده ڀلو ڪيو آهي." ساري مخلوقات کان جناب سرور ڪائناتِ صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن افضل ۽ بهتر آهن، جيئن هيٺين روايتن مان بہ صاف ظاهر آهي.

حضرت ابن عباس رضي الله عنه کان روايت آهي تہ پاڻ فرمايائون تہ آءٌ خدا وٽ سڀني نبين، اڳين خواه پوين، کان زياده عزت وارو آهيان. (دارمي)

حضرت انس رضي الله عنه کان روايت آهي تہ معراج جي رات جڏهن جبرئيل عليه السلام براق کي حضرت صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن جي سواريءَ لاءِ وٺي آيو هو، تڏهن براق ذرا انڪار ڪرڻ لڳو، جنهن تي حضرت جبرئيل عليه السلام کيس چيو تہ حضرت محمد ڪريم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن سان تون اهڙي روش ٿو وٺين، ان لاءِ تعجب آهي، حالانڪ نبي ڪريم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن سڀني نبين کان ڀلارا توتي سوار ٿين ٿا ۽ کائنئن خدا وٽ ٻيو ڪوبہ زياده ڀلو ڪونہ آهي. جڏهن براق حضرت جبرئيل عليه السلام کان اُهي الفاظ ٻڌا ۽ حضور اڪرم جن جي شان جي خبر پيس، تڏهن پنهنجي ڪيل حالت تي پشيماني کان پگهرجي ويو ۽ هڪدم مطيع ٿيو.

حضرت ابن عباس رضي الله عنه کان روايت آهي تہ پاڻ سردار جن صلي الله عليه وآلهٖ وسلم معراج جي رات بيت المقدس ۾ سڀني ملائڪن ۽ نبين کي امام ٿي نماز پڙهائي هئي (نشر الطيب)

حضرت انس رضي الله عنه کان هڪ وڏي روايت آهي ته الله تعاليٰ حضرت موسيٰ عليه السلام کي هڪ دفعي فرمايو ته تون بني اسرائيلن کي خبردار ڪر ته جيڪو شخص اوهان مان مون وٽ آخر زماني جي نبي احمد صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جو منڪر ٿي ايندو ته انهي کي دوزخ ۾ داخل ڪندس، پوءِ ڀلي ڪهڙن به چڱن عملن وارو هجي. ان تي حضرت موسيٰ عليه السلام عرض ڪيو ته يا الله! اهو احمد ڪير آهي؟ بارگاهه الاهي مان ارشاد ٿيو ته مون کي پنهنجي عزت ۽ عظمت جو قسم آهي ته منهنجي ساري مخلوقات ۾ ان جهڙو مون وٽ ٻيو ڪوبه عزت وارو ڪونه آهي. مون ان جو نالو پنهنجي نالي سان گڏ عرش عظيم تي، آسمان زمين، سج ۽ چنڊ جي پيدا ٿيڻ کان ويهه لک سال اڳ لکي ڇڏيو آهي. مون کي پنهنجي بزرگيءَ ۽ قدرت جو قسم آهي ته بهشت تيستائين منهنجي ساريءَ مخلوقات تي حرام آهي، جيستائين محمد ڪريم ۽ ان جي امت ان ۾ داخل نه ٿيندي. سردار جن جي امت جو اهو شان ڏسي حضرت موسيٰ عليه السلام عرض ڪيو ته يا الله! مون کي انهيءَ امت جو نبي بناءِ. تڏهن رب تعاليٰ جواب ۾ فرمايو ته انهن جو نبي به انهن مان هوندو. وري عرض ڪيائين ته يا الله! ڀلا مون کي انهي نبي سڳوري جي اُمت مان ڪر. جواب آيو ته تون اڳ انهي امت مان ٿي چڪو آهين ۽ اهي پوءِ ٿيندا. (رحمت المهدات)

انهن سڀني روايتن مان ثابت ٿيو ته پاڻ سڳورا نبين، ملائڪن ۽ ٻيءَ ساريءَ مخلوقات کان بهتر ۽ افضل آهن.

حاڪم هي حديث پنهنجي مسند ۾ آندي آهي ته الله تعاليٰ آدم عليه السلام کي فرمايو ته اي آدم جيڪڏهن محمد ڪريم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم نه هجي ها ته آءٌ توکي پيدا نه ڪريان ها.

حضرت عمر بن خطاب رضي الله عنه کان روايت آهي ته

جڏهن حضرت آدم عليه السلام شيطان جي ڀلائڻ تي بهشت ۾ داڻي کائڻ جو ڏوهه ڪيو ۽ ڏوهه کان پوءِ اچي پشيمان ٿيو، تڏهن بارگاهه الاهي ۾ عرض ڪيائين ته يا الله! محابي حضرت محمد ڪريم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم آخرين نبي جي منهنجو گناهه معاف ڪر. الله تعاليٰ فرمايس ته اي آدم مون اجا محمد ڪريم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم کي پيدا ئي ڪونه ڪيو آهي، پوءِ تو ڪيئن معلوم ڪيو؟ عرض ڪيائين ته ڏٺي منهنجا جڏهن تو منهنجو بوتو ناهي ان ۾ روح ڦوڪيو هو، تڏهن اُٿڻ شرط ڏٺم ته عرش جي پاين تي ”لا اِلٰه اِلا الله محمّد رسول الله“ لکيل هو، تڏهن مون سمجهي ورتو ته جنهن شخص جو نالو خدا تعاليٰ پنهنجي نالي سان گڏ لکيو آهي، سو ضرور خدا وٽ ساريءَ مخلوقات کان افضل ۽ ڀلارو آهي. الله تعاليٰ فرمايو ته اي آدم! بيشڪ تون سچو آهين. محمد ڪريم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم مون وٽ ساري ڪائنات کان پيارو ۽ عزت وارو آهي، مون ان جي صدقي توکي معاف ڪيو.

انهن سڀني روايتن مان سردار دوجهان جن جو افضل ۽ ڀلارو هجڻ صاف ظاهر آهي.

*

باب ٽيون

إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ۝٣٣ (سوره الاحزاب 33، پ 22، آيت 33)

ترجمہ: الله تعاليٰ کي هي منظور آهي اي گهر وارو تہ توهان کان آلودگي پري ڪري ۽ توهان کي هر طرح (ظاهر باطن) پاڪ ۽ صاف رکي.

حضرت ابن عباس رضي الله عنه کان روايت آهي تہ سردار جن فرمايو تہ الله تعاليٰ مون کي ساري مخلوقات جي ڀلي ۽ اشرف نوع (انسان) مان پيدا ڪيو. انهي ڀلي قسم جا وري ٻہ فرقا هئا، عرب ۽ عجم. مون کي عرب مان پيدا ڪيائين، جو عجم کان افضل آهي. وري عرب جا ڪئين قبيلا هئا، مگر مون کي انهن جي اعليٰ قبيلہ (قريش) مان ظاهر ڪيائين. قريشن جا بہ گهڻا خاندان هئا، پر مون کي انهن جي عمدي خاندان (بني هاشم) مان پيدا ڪيائين. پوءِ پاڻ فرمايائون تہ خداوند تعاليٰ جي لطف سان آءٌ ذاتي ۽ نسبي طور ساريءَ ڪائنات کان افضل آهيان. (ترمذي)

حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آهي تہ پاڻ سردار جن فرمايو تہ حضرت آدم عليه السلام کان وٺي منهنجي والدين تائين منهنجيون نسبي پيڙهيون جيڪي بہ ٿي گذريون آهن، سي سڀ مڙني ناجائز ڪمن کان الله تعاليٰ محفوظ رکيون آهن. خداوند تعاليٰ مون کي هميشہ پاڪ پٺين ۽ پاڪ رحمن مان ڦيرائيندو آيو آهي. (طبراني ۽ مواهب)

بيبي عائشه صديقہ رضي الله عنها کان روايت آهي تہ پاڻ سردار جن فرمايو تہ حضرت جبرئيل عليه السلام ڪين چيو تہ آءٌ

ساريءَ دنيا ۾ چؤطرف ڦريو آهيان تہ اوهان کان کو شخص افضل نہ ڏٺم ۽ کوبہ خاندان بني هاشم کان ڀلو نظر نہ آيم. هڪ فارسيءَ واري شاعر انهي حضرت جبرئيل عليه السلام جي قول جو هي ترجمہ کيو آهي:

آفاقها گرديده ام، مهر بتان ورزيده ام
بسيار خوبان ديده ام، اما تو چيزِ ديگري.
(دلائل ابو نعيم)

*

باب چوٿون

يَاَيُّهَا النَّبِيُّ اِنَّآ اَرۡسَلۡنٰكَ شَاهِدًا وَّمُبَشِّرًا وَّنَذِيۡرًا ﴿۴۵﴾ وَّدَاعِيًا اِلَى اللّٰهِ بِاِذۡنِهٖ وَسِرَاجًا مُّنِيۡرًا ﴿۴۶﴾ (سوره الاحزاب 3، پ 22، آيت 45-46)

ترجمہ: اي نبي اسان توکي ان شان وارو رسول ڪري موڪليو آهي تہ تون شاهدي ڏيندڙ، مؤمنن کي مبارڪ ڏيندڙ، ڪافرن کي ڊيڄاريندڙ ۽ سيني کي خدا جي حڪم موجب سڏيندڙ ۽ هڪ روشن ڏيو آهين.

بيبي آمنة سڳوريءَ ڪان روايت آهي تہ جڏهن پاڻ سڳورا صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن منهنجي پيٽ ۾ سِرجيا، تڏهن هڪ رات مون کي خواب ۾ مبارڪ ملي تہ تومان هن امت جو سردار پيدا ٿيندو، نالو ان جو محمد رکجانءِ. (سيرت ابن هشام)

روايت آهي تہ سندن سرجڻ جي وقت سندن والده ماجده هڪ نور ڏٺو، جنهن جي روشنائيءَ سان علائقہ شام جو شهر بصره بہ نظر ۾ آيس ۽ اهڙو واقعو ولادت (پيدا ٿيڻ) جي وقت بہ ٿيو آهي. (سيرت ابن هشام)

حضرت عثمان بن ابوالعاص پنهنجي والده ڪان روايت ٿو ڪري تہ منهنجي والده چيو تہ جڏهن سردار جن پيدا ٿيا تہ مون ڪعبة الله کي نور سان ڀريل ڏٺو ۽ ستارن کي ڏٺم تہ زمين کي اهڙا ويجها ٿيا هئا، جو خوف ٿيم تہ منهنجي مٿان نہ اچي پون. (بيهقيٰ)

روايت ۾ آهي تہ سندن ولادت وقت ڪسريٰ بادشاهہ جي محل جا چوڏهن ڪنگرا ڪري پيا هئا ۽ دريا طبريہ جو پاڻي جنهن جي ڪافر پوڄا ڪندا هئا، هڪدم سڪي ويو ۽ پارسين جي باهہ، جا هزار ورهيہ کان وٺي رات ڏينهن ٻرندي هئي، سا اوچتو وسامي ويئي. (مواهب)

انهن معجزن ۾ اشارو آهي تہ رسول اڪرم جي پيدا ٿيڻ سان غير پرستي هڪدم فنا ٿي وئي، فارس ۽ شام جي سلطنت نابود ٿي ويئي، في الواقع ٿيو بہ ائين.

يعقوب بن سفيان کان روايت آهي تہ جنهن رات رسول الله صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن ڄاوا هئا، ان رات مڪہ معظمہ ۾ هڪ يهودي آيو ۽ قريشن کان پڇيائين تہ اڄ رات ڪو ٻار اوهان ۾ پيدا ٿيو آهي؟

جواب ۾ چيائون تہ اسان ڪي خبر نہ آهي. چيائين تہ جاچ ڪيو، جو اڄ رات هن امت جو نبي پيدا ٿيو آهي ۽ ان جي ٻنهي ڪلهن جي وچ ۾ مهر نبوت جي هوندي. پر پوءِ قريشن جاچ ڪري معلوم ڪيو تہ حضرت عبدالله بن عبدالمطلب جي گهر ۾ اهڙو ٻار ڄائو آهي، جنهنجي ڪلهن جي وچ ۾ ”لا اِله اِلا الله محمّدُ رسول الله“ لکيل آهي. پوءِ اهو يهودي زيارت لاءِ آيو ۽ زيارت ڪندي جڏهن مهر نبوت جي ڏٺائين، تڏهن بيهوش ٿي ڪري پيو ۽ چوڻ لڳو تہ اڄ بني اسرائيلن مان نبوت ختم ٿي چڪي ۽ قريشن کي چيائين تہ هي اوهان سيني تي غالب ايندو ۽ ساري دنيا ۾ سندس خبر پکڙجي ويندي. (مواهب)

پاڻ سردار صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن سومر جي ڏينهن صبح صادق (پرهہ ڦٽي) جي وقت تاريخ 12 ربيع الاول سنہ 22 ڪسروي ۾ تولد ٿيا، انهي وقت حضرت آدم عليه السلام کي بهشت مان آئي 6103 سال گذريا هئا.

*

باب پنجون

يَرَسُوْلِ يَّأْتِيْ مِنْۢ بَعْدِى اسْمُهٗٓ اَحْمَدُ (سوره الصف 61، پ 28، آيت 6)

ترجمہ: مون کان پوءِ نبي ايندو، جنهنجو نالو احمد صلي الله عليه وآلہٖ وسلم هوندو.

وظائف ۽ اوراد جا ڪتاب لکن ٿا:

تہ جهڙي طرح الله تعاليٰ جا نوانوي اسم مبارڪ آهن، اهڙيءَ طرح جناب سرور ڪائنات صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن جا بہ نوانوي نالا پاڪ آهن. جيڪو شخص انهن نالن مبارڪن کي سيڪنهن رات وضوءَ سان سمهڻ کان اڳ ڪمال شوق ۽ محبت سان پڙهندو رهندو ۽ هر هڪ نالي جي اڳيان سيدنا جو لفظ ۽ پڇاڙيءَ ۾ صلي الله عليه وآلہٖ وسلم چوندو ويندو تہ مرڻ کان اڳ ضرور دنيا ۾ ئي زيارت فيض بشارت کان مشرف ٿيندو. وظيفا شروع ڪرڻ کان اڳ يارهن ڀيرا صلوات سڳوري پڙهجي ۽ اهڙيءَ طرح پوري ڪرڻ بعد بہ پڙهجي.

نالا مبارڪ هي آهن:

سيدنا **مُحَمَّدٌ** صلي الله عليه وآلہٖ وسلم، سيدنا **اَحْمَدٌ** صلي الله عليه وآلہٖ وسلم، سيدنا **حَامِدٌ** صلي الله عليه وآلہٖ وسلم، سيدنا **مَحْمُودٌ** صلي الله عليه وآلہٖ وسلم، سيدنا **قَاسِمٌ** صلي الله عليه وآلہٖ وسلم، سيدنا **عَاقِبٌ** صلي الله عليه وآلہٖ وسلم، سيدنا **فَاتِحٌ** صلي الله عليه وآلہٖ وسلم، سيدنا **خَاتَمٌ** صلي الله عليه وآلہٖ وسلم سيدنا **حَاشِرٌ** صلي الله عليه وآلہٖ وسلم، سيدنا **مَاحٍ** صلي الله عليه وآلہٖ وسلم، سيدنا **دَاعٍ** صلي الله عليه وآلہٖ وسلم، سيدنا **سِرَاجٌ** صلي الله عليه وآلہٖ وسلم، سيدنا **مُنِيْرٌ** صلي الله عليه وآلہٖ وسلم، سيدنا **بَشِيْرٌ** صلي الله عليه وآلہٖ وسلم، سيدنا **نَذِيْرٌ** صلي الله عليه وآلہٖ وسلم، سيدنا

هَادٍ صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **مَهْدٍ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **رَسُوْلٌ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **نَبِي** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **طٰهٰ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **يٰسٓ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **مُزَّمِلٌ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **مُدَثِّرٌ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **مُخْتَارٌ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **شَفِيْعٌ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **خَلِيْلٌ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا رَشِيْدٌ صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **كَلِيْمٌ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **حَبِيْبٌ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **مُصْطَفيٰ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **مُرتَضيٰ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **مُجْتَبيٰ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **نَاصِرٌ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **مَنْصُوْرٌ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **قَائِمٌ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **حَافِظٌ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **شَهِيْدٌ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **عَادِلٌ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **حَكِيْمٌ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **نُوْرٌ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **حُجَّةٌ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **بُرْهَانٌ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **اَبْطَحِيٌّ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **مُؤْمِنٌ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **مُطِيْعٌ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا مُذَكِّرٌ صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **وَاعِظٌ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **اَمِيْنٌ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **صَادِقٌ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **مُصَدَّقٌ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **نَاطِقٌ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **صَاحِبٌ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **مَدَنِيٌّ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **مَكِّيٌّ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **عَرَبِيٌّ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **هَاشِمِيٌّ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **تِهَامِيٌّ** صلي الله عليه وآلهٖ وسلم، سيدنا **حَجَازِيٌّ** صلي الله

عليه وآله وسلم، سيدنا **قُرَيشِيٌّ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **أُمِيٌّ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **عَزِيْزٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **حَرِيْصٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **رَؤُفٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **رَحِيْمٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **غَنِيٌّ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **جَوَادٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **فَتَاحٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **عَالِمٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **طَيِبٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **طَاهِرٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **مُطَهَّرٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **خَطِيْبٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **فَصِيْحٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **مَتْقِيٌّ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **إِمَامٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **شَافٍ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **بَارٍ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **مَتَوسِطٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **سَابِقٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **مُقْتَصِدٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **مَهْدِيٌّ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **حَقٌّ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **مُبَيِنٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **أَوَّلٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **آخِرٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **ظَاهِرٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **بَاطِنٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **الرَحْمَةٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **مُحلِلٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **مُحَرِّمٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا آمِرٌ صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **مَشْكُورٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **قَرِيْبٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **مُنِيْبٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **مُبَلِغٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **طٰسٓ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **حٰمٓ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **حَسِيْبٌ** صلي الله عليه وآله وسلم، سيدنا **مَتَوَكِلٌ** صلي الله تعاليٰ عليٰ خير خلقه مُحمّد وآله و اصحابه وسلم.

انهن نالن مبارڪن مان بعض جو تفسير هي آهي:

مَحَمّدٌ خاص نالو آهي. حضرت **عيسيٰ** عليه السلام **اَحْمَدُ** جي نالي سان پنهنجي قوم کي مبارڪ ڏني هئي. **مُتَوَڪّلٌ** هر حالت ۾ خدا تعاليٰ تي توڪل ڪندڙ. **حَاشِرٌ** قيامت جي ڏينهن سڀ کان اڳ ۾ پاڻ سردار صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن اُٿندا، پوءِ ٻي مخلوقات اٿي ميدان قيامت ۾ گڏ ٿيندي. **قَاسِمٌ** خدائي فيض ورهائيندڙ، **سِرَاجٌ مُنِيرُ** هدايت جو روشن ڏيو. **فَاتِحٌ** هدايت جو دروازه کوليندڙ، **بشير** مؤمن کي بهشت جي مبارڪ ڏيندڙ. **نَذِيرٌ** ڪافرن کي دوزخ کان خوف ڏيندڙ. **صَادِقٌ** سچي خبر ڏيندڙ. **رَؤُفٌ رَحِيمٌ** تمام مهربان.

جيڪڏهن هر هڪ وصف مان جدا جدا نالو ٺاهبو تہ سندن نالا مبارڪ هزار تائين پهچي ويندا، مگر عام مشهور اهي نالا مبارڪ آهن جي مٿي لکيل آهن.

حليہ مبارڪ

حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن جو حليہ مبارڪ هي آهي، جو عاشقن جي ڄاڻ لاءِ لکجي ٿو. سردار جن جو منهن مبارڪ چوڏهين جي چنڊ وانگر چمڪندڙ هو، قد پورو پنو، نہ تمام ڊگهو نہ بندرو. مٿو ويڻل، پيشاني ويڪري، ڀرون جاڙا، نڪ بلند ۽ روشن چمڪدار، مٿي جا وار ڪلهن ۽ ڪنن جي وچ ۾ نہ تمام گهاٽا نہ ڇدا، هميشہ ڦڻي ڏنل چمڪدار سهڻا بيڻل. محسن (سونهاري مبارڪ) گهاٽي مٺ جو اندازو، ڪي ڪي وار اڇا، سينو فراخ، عضوا مضبوط نريون ۽ چنبا قويٰ ۽ ويڪرا. سيني مبارڪ کان وڃي دن تائين وارن جو سنهڙو ليڪو نڪتل. ڳچي ڊگهي ۽ سنهي صفائي ۾ چانديءَ جهڙي بدن مبارڪ پورو شاندار، نہ تمام ٿلهو بي ڊولو، نہ وري سنهو بي زيبو. سينو مبارڪ ۽ بطن مبارڪ ٻئي برابر ٿيل. هٿن ۽ پيرن جون آڱريون ڊگهيون، پير صاف ۽

لڪدار هئا. هلڻ وقت اهڙيءَ طرح معلوم ٿيندو هو ته گويا پاڻ ڪنهن بلند جاءِ تان هيٺ ٿا لهن. اهڙي طرح هلڻ لاءِ محدثن جا به قول آهن. هڪ ته بدني طاقت وارو ماڻهو اهڙي نموني هلندو بيو ته اهو سندن تواضع جي ڪري هو.

ڏند سهڻا ۽ صاف ۽ اڇا، چپ گول، سنها دل وٽندڙ، هٿن ۽ پيرن جيون تريون ماسدار. اکيون حضور صلي الله عليه وآله وسلم جن جون سرمه ڪان سواءِ به ڪجليون (ڪجل واريون) معلوم ٿيندو هيون.

يا صاحب الجمال وَ يا سيد البشر
من وجهک المنير لقد نور القمر
لايمکن الثناءَ کما کان حقه
بعد از خدا بزرگ توئي قصه مختصر

*

باب ڇهون

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيْ رَسُوْلِ اللّٰهِ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَ (سوره الاحزاب 33، پ 21، آيت 21)

ترجمہ: بيشڪ رسول الله صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جو طريقو اوهان لاءِ عمدو آهي ۽ پڻ انهي لاءِ، جو الله کان ۽ آخرت جي عذاب کان ڊڄي ٿو.

حضور صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن جي گفتگو نہ اهڙي مجمل ۽ مختصر هئي، جا مخاطبن کي پوريءَ طرح حقيقت معلوم ڪرڻ ۾ خلل انداز هجي. نہ وري ايتري ڊگهي، جو ٻڌندڙن کي ملول ڪري وجهي. پنهنجي گفتگوءَ ۾ اهڙو لفظ ڪونہ استعمال ڪندا هئا، جنهن سان ڪنهنجي اهانت (گهٽتائي) ٿئي يا ڪنهن جي دل آزاريءَ جو سبب بنجي. نرم گفتار هئا. سيڪنهن نعمت جي عزت ڪندا هئا. اگرچہ اها ڪهڙي بہ ٿوري ۽ گهٽ درجي واري هوندي هئي. نہ ڪنهن کاڌي جي شيءِ جي عيب جوئي ڪندا هئا، نہ وري ڪنهن شيءِ جي حد کان زياده ساراهہ ڪندا هئا. دنيا جي شين ڏي رغبت ۽ خواهش جي وڏي نشاني آهي، انهن جي گهٽي تعريف ڪرڻ. خدائي حڪم جي مخالفت تي تمام رنج ٿيندا هئا. ذري جيتري بہ شرعي مخالفت نہ سهندا هئا. جيستائين انهن جو تدارڪ نہ ٿيندو هو، تيستائين آرام نہ ايندو هون. پنهنجي نفسانيت خاطر ڪنهن تي بہ رنجُ نہ ڪندا هئا (اَلْحُبُّ لِلّٰهِ وَالْبُغْضُ لِلّٰهِ) خدا ڪارڻ دوستي ۽ دشمني رکندا هئا. هميشہ نوڙت ۽ نياز پسند هئن. هلڻ وقت ڪڏهن صحابہ ڪرام ۽ ڪڏهن پاڻ اڳ ۾ هلندا هئا.

سيڪنهن نندي خواه وڏي تي پاڻ اڳ ۾ سلام چوندا هئا،

سواءِ ضرورت جي گفتگو نہ ڪندا هئا. آخرت جي فڪر ۾ هميشہ لڳل ۽ دنيا کان بيپرواهہ گذاريندا هئا. سندين گفتگو سدائين صفا ۽ آسان هئي، جا جاهل خواه عالم هر ڪو پوريءَ طرح سمجهي ويندو هو. آواز مبارڪ سهڻو، مٺو دل کي وڻندڙ ۽ بلند هو، جو اوري پري وارو چڱيءَ طرح ٻڌي سگهندو هو، گهڻو ڪري نظر هيٺ ڪري هلندا هئا. جيڪڏهن کلندا هئا تہ فقط ڏند مبارڪ ٿورا ظاهر ٿيندا هئا. گهڻو ڪري سندن کلڻ هوندو هو مرڪڻ، ٽهڪ ڪڏهن بہ ڪين ڏيندا هئا. حضرت امام حسين رضي الله عنه حضرت علي رضي الله عنه کان روايت ڪئي آهي تہ پاڻ سردار جن جيڪو وقت اندر حويلي پاڪ ۾ رهندا هئا، انهي کي ٽن قسمن ۾ تقسيم ڪندا هئا.

هڪ حصو خدائي ذڪر فڪر لاءِ؛ ٻيو حصو پنهنجي حرمن پاڪن سان ڳالهائڻ ٻولهائڻ واسطي ۽ ٽيو حصو پنهنجي آرام ۾ گذاريندا هئا. باقي جيڪو وقت ٻاهر هوندا هئا، سو اشاعت اسلام ۽ تبليغ احڪام ۾ صرف ڪندا هئا. جو آدمي جنهن عزت جو لائق هوندو هو، ان کي اها عزت ڏيندا هئا. صحابہ ڪرام کي اتفاق ۽ هڪ ٻئي سان چڱائي ڪرڻ جو امر ڪندا هئا. مخالفت ۽ فرقہ بنديءَ کي ناپسند فرمائيندا هئا. مظلوم جي مدد ۽ ظلم کان روڪڻ پاڻ تي واجب ڄاڻندا هئا. سيڪنهن امير ۽ غريب کان خوش خلقيءَ سان احوال پرسي ڪندا هئا. چڱي ڪم ڪندڙ جي همت افزائي، ۽ بري ڪم ڪندڙ کي مناسب نمونہ ۾ روڪيندا هئا. واعظ نصيحت ۾ نرم ۽ معقول ڳالهہ ڪرڻ فرمائيندا هئا، اهڙيءَ طرح جو حاضرينن مان ڪنهن جي بہ دل نہ ڏکوئبي هئي.

حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آهي تہ سردار صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن جو اُٿڻ وهڻ سڀ ذڪر اَلله جي سان هوندو هو، پنهنجي وهڻ لاءِ ڪابہ خاص جاءِ مقرر نہ فرمائيندا هئا،

ان لاءِ تہ انهي جاءِ تي ٻيو ڪوبہ نہ ويهي سگهي ۽ جيڪڏهن ڪو وهي تہ ان کي اتان اتاريو وڃي. اهڙيءَ طرح پنهنجي صحابہ ڪرام کي بہ امر فرمائيندا هئا تہ پاڻ لاءِ خاص جاءِ مقرر نہ ڪيو، جنهنکي جتي جاءِ ملي اتي ويهي رهي. جنهن بہ مجلس ۾ پاڻ تشريف فرمائيندا هئا، پوءِ جتي بہ جاءِ ملي ويندي هئي، اتي ويهي رهندا هئا. اڳ يا وچ ۾ اچڻ لاءِ ماڻهن کي اُٿارڻ يا لتاڙڻ ناجائز ڄاڻندا هئا. جڏهن مجلس ۾ رهندا هئا تہ سيڪنهن امير خواه غريب سان گفتگو اهڙيءَ طرح ڪندا هئا، جو هر هڪ آدمي ائين سمجهندو هو تہ مون سان سندن قرب ۽ محبت ٻين کان زياده آهي. جو آدمي ڪنهن ڪم لاءِ وٽن ايندو هو تہ پاڻ وسعت آهر انهي جي اها حاجت پوري ڪندا هئا، ورنہ خنده پيشاني سان ان کان معافي طلب ڪندا هئا ۽ صحابہ ڪرام کي هر وقت محتاجن جي مدد ڪرڻ جي ترغيب ڏيندا رهندا هئا.

حضرت ابو هريرة رضي الله عنه کان روايت آهي تہ جنهن شخص ڪنهن مسلمان جي دنيائي تڪليفن مان هڪ تڪليف لاٿي تہ الله تعاليٰ ان جي عيوض سندس آخرت جي تڪليفن مان هڪ تڪليف لاهيندو. جنهن شخص ڪنهن ڏکيائي واري جي ڏکيائي آسان ڪئي تہ الله تعاليٰ دنيا ۽ آخرت ۾ ان جون ڏکيائون آسان ڪندو ۽ جنهن شخص ڪنهن مسلمان جي عيب پوشي ڪئي تہ الله تعاليٰ دنيا ۽ آخرت ۾ ان جي عيب پوشي ڪندو. انهي پوئين فقره جي ڪن محدثن هيءَ معنيٰ بہ ڪئي آهي تہ جنهن شخص ڪنهن اگهاڙي مسلمان کي ڪپڙو ڍڪايو تہ الله تعاليٰ ان کي دنيا ۽ آخرت ۾ انهيءَ کان زياده عمدا لباس ڍڪائيندو ۽ جيڪو مسلمان جيستائين ٻئي مسلمان جي مددگاريءَ ۾ هوندو تہ الله تعاليٰ ان ڪم پوري ٿيڻ تائين سندس مددگار رهندو. (مسلم شريف)

پاڻ ڪريم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن سيني مسلمانن

ڪي هڪ جهڙو پائيندا هئا، البت تقويٰ ڪري زياده پرهيزگارن سان
زياده تعلق رکندا هئا. حضور جن جي مجلس علم، ادب، فيض،
فضيلت جي مجلس هئي. نہ منجهس گوڙ فساد، نہ ان ۾ وري
ڪنهن جي شڪايت. سندن تعليم اها هئي تہ وڏا ننڍن تي شفقت
ڪن ۽ ننڍا وڏن جي تعظيم پاڻ تي واجب ڄاڻن. ڪنهن بہ آدميءَ
جي حد کان زياده تعريف نہ ڪندا هئا، نہ وري ڪنهن جي خوشامد
بيجا ڪرڻ سندن طريقو هو. ڪنهن جي بہ عيب جوئي نہ فرمائيندا
هئا. سندن مجلس جا آدمي ادب ۽ آرام سان وينل هوندا هئا، اهڙيءَ
طرح جو گويا سيني جي مٿي تي پکي وينل آهي، تنهنڪري
هيڏانهن هوڏانهن نظر نہ ڪندا هئا. جيستائين منجهائن هڪڙو
ڳالهہ پوري ڪري بس نہ ڪندو هو، تيستائين ٻيو ڳالهہ شروع نہ
ڪندو هو، انهيءَ ڪري سيڪنهن جي ڳالهہ رغبت سان ٻڌي ويندي
هئي. جنهن بہ مرڪڻ يا کلڻ جهڙي ڳالهہ تي اهل مجلس جا مرڪندا
يا کلندا هئا تہ پاڻ بہ انهن سان گڏ مرڪندا ۽ معمولي طرح کلندا
هئا، مگر کڏهن بہ زياده خنده نہ ڪندا هئا ۽ نہ کڏهن ٺهڪ ڏيندا
هئا ۽ جنهن ڳالهہ تي ٻيا همنشين عجب ڪندا هئا تہ پاڻ بہ عجب
ڪندا هئا. مطلب تہ هر ڳالهہ ۾ جائز حد تائين اهل مجلس سان
شريڪ ٿيندا هئا. ڪنهن بہ مسافر جي نامناسب روش تي پاڻ چڙ نہ
ڪندا هئا، بلڪ عمل سان ان کي برداشت ڪندي فرمائيندا هئا تہ
حاجتمندن جي حاجت پوري ڪرڻ گهرجي. ڪنهن بہ اعليٰ خواه
ادنيٰ جي ڳالهہ اڌ ۾ ڪاٽڻ ۽ پنهنجي تعريف روبرو ٻڌڻ اصلاً ڪين
گوارا نہ هئي.

حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آهي تہ حضور
صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن جي بيدار مغزي چئن ڳالهين ۾
هميشہ گهٽو ڪري رهندي هئي: اول جيڪا چڱي ڳالهہ ڏسندا هئا،
ان کي پاڻ ۽ پنهنجي دوستن لاءِ اختيار ڪندا هئا. ٻيو بڇڙي ڳالهہ

کان پري رهندا هئا، ۽ ٻين کي پري رهڻ جو امر ڪندا هئا؛ ٽيون پنهنجو فڪر ۽ غور انهن ڪمن ۾ خرچ ڪندا هئا، جن ۾ اُمت لاءِ دنيا ۽ آخرة جي بهتري نڪري ۽ اسلام پاڪ کي طاقت ٿئي ۽ الله تعاليٰ جو رضامندو وڏي. چوٿون امت جي انهن ڪمن جو سعيو ۽ ڪوشش ڪندا هئا، جن مان امت جي دين ۽ دنيا جي درستي ٿئي.

حضرت انس رضي الله عنه کان روايت آهي ته سردار جن کي ٽيهن مڙسن جي طاقت هئي. سندن منهن مبارڪ ۾ ايتري دهشت ۽ حشمت هئي، جو وڏن وڏن پهلوانن جون دليون حضور صلي الله عليه وآله وسلم جن جي روبرو ڏڪنديون هيون. مطلب ته پاڻ پهلوان، سخي، چست، پختي ارادي، مضبوط خيال، حيادار، بردبار، خوش طبع، شيرين گفتار، مسڪين نواز، قدر شناس، بامروت ۽ بي مثل هئا. سخي اهڙا هئا، جو حضرت جابر رضي الله عنه کان روايت آهي ته ڪنهن به سائل کي 'نه' جو لفظ ڪڏهن به نه چيائيون. جنهن جيڪا شيءِ گهري ٿي، سا جيڪڏهن موجود هوندي هئي ته ڏيئي ڇڏيندا هئا؛ تان جو ڪافر ائين چوندا هئا ته محمد (صلي الله عليه وآله وسلم) سجائي جو خوف بنهه نٿو ڪري ۽ سيڪا شيءِ سخا ڪندو وڃي ٿو. پاڻ مهمان نوازي گهڻي ڪندا هئا، تنهنڪري ڪافر وڏيون تعظيمون ملندڙون ڏسي ان ۾ حقانيت اسلام جي ڄاڻندا هئا ۽ اسلام قبول ڪري ويندا هئا. پاڻ سردار جن ڪڏهن نه ڪنهن نوڪر يا نوڪرياڻيءَ کي ماريو ۽ نه ملامت ڪئي. سيڪو منجهانئن راضي هوندو هو.

حضرت انس رضي الله عنه کان روايت آهي ته مون ڏهه سال حضور صلي الله عليه وآله وسلم جن جي خدمت ڪئي آهي پر ڪڏهن به منهنجي ڀل کان ڪنهن ڪم جي ڪرڻ يا نه ڪرڻ ڪري مون تي ڏمر نه ڪيائون. مجلس ۾ ڪڏهن به فخر طور نه رهندا هئا. وٽن جيڪو به ايندو هو ته ان کي گهڻي تعظيم ڏيندا هئا. تان ته ڪن وقتن ۾ پاڻ وٽ ايندڙن کي پنهنجي چادر مبارڪ وڇائي ان تي وهاريندا هئا ۽ پنهنجو گاديلو انهن جي حوالي ڪندا

هئا ۽ پنهنجا ڪپڙا پاڻ سبندا هئا، ٻڪرين جو کير ڏهندا هئا ۽ پنهنجيءَ جتيءَ کي ٽوپو بہ ڏيندا هئا. پاڻ پنهنجي صحابن سان گڏ هڪ خونچي تي طعام کائيندا هئا ۽ سامان بازار مان وٺي پاڻ کڻي ايندا هئا. صادق الوعد ۽ امين تہ هڪ ئي هئا. پاڻ ايتري قدر عبادت ڪندا هئا. جو بعض اوقات سندن پيرمبارڪ بہ سڄي پوندا هئا.

حضرت عبدالله بن رواح رضي الله عنه سندن شب خيزي ۽ عبادت گذاريءَ نسبت هڪ قصيده لکيو آهي، جنهنجو هڪ شعر نمونہ طور مناسب ڄاڻي لکجي ٿو:

يبيت يجا في جنبه عن فراشه
اذا استثقلت بالمشرڪين مضاجع.

ترجمہ: رات جو پنهنجي پهلوءَ کي وڇاڻي کان پري رکي ٿو، جنهن وقت ڪافر پنهنجن بسترن تي گهوگهرا هڻي رهيا آهن.

انهي ڪري هميشہ صحابہ ڪرام عرض ڪندا هئا تہ يا رسول الله، جڏهن الله تعاليٰ اوهان کي معصوم (گناهن کان پاڪ) ڪيو آهي، تڏهن پوءِ ايتري عبادت جو ڇا ڪريو، جنهن مان هيتري تڪليف ٿي رسي؟ جواب ۾ فرمائيندا هئا تہ جنهن الله تعاليٰ مون سان اهڙي مهرباني ڪئي آهي، ان جو شڪر نہ ڪريان ڇا؟ جڏهن پاڻ نماز ۾ بيهندا هئا تہ خدا جي خوف ڪري سندن اندر ۾ ٿهڪندڙ ديڳڙي وانگي آواز معلوم ٿيندو هو ۽ ڏينهن ۾ سؤ کن دفعہ استغفار جو ورد ڪند اهئا. پاڻ ڪافرن سان بہ ڪشاده پيشاني ۽ خوش خلقيءَ سان پيش ايندا هئا. هڪ وقت جو واقعو آهي تہ پاڻ صحابن ڪرامن سان مسجد ۾ وينا هئا تہ هڪ ڪافر آيو ۽ مسجد ۾ اچي پيشاب ڪرڻ لڳو، جنهن تي صحابہ ڪرام ان کي تعذير ڏيڻ لاءِ ڀڳا، پاڻ صحابن کي منع فرمايائون ۽ ڪافر کي آرام سان سمجهايائون تہ هي خدائي گهر آهي ۽ هن جو ادب آهي، اهڙا ڪم هن جاءِ ۾ جائز ڪين آهن، جنهن تي ڪافر سندن اهڙي رحمدلي ۽ شفقت ڏسي مسلمان ٿيو.

*

باب ستون

يَآيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوْا مِنَ الطَّيِّبٰتِ وَاعْمَلُوْا صَالِحًا ۭ اِنِّيْ بِمَا تَعْمَلُوْنَ عَلِيْمٌ ۝ (51)

(سوره المؤمنون 23، پ 18، آيت 51)

ترجمہ: اي جماعت رسولن جي اوهان امت سميت پاڪ شيون، جيڪي اسان اوهان کي ڏنيون آهن، سي کائو ۽ چڱا عمل ڪريو. تحقيق اوهان جيڪي ڪريو ٿا، سي سڀ مون کي معلوم آهن.

حضرت رسول اڪرم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جيڪي شيون غذا طور دوا طرح استعمال ڪيون آهن، يا انهن جو بيان فرمايو اٿن، تن مان ڪي مختصر بيان ڪجن ٿيون. هي ڳالهہ ضرور ڄاڻڻ گهرجي تہ پاڻ سڳورن صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن جو نهايت سادو لباس ۽ سادي خوراڪ رهي، سپاهيانہ زندگي گذاريندا هئا. باوجود آسمان ۽ زمين جي بادشاهي هوندي بہ فقيرانہ طور رهندا هئا. سردار صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن فقط بصر ۽ ثوم رڌل بہ ڪاڌي آهي، مگر انهيءَ لاءِ ائين فرمايو اٿن تہ بصر، ثوم خواهہ ٻي بدبوءِ واري شيءِ کائو، پوءِ جيستائين ان جي بدبوءِ نہ وڃايو، تيستائين مسجد ۾ نہ اچو. گوشت ڀڳل ۽ رڌل کائيندا هئا ۽ شوربي ۾ ڪٽي پوري ڪٽڪ ۽ جوَن جي ماني کائيندا هئا ۽ جون جي آش، (پٽ) ڪدوءَ جي ڀاڄي بہ نوش جان فرمائيندا هئا. ڪنيءَ جي ڀاڄي پڻ کائيندا هئا. انهن سڀني شين ۾ ڪدوءَ جي ڀاڄي گهڻو پسند ڪندا هئا. ميون مان ڳدرو، ڇاهين، ڪارڪون آليون خواه سڪيون واپرائيندا هئا. منائي پنير ۽ مائو بہ کائيندا هئا. لوڻ ۽ سرڪو ڪم آڻيندا هئا ۽ کير بہ پيئندا هئا، ميندي، تيل، سرمو ۽ مشڪ بہ استعمال ڪند اهئا. ان

ڪان سواءِ هيٺ ڏيڪاريل شيون دوائن طور ڪم آنديون اٿن، جن جو ذڪر معتبر حديثن ۾ آيل آهي:

تيل زيتون، سنڍ، نازبوءِ، سنامڪي، بيهي داڻا، ڪلونجي ۽ ايريو.

پاڻ جڏهن ماني کائيندا هئا ته اول ۽ آخر ۾ هٿ ڌوئندا هئا. اول ۾ بسم الله پڙهندا هئا ۽ آخر ۾ دعا گهرندا هئا. طعام جو ادب گهڻو ڪندا هئا ۽ طعام کان مٿي نه وهندا هئا. مانيءَ کائڻ وقت پلٿي ماري نه وهندا هئا. جو اها صورت فخر جي آهي. غريبن ۾ نياز وارن وانگر رهندا هئا ۽ تڪبرانه حالت کان هر وقت احتراز ڪندا هئا. صحابه ڪرام کي گڏ ماني کائڻ جو امر ڪندا هئا ۽ فرمائيندا هئا ته جماعت موجود هوندي فخر سبب ڌار ماني کائڻ شيطان جو ڪم آهي ۽ فرمائيندا هئا ته ”طعام الواحد يڪفي الاثنين“ يعني گڏجي کائڻ ۾ برڪت آهي. هڪ جو طعام ٻن کي ڪفايت ڪندو، اهڙيءَ طرح ٻن جو چئن کي.

حضرت بيبي عائشه صديقه رضي الله عنها کان روايت آهي ته پاڻ سردار جن ڏينهن جا ڏينهن ۽ راتين جون راتيون ڪاڌي کان سواءِ گذاريندا هئا ۽ ڪنهن سان به شڪايت نه ڪندا هئا، حالانڪ جيڪڏهن پاڻ سڳورا گهر ڪن ها ته روءِ زمين جي پيدائش ۽ خزانه سندن حوالي ڪيا وڃن ها؛ مگر پاڻ فرمائيندا هئا ته منهنجا ٻيا ڀائر نبي انهيءَ کان به زياده تڪليفون ڪاٽي ويا آهن، تنهنڪري مون کي به انهن وانگر صبر ڪرڻو آهي. ٻيءَ هڪ روايت ۾ آهي ته هڪ ڏينهن حضرت جبرئيل عليه السلام حضور صلي الله عليه وآله وسلم جن وٽ آيو ۽ عرض ڪيائين ته الله تعاليٰ فرمائي ٿو ته جيڪڏهن اوهان جي مرضي هجي ته اوهان کي جبل اُحد سارو سون ڪري ڏيان ۽ انهيءَ کي پنهنجي ڪم آڻيو ۽ جيترو به کپائيندا، تڏهن به اوترو رهندو ايندو. پاڻ جواب ۾ فرمايائون ته مون

ڪي دنيا ڪان ڪپي. منهنجي واسطي مسڪيني بهتر آهي.

ان لاءِ ٻيءَ حديث ۾ آهي ”الفقر فخري“ (مسڪيني مون لاءِ فخر آهي) پوءِ جنهن ڏينهن انسان ڍاول هجي، تنهن ڏينهن شڪر ڪري ۽ جنهن ڏينهن بکيو هجي، تنهن ڏينهن صبر ڪرڻ جو اجر حاصل ڪري. اهو ئي سبب هو حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن جي مسڪيني اختيار ڪرڻ جو. هن مان صاف ظاهر آهي ته سردار صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن مسڪيني خوشيءَ سان قبول ڪئي هئي، جنهن کي فقر اختياري ڪري چوندا آهن، جو ڪاملن وٽ ڪماليت جو اعليٰ درجو رکي ٿو. اها مسڪيني اضطراري نه هئي، جا سبب نقص جو هوندي آهي. مطلب ته سردار جن دنيائي زيب زينت، آسائش آرام، عيش عشرت ۽ سامان اسباب کان نهايت بيزاري ۽ نفرت ڪندڙ هئا.

جهڙيءَ طرح هڪ حديث ۾ فرمايو اٿن ته دنيا کي جيڪڏهن خدا تعاليٰ وٽ مڇر جي ڪنيڙاٽي جيترو قدر ۽ مانُ هجي ها ته به جيڪر ڪافرن کي انهن مان ذرو به نصيب نه ٿئي ها، پر دنيا کي خدا وٽ ڪوبه مان ۽ عزت نه آهي. ٻيءَ هڪ حديث ۾ فرمايو اٿن ته ”الدنيا ملعون و ملعون ما فيها الا ذڪر الله وما والاه“.

يعني دنيا لعنت ڪيل آهي ۽ جيڪي منجهس آهي (ان جو حرص) سو به لعنتي آهي، مگر ذڪر الله تعاليٰ جو يعني اهي ڪم جن ۾ خدا تعاليٰ جي فرمانبرداري ۽ اطاعت آهي، سي سڀ لعنت کان بچيل آهن.

روايت آهي ته ديني علم پڙهندڙ ۽ پڙهائيندڙ وڏيڪ عزت جا لائق آهن يعني خدائي ڪم واري جماعت خداوند تعاليٰ وٽ عزت ۽ تعظيم جي لائق آهي. ٻيءَ روايت ۾ ارشاد آهي ته دنيا ڍوند آهي ۽ ان جا طلبگار ڪتا آهن.

انهن سڀني روايتن مان معلوم ٿيو ته حضور صلي الله

عليه وآلهٖ وسلم جن دنيا کان بلڪل نفرت ڪندڙ هئا ۽ جهڙو دنيا کي ۽ دنيا جي ٻين فريبن کي ٻچڙو ڄاڻندا هئا، تهڙو ٻئي ڪنهن شيءِ کي خراب نہ سمجهندا هئا. خود الله تعاليٰ بہ قرآن شريف ۾ دنيا جي گهٽي قدر خرابي ۽ بي ثباتيءَ جا بيان فرمائيندي دنيا ۽ ان جي حرص کان بي رغبت ٿيڻ جي تعليم ڏني آهي. ڪن آيتن ۾ آهي تہ ايمان ڪامل جو مدار آهي دنيا کي ترڪ ڪرڻ ۽ ان سان اهڙي محبت نہ رکڻ تي؛ جا ايمان کي نقصان رسائي ٿي ۽ خدا تعاليٰ کان پري ڪري ٿي. آنحضرت صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن سدائين دعا گهرندا هئا يا الله! مون کي مسڪين ڪري جيار ۽ مسڪين ڪري مار ۽ قيامت ۾ مسڪينن جي جماعت مان ڪري اٿار. خلاصو ڳالهہ جو هي آهي تہ سردار جن مسڪيني هر حالت ۾ پسند فرمائيندا هئا ۽ دنيا داريءَ کان دور گذاريندا هئا.

*

باب انون

يٰبَنِيۡۤ اٰدَمَ قَدۡ اَنۡزَلۡنَا عَلَيۡكُمۡ لِبَاسًا يُّوَارِىۡ سَوۡاٰتِكُمۡ وَرِيۡشًا ؕ وَلِبَاسُ
التَّقۡوٰى ۙ ذٰلِكَ خَيۡرٌ ؕ ذٰلِكَ مِنۡ اٰيٰتِ اللّٰهِ لَعَلَّهُمۡ يَذَّكَّرُوۡنَ ۞٢٦

(سوره الاعراف 7، پ 8، آيت 26)

ترجمہ: تحقيق پيدا ڪيو اسان اوهان جي لباس لاءِ (پوشاڪ) ڪي هن لاءِ تہ اوهان پنهنجي اگهاڙ ڪي ڍڪي سگهو ۽ پوشاڪ تقويٰ جي بهترين پوشاڪ آهي ۽ اهو لباس الله تعاليٰ جي نعمتن مان هڪ نعمت آهي. اميد آهي تہ اوهان نصيحت حاصل ڪندا ۽ هن نعمت جو قدر سڃاڻندا.

حضور صلي الله عليه وآله وسلم جن جو لباس: حضور صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن جي پوشاڪ هڪ گوڏ، قميص، چادر يمني ۽ دستار مبارڪ هوندي هئي. اڇن ڪپڙن کي گهڻو پسند فرمائيندا هئا. بعضي اوقات چٽيل چادر ۽ ڪارا ڪپڙا بہ ڍڪيندا هئا. دستار جي هينان ٽوپي بہ وجهندا هئا. ڪڏهن خالي ٽوپي يا فقط دستار ٽوپيءَ کان سواءِ بہ هوندي هين. پويان اڪثر دستار جو طرو گرانٺ جيڏو ڇڏيندا هئا. بادشاھ روم جي ڪين هڪ قبا (ڪوٽ) موڪليو هو، جنهنجو سنجاف ريشمي هو، اهو پاڻ استعمال فرمايو اٿن ۽ سٿڻ لاءِ ايترو ثابت آهي تہ خريد ڪئي اٿن ۽ هڪ روايت ۾ هيئن آهي تہ سٿڻ پاتي بہ اٿن. ڪارو ۽ سائو ۽ اوني ڪمبل بہ بعضي اوقات استعمال ڪندا هئا. سندن وهاڻو چمڙي جو هو، جو کجيءَ جي ڪاٻار سان ڀريل هو. ڪڏهن چمڙي تي، ڪڏهن تڏي تي، ڪڏهن کٽ جي واڻ تي، ڪنهن وقت زمين تي آرام ڪندا هئا. سردار جن کي هڪ بسترو چم جو هو، جو ڪاٻار سان ڀريل هو. ڄتي ڪِهن واري ۽ ڪڏهن بنا ڪِهن واري

پاتي اٿن. انهي ڪانسواءِ ٻيا ڪپڙا قيمتي به ڪيا اٿن، مگر گهڻو ڪري سندن لباس جو اهو نمونو هوندو هو.

هڪ دفعه جو واقعو آهي ته حضرت عمر رضي الله عنه حضور صلي الله عليه وآله وسلم جن وٽ آيو ته پاڻ خالي تڏي تي آراميل هئا ۽ تڏي جا سنڌ سندن پنيءَ مبارڪ تي ظاهر ٿيل ڏسي روئڻ لڳو ۽ عرض ڪيائين ته يا رسول الله صلي الله عليه وآله وسلم! قيصر ۽ ڪسريٰ دشمن خدا جا عمدن بسترن تي آسائشون پيا ڪن ۽ توهان سردار دو عالم ههڙي نموني ۾؟ پاڻ فرمايائون ته انهن لاءِ اهي نعمتون فقط دنيا جا چار ڏينهن آهن ۽ اسان لاءِ آخرت ۾، جا پائدار آهي. مطلب ته سندن سادگي اختياري هئي نه اضطراري. حضور صلي الله عليه وآله وسلم جن جي چادر مبارڪ غالباً ڇهه هٿ ڊيگهه ۽ ساڍا ٽي هٿ ويڪري هوندي هئي ۽ گوڏ ساڍا چار هٿ ڊيگهه ۽ اڍائي هٿ ويڪر. دستار مبارڪ اڪثر ڪري نون هٿن کان وني ٻارهن هٿن تائين ٻڌندا هئا، مگر ڪن خاص موقعن تي چوويهه هٿ زيب سر فرمائي اٿن.

*

باب نائون

وَّالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيْرَ لِتَرْكَبُوْهَا وَزِيْنَةً ۭ وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ ⑧ (سوره النحل 16، پ14، آيت 8)

ترجمہ: اسان، اوهان لاءِ گهوڙن، خچرن ۽ گڏهن کي پيدا ڪيو تہ اوهان انهن تي سواري ڪيو ۽ اوهان لاءِ زينت ٿئي ۽ ٻيون بہ شيون اوهان لاءِ خلقيون ويون آهن جنجو اوهان کي علم ناهي.

پاڻ سڳورا صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن غالباً انن، گهوڙن ۽ خچرن تي سوار ٿيندا هئا ۽ امت کي سادگي سيکارڻ لاءِ ڪڏهن گڏهہ تي بہ سواري ڪئي اٿن.

حضور صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن وٽ ست گهوڙا هئا، جن جا نالا هي آهن:

1. **سبڪ** 2. **مرتجز** 3. **لحيف** 4. **لزاز** 5. **ظرب** 6. **سيحہ** 7. **ورد**.

پنج **خچر** بہ هئا 1. دلدل، بادشاهہ مصر جي موڪليو هو، 2. فضہ، جيڪو فروہ ڏنو هو. 3. **ايي خچر** جا حاڪم ايلہ جي رواني ڪئي هئي. 4. **خچر** حاڪم دومت الجندل موڪلي هئي. 5. **خچر** جا نجاشي بادشاهہ وٽان آيل هئي.

ٽي گڏهہ بہ هئا: هڪ بادشاهہ مصر جي ڏياري موڪليو هو، جنهنجو نالو **عفير** هو. 2. **فروهہ** وٽان آيل هو. 3. حضرت **سعد بن عباده** ڏنو هو.

ٽي انيون سواريءَ لاءِ هيون، جنجا نالا هي هئا: 1. **قصوه** 2. **عضبا** 3. **جدعا**.

کير لاءِ پنجيتاليهہ (45) انيون ۽ هڪ سؤ (100) ٻڪريون هيون. جڏهن ڪو ٻار پيدا ٿيندو هو تہ عقيقہ لاءِ هڪ ٻڪري ذبح ڪندا هئا. اهو مال بيت المال جو هو، جو مسڪينن لاءِ ان جو کير وغيره ڪم ايندو هو. (زاد المعاد)

باب ڏهون

اَلنَّبِيُّ اَوْلٰى بِالْمُؤْمِنِيْنَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَاَزْوَاجُهٗٓ اُمَّهٰتُهُمْ ؕ

(سوره الاحزاب 33، پ 21، آيت 6)

ترجمه: نبي ڪريم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم مؤمنن لاءِ سندن نفسن کان زياده دوست ۽ محبوب آهي ۽ نبي جا حرم پاڪ مؤمنن جون مائرون آهن.

(حضور صلي لله عليه وآله وسلم جن جو اهل عيال ۽ حشم خدم)

سڀ حرم پاڪ جن سان شادي ڪرڻ فرمائي اٿن، سي يارهن هئا:

1. بيبي **خديجة الڪبريٰ** رضي الله عنها 2. بيبي **سوده** رضي الله عنها 3. بيبي **عائشه** رضي الله عنها 4. بيبي **حفصه** رضي الله عنها 5. بيبي **زينب بنت خزيمت** رضي الله عنها 6. بيبي **اُم سلمه** رضي الله عنها 7. بيبي **جويريه** رضي الله عنها 9. بيبي **صفيه** رضي الله عنها 10. بيبي **ميمونة** رضي الله عنها 11. بيبي **اُم حبيبه** رضي الله عنها.

سڀ کان اڳ ۾ پاڻ سردار جن صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن بيبي خديجة الڪبريٰ رضي الله عنها سان شادي ڪئي هئي. ان وقت پاڻ پنجويهن ورهين جا هئا ۽ بيبي صاحبه جنجي عمر چاليهه ورهيه هئي. سمورو اولاد حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن جو انهيءَ بيبي صاحبه مان آهي. فقط هڪ صاحبزادو حضرت ابراهيم، بيبي مارية قبطيه رضي الله عنها مان هو. هجرت کان ٽي سال اڳ بيبي خديجة رضي الله عنها وفات ڪري ويئي، تنهن کان پوءِ ٿورن ڏينهن ۾ بيبي سوده رضي الله عنها سان شادي ٿي. وري جلد ئي بيبي عائشه صديقه رضي الله عنها جڏهن ڇهن ورهين جي ٿي ته سردار جن سان نڪاح ٿيو. نون سالن جي هئي ته پاڻ شادي

کري پنهنجي دولت خانہ ۾ آندائون. يارهن ئي حرمن پاڪن ۾ اهائي بيبي صاحبہ هئي، جا ڪنواري هئي. ٻيون شاديون سڀ ڦلاوتين ۽ وڏيءَ عمر وارين عورتن سان ڪن خاص مصلحتن کري ڪيون ويون. ٻہ حرم پاڪ تہ سندن حياتيءَ ۾ وفات ڪري ويا. باقي نو حرم سندن برقعہ مٽائڻ وقت حيات هئا. پاڻ سردار جن صلي الله عليه وآلهٖ وسلم سيني حرمن پاڪن کي خوراڪ پوشاڪ ۽ سامان سڙو هڪ جهڙو ڏيندا هئا. اٿڻ وهڻ ۾ سيني سان پورو انصاف ڪندا هئا. سفر تي ويندا هئا ۽ خيال هوندو هون تہ ڪنهن حرم کي پاڻ سان ونيو وڃجي تہ ڪڻون وجهندا هئا. پوءِ جنهنجو نالو نڪرندو هو، ان کي پاڻ سان نيندا هئا. مطلب تہ حرم پاڪ سردار جن کي هڪ جهڙا پيارا هئا ۽ ظاهري تقسيم بہ هڪ جهڙي هئي: مگر سندين دل مبارڪ بيبي عائشہ صديقہ رضي الله عنها سان گهڻي هئي، جنهن ڪري فرمائيندا هئا، تہ يا الله! جيڪي منهنجي وس ۾ آهي، تنهن ۾ آءٌ پورو انصاف ڪريان ٿو، باقي جا منهنجي طاقت کان ٻاهر آهي، تنهن ۾ آءٌ لاچار آهيان. يعني منهنجي دل بيبي عائشہ صديقہ سان گهڻي آهي. پاڻ سردار جن فرمايو آهي تہ بيبي عائشہ صديقہ جي فضيلت ٻين زالن تي اهڙي آهي، جهڙي ثريد (ماني شوربي ۾ ٻڏل) جي ٻين طعامن تي. حديث شريف ۾ آهي تہ جهڙي طرح پاڻ سردار جن پنهنجي حرمن پاڪن سان احسان ۽ نيڪ نموني ۾ گذاريندا هئا، ان طرح ٻي ڪنهن بہ پيغمبر نہ گذاريو. پنهنجي اصحابن کي فرمائيندا هئا تہ پنهنجي اهل عيال سان چڱي طرح هلو. (مشڪواة)

هر وقت اهل عيال جي خدمت بابت ڪجهہ بيان ڪندا رهندا هئا. هڪ روايت ۾ فرمايو اٿن تہ جيڪو ماني جو گراهہ ڪٿي پنهنجي زال جي وات ۾ وجهندو تہ اهو بہ صدقو آهي. بيبي عائشہ صديقہ رضي الله عنها جي متعلق هڪ حديث ۾ فرمايو اٿن تہ اڏ

دين جو يعني زنانا مسئله وغيره بيبي عائشه صديقه کان سکو. ڪيترن جليل القدر صحابن جو قول آهي ته اسان جنهن به آيت ۽ حديث جي معنيٰ مطلب ۾ منجهي ايندا هئاسون ته بيبي صاحبه هڪدم اسان کي حل ڪري ڏيندي هئي. **ٻي** حديث ۾ آهي ته سردار دوعالم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن کان سوال ڪيائون ته ماڻهن مان اوهان کي ڪير زياده پيارو آهي. جواب ۾ فرمايائون ته عائشه. عرض ڪيائون ته مردن مان، ارشاد فرمايائون ته سندس پيءُ. (مشڪواة)

حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن کي جمله اولاد ست ٻار هئا، ٽي فرزند **هڪ** حضرت **قاسم**، جنهنڪري سندن ڪنيت ابوالقاسم هئي. ٻيو حضرت **عبدالله** جنهنکي **طاهر** ۽ **طيب** به چوندا هئا. ٽيو حضرت ابراهيم اهي ٽيئي صاحبزادا ننڍي هوندي ئي سندين حياتيءَ ۾ وفات ڪري ويا ۽ چار نياڻيون هر **هڪ** بيبي **زينب** رضي الله عنها، **بيبي رقيه** رضي الله عنها، بيبي **أم ڪلثوم** رضي الله عنها ۽ **بيبي فاطمه** رضي الله عنها. حضرت ابراهيم کير ڏائڻ واري زماني ۾ هي جهان ڇڏي ويو جنهن لاءِ پاڻ فرمايو اٿن ته الله تعاليٰ بهشت ۾ ابراهيم لاءِ کير پياريندڙ مقرر فرمائي آهي. نياڻن مان فقط بيبي فاطمه رضي الله عنها سردار عالم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن کان پوءِ ڇهه مهينا حيات هئي. ٻيون سندن حياتيءَ ۾ گذاري ويون.

سردار عالم جن جا چاچا ٻارهن هئا:

1. حضرت **حمزه** رضي الله عنها 2. حضرت **عباس** رضي الله عنه 3. **ابو طالب** 4. **ابو لهب** 5. زبير 6. **عبدالڪعبته** 7. **حارث** 8. **مقوم** 9. **فرار** 10 **قثم** 11. **صيفره** 12. **عيداق**. بعض عالمن ڪم و بيش ۾ لکيا آهن. انهن سيني مان مسلمان فقط ٻه هئا، هڪ حضرت **حمزه** ٻيو حضرت **عباس**.

پڦيون سندن ڇهه هيون:

بيبي **صفيه** رضي الله عنها جا مسلمان هئي. **عاتڪه** ۽ **اروي** انهن ٻنهي جي اسلام ۾ شڪ آهي. **بره**، **أميمه** ۽ **ام حڪيم**.

سردار دو عالم جن جا ٻانها هيٺين نالن وارا قريباً اٺاويهه هئا:

1. زيد بن حارث 2. اسلم 3. ابو رافع ثوبان 4. ابو ڪبشه 5. سليم 6. شقران 7. رباح يسار 8. مدغم 9. ڪرڪره 10. انجشه 11. سفينه 12. انيسه 13. افلح 14. عبيد 15. طهمان 16. ڪيسان 17. ذڪوان. 18. مهران 19. مروان 20. حنين 21. سندر 22. فضاله 23. مابور. 24 واقد 25. ابو واقد 26. قسام 27. ابو عسيب 28. ابو موبهيه وغيره.

حضور صلي الله عليه وآله وسلم جن جون ٻانهيون ڏهه هيون، جن جا نالا هي آهن:

1. ام رافع 2. ميمونت 3. بنت سعد 4. خضيره 5. رضوي 6. ايشه 7. ام خمير 8. ميمونت بنت ابي عيسب 9. ماريه 10. ريحانه. (مواهب)

سردار دو عالم صلي الله عليه وآله وسلم جن جا هيٺيان خدام خاص دولت خانه ۾ ٻين خاص خاص ڪمن لاءِ مقرر هئا:

حضرت **انس** رضي الله عنه: اڪثر ڪم ڪاريون انهي صاحب جي حوالي هيون. حضرت **عبدالله بن مسعود** رضي الله عنه: جتي ۽ ڏنڊڻ انهي جي سپرد هو. حضرت **عقبه بن عامر** رضي الله عنه، مسافريءَ ۾ خچر جي خذمتگذاري ۽ سنجڻ وغيره انهي جو ڪم هو. حضرت **اسلح بن شريڪ** رضي الله عنه: اُٺ انجي حوالي هوندا هئا. حضرت **بلال** رضي الله عنه، بانگو ۽ خرچ جي آمدني

روانگي ان جي هٿان ٿيندي هئي. حضرت **سعد** رضي الله عنه، حضرت **ابوذر غفاري** رضي الله عنه ۽ حضرت **ايمن بن عبيد** رضي الله عنه وضو وغيره جي بلي هئا.

سندن بانگا ڪل چار هئا: ٻه مدينه منور ۾، هڪ حضرت **بلال** رضي الله عنه ۽ ٻيو حضرت **ابن ام مڪتوم** رضي الله عنه، هڪ مسجد قبا ۾، حضرت **سعد القرط** رضي الله عنه هڪ مڪه معظمه ۾، حضرت **ابومخروره** رضي الله عنه.

شروع اسلام ۾ سندن پهري ۽ چوڪيءَ جو ڪم به انهن صاحبن ڪيو آهي. حضرت **سعد بن معاذ** رضي الله عنه بدر جي لڙائي وقت حضرت **محمد بن مسلم** رضي الله عنه احد جي لڙائي ڏينهن ۽ حضرت زبير بن عوام رضي الله عنه خندق جي موقعه تي ۽ حضرت **عباد بن بشر** رضي الله عنه به ڪن خاص وقتن تي اهو ڪم ڪيو آهي. اهو پهري ۽ چوڪي جو انتظام تيستائين رهيو، جيستائين آيت "وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ" نازل نه ٿيل هئي. جڏهن اها آيت نازل ٿي، تڏهن پهرو بند ڪرائي ڇڏيائون ۽ فرمايائون ته هاڻي خدائي پهرو ڪافي آهي. (مواهب)

حضور صلي الله عليه وآله وسلم جن جي خط و ڪتابت جو ڪم اڪثر هي سترهن صحابه ڪندا هئا:

1. حضرت **ابوبڪر صديق** رضي الله عنه 2. حضرت **عمر فاروق** رضي الله عنه 3. حضرت **عثمان غني** رضي الله عنه 4. حضرت **علي اسد الله** رضي الله عنه 5. حضرت **زبير** رضي الله عنه 6. حضرت **عامر بن فهيره** رضي الله عنه 7. حضرت **عمرو بن العاص** رضي الله تعاليٰ عنه 8. حضرت **ابي بن ڪعب** رضي الله عنه 9. حضرت **عبدالله بن ارقم** رضي الله عنه 10. حضرت **ثابت بن قيص** رضي الله عنه 11. حضرت **حنظله بن ربيع** رضي الله 12. حضرت **مغيره بن شعبه** رضي الله عنه 13. حضرت **عبدالله** رضي الله عنه

14. حضرت **خالد بن وليد** رضي الله عنه 15. حضرت **خالد بن سعيد** رضي الله عنه 16. حضرت **معاويہ بن ابو سفيان** رضي الله عنه 17. حضرت **زيد بن ثابت** رضي الله عنه.

پاڻ سردار جن جيڪڏهن ڪنهن کي ڪا سزا ڏياريندا هئا تہ حضرت **علي** رضي الله عنه، حضرت **زبير بن عوام** رضي الله عنه، حضرت **مقداد بن عمرو** رضي الله عنه، حضرت محمد بن **مسلم** رضي الله عنه، حضرت **عاصم بن ثابت** رضي الله عنه ۽ حضرت **ضحاڪ بن سفيان** رضي الله عنه کي حڪم ڪندا هئا. جو اهي صاحب انهن کي سزا ڏيندا هئا.

سندن زمانہ مبارڪ ۾ اسلامي حمايت لاءِ **شاعر** مقرر هئا، جي پنهنجي شعر سان اسلامي خذمت ڪندا هئا:

حضرت ڪعب بن مالڪ رضي الله عنه، حضرت عبدالله بن رواح رضي الله عنه حضرت حسان بن ثابت رضي الله عنه ۽ حضرت ثابت بن قيس رضي الله عنه، جي صحابن کي پنهنجي پرجوش تقرير ۽ شعر سان لڙائي وغيره جي موقعن تي جهاد لاءِ آماده ڪندا هئا.

*

باب يارهون

وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيْمٍ ۝٤ (سوره القلم 68، پ 29، آيت 4)

ترجمہ: بيشڪ تون اخلاق (حسنہ) جي اعليٰ پيمانہ تي آهين.

حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن کي خدا پاڪ جي طرفان ٻين نبين کان زياده خصوصيت طور جيڪي نعمتون عطا ٿيون هيون، سي چئن قسمن جون هيون:

هڪڙيون اهي هيون، جي سندن دنيا ۾ تشريف آوريءَ کان اڳ وجود مبارڪ سان لاڳو هيون. مثلاً ساري ڪائنات کان اڳ ۾ حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن جي نور مبارڪ جو پيدا ٿيڻ. سيني کان اڳ نبوت جو عطا ٿيڻ. مڙني کان اڳ ميثاق جي ڏينهن ”السُتُ بِرَبّڪُمۡ“ جي جواب ۾ ”بَليٰ“ چوڻ. سندن نالو مبارڪ عرش تي لکجڻ ۽ ساريءَ موجودات جي پيدا ٿيڻ جو سبب سندن وجود مبارڪ کي نهرائڻ. اڳين ڪتابن ۾ سردار جن جي فضيلت، ظهور ٿيڻ جي مبارڪباد اڳين امتين کي ڏيڻ ۽ حضرت آدم عليہ السلام کي بهشت مان نڪرڻ وقت، حضرت نوح عليہ السلام کي طوفان مهل ۽ حضرت ابراهيم عليہ السلام کي آڙاهہ ۾ داخل ٿيڻ وقت حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن جي برڪت جو پهچڻ ۽ انهن جون مشڪلاتون سندن طفيل حل ٿيڻ.

ٻيو قسم خصوصيات جو اهو آهي، جو سندن دنيا ۾ تشريف آوريءَ بعد ۽ نبوت ظاهر ٿيڻ کان اڳ هو. مثلاً مهر نبوت جو ٻنهي ڪلهن جي وچ ۾ فطرتي طور هئڻ.

ٽيون قسم خصوصيات جو اهو آهي، جي نبوت جي عطا ٿيڻ کان بعد عطا ٿيل هيون. مثلاً معراج تي وڃڻ ۽ انهي رات ۾ خدائي قدرت جو مشاهدو ڪرڻ. ملڪوتي سير سان گڏ بهشت ۽

دوزخ جو معائنو فرمائڻ. ذات باري تعاليٰ عزاسمه کي هنن ظاهر وارن اکين سان ڏسڻ. جنات جو عالم، جو سندن نبوت کان اڳ آسمان تي وڃي ملائڪن (ڪارڪنان تقدير) جو گفتگو ٻڌي وري ان ۾ پنهنجي طرفان ڪوڙ ملائي اچي ڪاهنن (اڳ ڪٿي ڪندڙ) ۽ ٻاون کي ٻڌائيندا هئا، تن جو آسمان تي وڃڻ بند ٿيڻ ۽ انهن کي روڪڻ لاءِ تارن جو مقرر ٿيڻ. بانگ ۽ تڪبير ۾ سندن نالي مبارڪ جو هئڻ. اهڙي ڪتاب جو ملڻ، جو معنيٰ خواه لفظن جي ڪري معجز ۽ هر قسم جي ڦير گهير کان محفوظ ٿيل آهي ۽ سندن واسطي صدقه کائڻ جو ناجائز ٿيڻ، ننڊ ڪرڻ سبب وضوءَ جو نه ڀڄڻ. سندن حرمن پاڪن جو امت لاءِ هميشه حرام هئڻ. اڳيان خواه پٺيان سندن هڪ جهڙو ڏسڻ. مهني جي پنڌ تائين سندن رعب ۽ دهشت جو اثر رهڻ. جوامع الڪلم جو ڪين عطا ٿيڻ. ساري مخلوقات جو نبي ٿيڻ. مٿن نبوت جو ختم هئڻ. سندن امت جو ٻين نبين جي امتن کان زياده هئڻ ۽ ساري ڪائنات کان سندن وجود مبارڪ جو افضل ۽ اعليٰ هئڻ. ازن قسم جون ٻيون به خصوصيتون آهن، جي صرف سندن وجود مسعود کي نبوت جي شرف سببان عطا ٿيل هيون.

چوٿون قسم خصوصيات جو اهو آهي، جي سردار جن جي محابي ۽ برڪت سان سندن اُمت کي مليون آهن. مثلاً مال غنيمت جو حلال ٿيڻ. ساري روءِ زمين تي نماز جو جائز هئڻ. پاڻي نه هوندي تيمم جو جائز ٿيڻ. بانگ ۽ تڪبير جو مقرر ٿيڻ. نماز ۾ اهڙي طرح صفون ٻڌڻ، جهڙي طرح ملائڪ ٻڌندا آهن. نماز جمعه جو هڪ خاص عبادت طور مقرر ٿيڻ. جمعه جي ڏينهن ۾ هڪ اهڙي گهڙيءَ جو مقرر ٿيڻ، جنهن ۾ هر قسم جي دعا درگاه خداونديءَ ۾ قبول پوي. رمضان شريف ۾ سحر جي وقت کائڻ پيئڻ جي موڪل ملڻ. شب قدر جو ملڻ. نيڪيءَ جو اجر ڪم از

ڪم ڏهہ دنيا ۾ ۽ ستر آخرت ۾ عطا ٿيڻ، پر جيڪڏهن خلوص وڌيڪ هوندو تہ انهيءَ کان بہ مٿي ثواب جو عنايت ٿيڻ. شيطاني وسوسن تي عقوبت نہ ڪرڻ. احڪامن جي ڏکيائي، جا ٻين نبين جي امت تي هئي، سا آسان ٿيڻ.

مثلاً اڳين نبين جي وقت ۾ ڪنهن ڪپڙي کي غلاظت لڳندي هئي تہ اهو ٽڪر ڪپي ڪڍڻ سان پاڪ سمجهڻ ۾ ايندو هو، پر اسان لاءِ اها سهوليت تي، جو ڌوئڻ سان پاڪ ٿئي ٿو. تصويرن ۽ نشي دار شين جو هر طرح سان استعمال جو حرام هئڻ. فروعي مسئلن جي اختلاف کي رحمت ڪرڻ. اڳين امتن وانگر بدعملن سبب يڪدم فنا ۽ هلاڪ نہ ڪرڻ. طاعون ۾ مرڻ ڪري شهادت جو درجو ملڻ. سردار جن جي امت جي عالمن جي حوالي اهي ڪم ڪرڻ، جي اڳين نبين جي حوالي هئا ۽ قيامت تائين سندن امت مان اهل حق واريءَ جماعت کي هر وقت خدائي مدد جو ملڻ. (شحامہ)

حضور صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن جون بعض خصوصيتون عالم برزخ ۽ عالم محشر سان بہ لاڳو آهن. حضرت سعيد بن مسيب رضي الله عنه کان روايت آهي تہ ڪوبہ اهڙو ڏينهن نہ آهي، جو حضور صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن وٽ صبح ۽ شام پنهنجي امت جا عمل پيش نہ ٿيندا هجن، بلڪ سيڪنهن ڏينهن ۾ بہ دفع صبح ۽ شام جو پيش ٿيندا ٿا رهن. (مواهب)

حضرت ابوالدرداءَ رضي الله عنه کان روايت آهي تہ پاڻ سڳورن فرمايو آهي تہ الله تعاليٰ زمين تي نبين جو جسم کائڻ جيتن تي حرام ڪيو آهي. خدائي پيغمبر جيئرا آهن ۽ اتي انهن کي رزق ٿو ملي. (ابن ماجہ)

انهي حديث مان صاف ظاهر آهي تہ نبي جيئرا آهن ۽ ڪين انهيءَ جهان موافق رزق بہ ملندو ٿو رهي.

حضرت انس رضي الله عنه کان روايت آهي تہ پاڻ سردار جن فرمايو تہ نبي صلي الله عليه وآلہٖ وسلم پنهنجي قبرن ۾ جيئرا آهن ۽ فرحت ۽ لذت واسطي نماز پڙهندا تا رهن. (مواهب)

حضرت ڪعب الاحبار رضي الله عنه کان روايت آهي تہ ڪوبہ اهڙو ڏيهن ڪونہ آهي، جنهن ۾ روزانہ صبح کان شام تائين ستر هزار ملائڪ جناب حضرت محمد ڪريم صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جي مزار مبارڪ تي نہ ايندا هجن. اهي ستر هزار ملائڪ مزار شريف جو چوڌاري حلقہ ٻڌي درود پڙهندا رهن تا ۽ شام جو موٽي وڃن تا. وري ٻئي ڏينهن ٻيا تا اچن. اهڙي طرح قيامت تائين اهو سلسلو جاري رهندو. ملائڪن جو تعداد ايترو گهڻو آهي، جو جي هڪ دفعہ آيا، تن کي قيامت تائين وري وارو نہ ملندو. جڏهن سردار دو عالم صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن قيامت جي ڏينهن مزار مبارڪ مان الله تعاليٰ جي امر موجب اٿندا تہ انهيءَ وقت بہ ساڻن ستر هزار ملائڪ هم رڪاب هوندا ۽ انهن سميت ميدان قيامت ۾ تشريف فرما ٿيندا. (مشڪواة)

حضرت انس رضي الله عنه کان روايت آهي تہ حضور سرور ڪائنات صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن فرمايو آهي تہ جيڪو شخص منهنجي تربت شريف وٽ صلواة پڙهندو، تنهنکي آءٌ پاڻ ٻڌندس ۽ جو پري کان پڙهندو، سا وري ملائڪ مون وٽ پهچائيندا.(دارمي)

حضرت ابوهريره رضي الله عنه کان روايت آهي تہ حضور صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن فرمايو آهي تہ قيامت جي ڏينهن سيني کان اڳ ۾ آءٌ بهشتي پوشاڪ ڪري نڪرندس ۽ پوءِ مونکي عرش جي ساڄي طرف بيهاريو ويندو، جتي ٻيو ڪوبہ نہ بيهندو، اهو آهي مقام محمود. (ترمذي)

حضرت ابن مسعود رضي الله عنه ۽ مجاهد مقام محمود

جو هي تفسير ڪيو آهي ته قيامت ڏينهن سردار جن کي هڪ عظيم ۽ عاليشان تخت تي وهاريو ويندو ۽ حضرت ابن عباس رضي الله عنه کان روايت آهي ته قيامت جي ڏينهن پاڻ سڳورن کي هڪ عاليشان ڪرسيءَ تي وهاريو ويندو.

حضرت ڪثير بن مره رضي الله عنه کان روايت آهي ته سردار جن فرمايو ته قيامت جي ڏينهن آءٌ ئي هڪ آهيان، جو براق تي سوار هوندس. (مواهب)

*

باب ٻارهون

لَقَدْ جَآءَكُمْ رَسُوْلٌ مِّنْ اَنْفُسِكُمْ عَزِيْزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيْصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِيْنَ رَءُوْفٌ رَّحِيْمٌ ﴿١٢٨﴾

(سوره التوبة 9، پ 11، آيت 128)

ترجمہ: تحقيق توهان وٽ اهڙي رسول تشريف آندي آهي، جو توهان جي ئي جنس مان آهي، جنهنکي توهان جي ڇيهي ۽ تڪليف واري ڳالهہ نهايت ڏکي لڳي ٿي ۽ جو اوهان جي نفعي لاءِ ڏاڍو خواهشمند رهي ٿو ۽ مؤمنن لاءِ وڏو شفقت وارو ۽ مهربان آهي.

حضور انور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن کي جيتري قدر شفقت پنهنجي امت تي آهي، اوتري پيءُ کي پنهنجي اولاد تي بہ نہ آهي؛ جنهنجي شاهد مٿين آيت سڳوري آهي. جيئن تہ خود خداوند ڪريم فرمائي ٿو تہ نبي ڪريم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم کي اوهان تي ايتري گهڻي شفقت آهي، جو ڪابہ ڏکي ڳالهہ اوهان تي گوارا نٿو ڪري. هر وقت سيڪنهن شيءِ ۾ اوهان لاءِ آساني ۽ سهوليت ڳوليندڙ آهي. انهيءَ کان علاوه ڪيترين حديثن ۾ بہ سندن شفقت جو بيان آيل آهي، جن مان ڪي مختصر نمونہ طور درج ڪجن ٿيون.

بيبي عائشہ رضي الله عنها کان روايت آهي تہ پاڻ سردار صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن ساري رات هيءَ آيت سڳوري پڙهندا رهيا.

اِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَاِنَّهُمْ عِبَادُكَ ۚ وَاِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَاِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ﴿١١٨﴾ (سوره المائده 5، پ 7، آيت 118)

ترجمہ: يا الله! جيڪڏهن تون منهنجي امت کي عذاب ڪندين تہ هو تنهنجا ٻانها آهن، تون اختيار وارو آهين، هنن کي

چون و چرا جي ڪا بہ مجال نہ آهي پر جي تون انهنکي بخشيندين تہ بہ تون دانا بينا ۽ مهربان آهين، انهيءَ ڳالهين ڪان توکي منع ڪرڻ وارو ڪونہ آهي. (شمائل ترمذي)

انهي روايت مان معلوم ٿيو تہ ڪين ايڏي پنهنجي امت جي ڳڻتي هئي، جو ساري رات دعا ۾ بينا رهندا هئا. ڪهڙي پيءُ کي پنهنجي اولاد جي ايتري ڳڻتي آهي؟ ڪتاب لمعات ۾ سندن طائف ڏانهن وڃڻ جو واقعو بيان ڪندي لکي ٿو تہ جڏهن سردار جن کي ڪافرن تمام ايذايو، تڏهن حضرت جبرئيل عليه السلام جبلن تي اختيار رکندڙ مَلَڪُ پاڻ سان وني حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن وٽ آيو ۽ عرض ڪيائين تہ هي مَلَڪُ جبلن تي اختيار رکندڙ آهي، جيڪڏهن اجازت فرمايو تہ هي ٻن جبلن جي وچ ۾ انهن ڪافرن کي چيپي ڇڏي، جن هيتري قدر توهان کي ستايو آهي. جواب ۾ پاڻ فرمايائون تہ نہ، ممڪن آهي تہ ڪي انهن جا پويان پيدا ٿي خدائي توحيد تسليم ڪن. اها هئي شفقت محمدي، جو باوجود ڪافرن جي ايتري قدر ايذاءُ ڏيڻ جي بہ انهن لاءِ عذاب کي گوارا نہ فرمايائون.

بيبي عائشہ صديقہ رضي الله عنها کان روايت آهي تہ هڪ دفعہ پاڻ دعا گهريائون تہ الله! آءٌ بہ هڪ انسان آهيان، جيڪڏهن ڪنهن وقت انساني جذبہ ۾ ڪنهن مرد خواهہ عورت جي حق ۾ بددعا ڪريان تہ تون پنهنجي فضلِ سان انهي بد دعا کي انهن جي حق ۾ مٿائي انهن لاءِ باطن جي پاڪائي ۾ اصلاح نفس جو باعث فرماءِ. (احمد و رحمت المهدات) انهي هڪ ئي روايت مان ڪمال درجہ جي شفقت ظاهر آهي.

انهن حديثن کان سواءِ ٻيون بہ ڪيتريون آهن، جن ۾ سندن شفقت امت تي ٻن پهرن جي سج وانگر ظاهر آهي. شفقت رواجي نہ، بلڪ ڪامل درجہ واري؛ مگر امت کي قدر ڪونهي جو فقط اهڙي ڪريم النفس پيغمبر تي دائما درود پڙهندا رهن.

باب تيرهون

قُلۡ إِن كُنتُمۡ تُحِبُّونَ ٱللَّهَ فَٱتَّبِعُونِي يُحۡبِبۡكُمُ ٱللَّهُ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡ ذُنُوبَكُمۡۚ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ٣١ (سوره آل عمران 3، پ 3، آيت 31)

ترجمه: چؤ اي نبي ته جيڪڏهن توهان دوست رکو ٿا الله تعاليٰ کي ته پوءِ فرمانبرداري ڪريو منهنجي ته الله تعاليٰ اوهان کي دوست رکي ۽ اوهان جا گناهه بخشي، الله تعاليٰ بخشيندڙ ۽ مهربان آهي.

جهڙي طرح شريعت سڳوريءَ خداوند ڪريم جي حڪمن موافق پيءُ ماءُ جا حق اولاد تي، استاد ۽ مرشد جا حق شاگردن ۽ مريدن تي ۽ وڏن جا حق ننڍن تي مقرر ڪيا آهن، تهڙي طرح نبي جا حق امت تي به بيان ٿيل آهن، جن جو ڄاڻڻ هرهڪ اُمتيءَ تي واجب آهي، تنهنڪري اهي حق هت ذڪر ڪجن ٿا، مگر مختصر طرح فقط اهي اصول آڻيون ٿا، جن مان ٿوري غور کان پوءِ سڀ حقوق هر هڪ صاحب عقل جو پروڙي سگهندو. جيڪي به حق نبي جا امت تي آهن، تن سڀني جو بنياد آهي امتين جو پنهنجي نبيءَ سان محبت رکڻ ۽ ان جي پوري فرمانبرداري ڪرڻ. هي ڳالهه سمجهڻ تمام ضروري آهي ته جنهن محبت ڪري محبوب جي فرمانبرداري ۽ متابعت آسان ٿيندي، سا ٽن قسمن جي آهي:

پهرين ڪو انسان ڪنهن شيءِ ۾ اعليٰ درجي جي ڪماليت ڏسي ان تي عاشق ٿي پوندو آهي. جيئن ڪنهن عالم جي علمي ڪماليت ڏسي آدمي مٿس عاشق ٿيندا ۽ ساڻس محبت رکندا آهن.

ٻيو سبب محبت جو آهي حسن ۽ جمال، جيئن ڪي ماڻهو حسين ۽ سهڻيءَ شيءِ سان محبت جو پيچ پائيندا آهن.

ٿيون سبب آهي احسان ۽ ڀلائي. جهڙي طرح آدمي پنهنجي مربي، محسن ۽ ڀلائي ڪندڙ سان محبت ڳنديندا آهن. حضرت محبوب دو عالم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن جي ذات مبارڪ ۾ اهي لکيل ٽيئي سبب محبت جا اعليٰ درجه ۾ هئا. حضور جن جهڙي ڪماليت نه ٻئي ڪنهن ۾ ٿي ۽ نه ٿيندي ۽ سردار جن جهڙو حسين، سهڻو ۽ حسن اخلاق وارو زماني جي ڪنهن ماءُ نه پاليو آهي ۽ نه پاليندي ۽ پاڻ سڳورن صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جهڙو ڪائنات جي هر شيءِ سان احسان ۽ ڀلائي ڪندڙ نه پيدا ٿيو آهي ۽ نه ٿيندو. مطلب ته حضور جن جي موافق

”آنچه خوبان همه دارند تو تنها داري“

سڀ ڳڻ محبت رکڻ جي لائق موجود هئا، جن جي اقتضا آهي ته سردار جن جي محبت ۽ متابعت اعليٰ درجي ۾ ڪرڻ گهرجي. اگرچ شرعي حڪم سندن محبت رکڻ به نسبت نه به هجي ها، پر هتي ته باوجود انهن فطرتي سببن جي شرعي حڪم ۾ ظاهر آهي. وري محبت جي علامت آهي سندين متابعت ڪرڻ: چو ته چوندا آهن:

”اِنَّ الْمُحِبَّ لِمَنْ يُّحِبُّ مُطِيْعٌ“

عاشق معشوق جي اطاعت ضرور ڪندو آهي، اطاعت نه ڪرڻ واريءَ حالت ۾ انکي عاشقن جي جماعت مان خارج ڄاتو ويندو آهي. هن رساله لکڻ جو اصل مقصد به اهو آهي ته مسلمانن ۾ انهن جي اطاعت ۽ متابعت پيدا ڪئي وڃي.

مٿي لکيل آيت ۾ خداوند تعاليٰ صاف فرمايو آهي ته خدا ۽ رسول جي محبت اوهان جي دلين ۾ تڏهن چٽبي ۽ ٿيندي، جڏهن اوهان ڪامل متابعت ۽ پيروي رسول الله صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جي ڪندا. ورنه خالي دعويٰ امت هئڻ جي، جا بلا دليل آهي، ڪجهه وقعت نٿي رکي. اهڙي ڪوڙي دعويٰ ڪي خدا ۽ سندس

رسول پنهنجي محبت ٿي نٿا ڄاڻن. انهي مضمون کي قوي ڪرڻ لاءِ ٻه چار حديثون لکجن ٿيون، تان ته خدا ۽ سندس رسول جي ڪلام مان ثابت ٿئي ته خالي دعويٰ بنا متابعت جي بيڪار آهي.

حضرت انس رضي الله عنه کان روايت آهي ته پاڻ سردار فرمايو آهي ته اوهان مان ڪوبه تيستائين ڪامل مؤمن نه چئبو، جيستائين آءٌ ان کي سندس نفس، اولاد، پيءُ ماءُ ۽ مڙني ماڻهن کان پيارو نه هجان. (بخاري و مسلم)

ان جي حديث جو حاصل مطلب هي آهي ته جنهن ڪم ۾ نبي ڪريم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن جي حڪم جي مخالف هجي ۽ نفس، مائٽ يا دوستدار انهيءَ جي ڪرڻ جي صلاح ڏين ته انهن جو چوڻ نه ڪري، نبي ڪريم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن جي حڪم کي مقدم سمجهي، سندن حڪم تي رهي ۽ عزيز خويش ۽ يارن دوستدارن جي ناراضگيءَ جي پرواهه نه ڪري.

حضرت ابوهريره رضي الله عنه کان روايت آهي ته حضرت محمد رسول الله صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن فرمايو آهي ته منهنجي ٻي ساري امت بهشت ۾ ويندي، سواءِ انهن جي جن منهنجو حڪم نه مڃيو، اهي دوزخ ۾ ويندا. صحابن عرض ڪيو يا رسول الله اهي ڪير آهن، جن اوهان جو حڪم نه مڃيو؟ جواب ۾ فرمايائون ته جنهن نه مون سان محبت رکي ۽ نه منهنجي اطاعت ڪئي. (بخاري)

حضرت انس رضي الله عنه کان روايت آهي ته سردار صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن فرمايو ته جنهن شخص منهنجي سنت سان محبت رکي، تنهن مون سان محبت رکي. جنهن مون سان محبت رکي، سو بهشت ۾ مون سان گڏ هوندو. (ترمذي)

انهيءَ حديث مان صاف ظاهر ٿيو ته حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن سان محبت تڏهن ٿيندي، جڏهن سندن سنت تي هلبو

۾ متابعت ڪبي، گويا سندن محبت ڪُنجي بهشت جي آهي. انهيءَ کان وڌيڪ ساڻن محبت رکڻ جي ٻي ڪهڙي فضيلت هئڻ گهرجي. اهو پهريون هڪ اصولي حق آهي، جن تي ٻين هيٺين ذڪر ڪيل حقن جو مدار آهي سڀ گويا فروعي حقوق آهن.

ٻيو حق نبي جو پنهنجي اُمت تي اهو آهي، جو آيت ”مَا كَانَ لِاَهْلِ الْمَدِيْنَةِ“ ۾ بيان ٿيل آهي تہ جنهن بہ وقت ۾ نبي ڪريم صلي الله عليه وآلہٖ وسلم پنهنجي امت کي ڪهڙي بہ تڪليف واري ڪم ڏانهن سڏ ڪري تہ پوئتي نہ هٽي ۽ هڪدم سندس حڪم جي تعميل ڪري ۽ پنهنجي جان پنهنجي پياري نبي اڪرم جي جان کان پياري نہ رکي.

ٽيون حق هي آهي، جو آيت ”وَإِذَا كَانُو مَعَه عَلىٰ أَمْر" ۾ مذڪور آهي تہ جڏهن نبي اڪرم صلي الله عليه و آله وسلم اُمتين مان ڪنهن کي ڪنهن ڪم يا مصلحت واسطي سڏي تہ اچڻ کان پوءِ بنا موڪل ان جي نہ وڃي ۽ يلي تہ ان کي ڪهڙو بہ لاچاري ڪم هجي.

چوٿون حق هي آهي، جو آيت ”وَإِذَا كَانُو مَعَه عَلىٰ أَمْر“ ۾ فرمايل آهي تہ امتي ڪنهن بہ ڳالھ ۾ پنهنجي پياري نبي کي ايذاءُ نہ ڏي، هر وقت سندس رضا جوئي ۾ رهي. نبي ڪريم صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جي امر جي نافرماني ڪرڻ ۽ سندس شريعت جي برخلاف قدم کڻڻ خود سندس لاءِ وڏو ويل آهي.

پنجون حق نبي جو امت تي هي آهي، جو آيت ”وَلَآ تَنْكِحُوٓا اَزْوَاجَهٗ“ ۾ ارشاد ٿيل آهي تہ امت پنهنجي نبي جي حرمن پاڪن کي مائرون ڄاڻن ۽ انهن سان نڪاح ڪرڻ حرام سمجهن.

ڇهون حق هي آهي، جو آيت ”وَتُعَزِّرُوْهُ وَتُوَقِّرُوْهُ“ ۾ وارد

ٿيل آهي تہ امت پنهنجي نبيءَ جي هر حڪم تي قائم رهي سندس هر ڳالهہ ۾ مددگار رهي. مال ۽ جان مٿس قربان ڪري ۽ هر حال ۾ نبي جي تعظيم ۽ عزت رکڻ پاڻ تي واجب ڄاڻي.

ستون حق هي آهي، جو آيت "لَا تَرْفَعُوْٓا اَصْوَاتَكُمْ" ۾ آهي تہ نبي جي مجلس ۾ (يا جنهن مجلس ۾ نبي ڪريم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جو ذڪر ۽ تعريف هلندڙ هجي) تمام آرام ۽ آهستگيءَ سان با ادب ٿي ويهي ۽ گوڙ فساد نہ ڪري ۽ پنهنجو آواز نبي جي آواز کان بلند نہ ڪري، سواءِ ضرورت ۽ اجازت وٺڻ جي نہ ڳالهائي.

اٺون حق هي آهي، جو آيت "وَلَا تَجْهَرُوْا لَهٗ" ۾ آيل آهي تہ جهڙي طرح اوهان پاڻ ۾ هڪ ٻئي جا نالا وٺي بي پاڪائي سان سڏيندا آهيو، اهڙي طرح نبي جو نالو نہ وٺو؛ بلڪ تمام ادب سان ان کي سڏيو ۽ سندس نالو سهڻن لفظن ۾ وٺو. مثلاً: يا رسول الله يا حبيب الله صلي الله عليه و آله وسلم.

نائون حق هي آهي، جو آيت "فَافْسَحُوا" ۾ آيل آهي تہ جڏهن ڪنهن بہ مجلس ۾ اوهان کي نبي ڪريم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم حڪم ڪري تہ ڪشادا ٿي وهو تہ هڪدم ڪشادا ٿي وهو تہ ٻيا بہ ويهي سگهن.

ڏهون حق هي آهي، جو آيت "وَاِذَا قِيْلَ اُنْشُزُوْ" ۾ ذڪر ڪيل آهي تہ جڏهن نبي اوهان کي فرمائي تہ هاڻ مجلس مان اٿو ۽ ٽڙي پکڙي وڃو تہ جلدي سواءِ چون و چرا جي سندن امر جي بجاوري ڪريو ۽ ڪم کان پوءِ هڪ لمحہ بہ نہ ترسو. (تِلْكَ عَشْرَت كَامِلَه) انهن ڏهن حقن کان سواءِ ٻيا حقوق نبويہ ٻين آيتن ۽ حديثن ۾ بيان ٿيل آهن، مگر هتي فقط مٿيان ڏهہ حقوق آندا ويا آهن. هن جي قياس تي ٻيا بہ ڪيترائي حقوق ٿوري غور سان

ٿوري عقل وارو آدمي بہ سمجهي ويندو.

امام بخاري ڪتاب الشروط ۾ حديث حديبہ واري بيان ڪندي لکيو آهي تہ عروه بن مسعود رئيس مڪہ جو جڏهن حضور جن جي مجلس مبارڪ مان اٿي، واپس اچي پنهنجي قوم کي چوڻ لڳي تہ آءٌ قيصر، ڪسريٰ، نجاشي ۽ ٻين وڏن وڏن بادشاهن وٽ ويو آهيان ۽ انهن جي رعيت کي بہ ڏٺو اٿم، مگر جهڙي هن نبي ڪريم جي قوم ۽ جماعت ساڻس محبت رکندڙ آهي ۽ ان جي حڪم جي فرمانبردار آهي، تهڙي ٻئي ڪنهن جي نہ آهي. ٻي تہ هر ڳالهہ ۾ سندس اطاعت ۽ فرمانبرداري ٿا ڪن، پر وضوءَ جو پاڻي ۽ وات جي ڦيٽي بہ هيٺ پٽ تي ڪرڻ نٿا ڏين. انهن کي بہ مٿان ئي مٿان ڪٽي تبرڪ ۽ شفا جوئي جي ارادي سان بدن تي پيا لائين ۽ مکين. ٻي ڪنهن بہ بادشاهہ جي رعيت کي پنهنجي بادشاهہ سان ايتري قدر محبت نہ آهي.

انهن مٿين ادبن کي مد نظر رکي علمائن ڪرامن لکيو آهي تہ جهڙي طرح نبي ڪريم صلي الله عليه و آله وسلم جن جي روبرو حڪم هو تہ صبر ڪري وهو، گوڙ فساد نہ ڪريو ۽ سندن مجلس ۾ بلند آواز نہ ڪريو، تهڙي طرح جنهن مجلس ۾ سندن ذڪر ٿيندڙ هجي؛ مثلاً وعظ ۽ پڙهائڻ حديث وغيره جو تہ انهي مجلس ۾ بہ صبر ۽ آرام سان وهڻ واجب آهي. مسجد نبويءَ ۾ يا روضہ مطهر جي ويجهو بہ بلند آواز سان ڳالهائڻ جي منع آهي.

*

باب چوڏهون

مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ ۚ وَالَّذِيْنَ مَعَهٗۤ اَشِدَّآءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَآءُ بَيْنَهُمْ تَرٰىهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَّبْتَغُوْنَ فَضْلًا مِّنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا ۫ سِيْمَاهُمْ فِيْ وُجُوْهِهِمْ مِّنْ اَثَرِ السُّجُوْدِ ۚ (سوره الفتح 48، پ 26، آيت 29)

ترجمہ: حضرت محمد ڪريم صلي الله عليه وآلہٖ وسلم ۽ اهي اصحاب جي ساڻس گڏ آهن، سي ڪافرن جي حق ۾ بلڪل سخت آهن؛ مگر پاڻ ۾ رحمدل ۽ مهربان آهن ۽ اهي رڪوع ڪن ٿا ۽ سجدا ڪن ٿا ۽ خدائي فضل ۽ رضامنديءَ جي طلب ڪن ٿا. انهن جي منهن ۾ سجدي جو نشان آهي.

هي ڳالهہ سڀ ڪنهن کي معلوم آهي تہ محبوب جو متعلق عزيز ۽ ويجهو دوست بہ محبوب هوندو آهي؛ خاص ڪري اهو متعلق، جنهن کي خود محبوب بہ محبوب رکي ۽ ان جي محبت رکڻ جو ٻين کي امر بہ ڪري تہ پوءِ اهڙو متعلق محبوب جو طبعاً خواه شرعاً محبوب ٿي چڪو خاص ڪري ان جي حالت ۾ جو اصل محبوب ڏي پهچڻ جي اميد نہ رهي. پوءِ ضرور انهي وقت محبوب جي متعلق ۽ محبوب سان محبت کي غنيمت ڄاڻڻ گهرجي. جيئن مولانا روميءَ فرمايو آهي:

چونکہ شد خورشيد و مارا کرد داغ،
چاره نبود در مقامتش جز چراغ
چونکہ گل رفت و گلستان شد خراب
بوءِ گل را از کہ جويم از گلاب.

اهلبيت عظام - حضرت ابن عباس رضي الله عنہ کان روايت آهي تہ سردار جن فرمايو تہ الله تعاليٰ سان محبت سندن

نعمتن ۽ احسانن جي ڪري رکو، جو هن اوهان تي نيست مان هست ڪرڻ جهڙيون هزارين مهربانيون ۽ احسان ڪيا آهن ۽ مون سان وري خدا تعاليٰ جي محبت ڪري محبت رکو؛ ڇو ته الله تعاليٰ مون کي دوست رکي ٿو. قاعده آهي ته دوست جي دوست سان ضرور دوستي ۽ محبت رکبي آهي. وري منهنجي اهلبيت سان منهنجي ڪري دوستي ۽ محبت رکو، جو منهنجي انهن سان محبت ۽ دوستي آهي. (ترمذي)

حضرت ابوذر رضي الله عنه کان روايت آهي ته پاڻ فرمايائون ته منهنجي اهلبيت جو مثال آهي حضرت نوح عليه السلام جي ٻيڙيءَ وارو، جيڪو ان ۾ چڙهندو، سو امن ۾ رهندو ۽ جيڪو نه چڙهندو، سو فنا ٿيندو. (احمد)

انهي حديث جو مطلب آهي ته جنهن شخص اهلبيت جي تعظيم، توقير ۽ انهن جا ادب بجاءِ آندا، سوُ دين دنيا ۾ سلامت رهندو ۽ جنهن شخص انهن جي عزت نه رکي، سو ٻنهي جهانن ۾ خراب ٿيندو. في الحقيقت اهلبيت جي وڏي عزت ۽ عظمت آهي. انهن جي شرعي ڪمن ۾ پيروي ڪرڻ، جا ڪامل ۽ سچي محبت جي نشاني آهي ۽ اهلبيت سان بغض ۽ دشمني هلاڪت جو سبب آهي.

حضرت عبدالمطلب بن ربيع رضي الله عنه کان روايت آهي ته سردار جن حضرت عباس رضي الله عنه کي فرمايو ته جيستائين ڪوبه شخص اهلبيت سان دوستي نه رکندو، تيستائين ان جي دل ۾ ايمان داخل نه ٿيندو. (ترمذي)

انهي مان صاف پڌرو ٿيو ته مؤمن لاءِ اهلبيت جي محبت جزو ايمان جو آهي. حضرت زيد بن ارقم رضي الله عنه کان روايت آهي، پاڻ سڳورن صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن فرمايو ته آءٌ اوهان وٽ اهڙيون ٻه شيون ڇڏيو ٿو وڃان، جو جيڪڏهن اوهان

بنهي کي مضبوط ونيو ايندا تہ ڪڏهن بہ گمراھ نہ ٿيندا. اهي ٻئي هڪ ٻئي کان وڌيڪ آهن. هڪ آهي ڪتاب الله، (قرآن شريف) جو اهو خدائي ڪتاب آسمان کان زمين تي آيو آهي ۽ ٻيو منهنجا اهلبيت. اهي ٻئي هڪ ٻئي کان قيامت تائين جدا ڪونہ ٿيندا يعني منهنجي اهلبيت جو عمل ۽ مذهب قرآن ئي هوندو. منهنجو اهلبيت قرآن جي حڪم جي برخلاف ڪنهن بہ معاملہ ۾ هلت نہ ڪندا. قرآن انهن جو مذهب ۽ اهي قرآن شريف جي حڪم جا تابع رهندا ايندا؛ تان جو قيامت جي ڏينهن قرآن ۽ اهلبيت ٻئي اچي حوض ڪوثر تي مون سان ملندا. آخر حديث ۾ پاڻ فرمايائون تہ ڏسان تہ اوهان مون کان پوءِ انهن ٻنهي سان ڪهڙو معاملو ٿا ڪريو، قرآن شريف جي پيروي ۽ اهلبيت جي تعظيم ڪريو ٿا يا نہ. (ترمذي)

فائدو- اهلبيت ۾ حضور صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن جا حرم پاڪ بہ اچي وڃن ٿا.

جيئن تہ قرآن شريف ۾ آيل آهي.

إِنَّمَا يُرِيدُ اللهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ۝ (سوره الاحزاب، آيت 33)

۽ حديث الافڪ ۾ پاڻ بي بي عائشہ سڳوري جي متعلق فرمايو اٿن تہ:

”وَاللهِ مَا عِلِمْتُ عَلَيٰ اَهْلِيْ مِنْ سُوْءٍ“

يعني قسم آهي خدا تعاليٰ جو تہ آءٌ پنهنجي اهل ۾ ڪابہ خطا ۽ برائي نٿو ڏسان. انهي حديث ۾ پنهنجي حرم پاڪ کي اهل جي لفظ سان بيان فرمايو اٿن، جنهن مان مٿئين آيت لاءِ بہ ثابت ٿيو. اهل بيت جو لفظ سيني گهر جي ماڻهن لاءِ عام آهي ۽ ڪتاب لغت جا بہ انهي ڳالھ جي تائيد ڪندڙ آهن؛ تنهنڪري حرمن پاڪن سان محبت رکڻ ۽ انهن جي تعظيم ۽ توقير ڪرڻ بہ سيڪنهن

امتيءَ تي واجب آهي.

انهي کان سواءِ ٻيون بہ روايتون گهڻيون آهن، جن ۾ حرمن پاڪن جا مناقب ۽ فضيلتون بيان ٿيل آهن. هڪ جاءِ تي تہ قرآن شريف ۾ خود الله تعاليٰ، حرمن پاڪن کي مومنن جون مائرون سڏيو آهي.

بيبي ام سلمه رضي الله عنها کان روايت آهي تہ پاڻ فرمايائون تہ منهنجي حرمن پاڪن سان مون کان بعد جيڪو شخص چڱي نموني سان هلندو ۽ انهن سان محبت رکندو، سو نيڪو ڪار ۽ ڀلارو شخص چئبو ۽ منهنجي حرمن سان چڱي روش سان هلڻ ڪم آهي نيڪن ۽ خدا جي پيارن ٻانهن جو. (احمد)

حاصل مطلب هي آهي تہ حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن جي اهل و عيال سان محبت رکڻ ۽ انهن سان چڱي نمونہ هلڻ بہ ايمان جو جزو آهي.

صحابہ ڪرام سان محبت رکڻ- جناب رسول ڪريم صلي الله عليه و آله وسلم جا يار سڀورا ۽ اصحاب ڀلارا اهي شخص آهن، جن ابتداءِ اسلام ۾ باوجود زور ڪفر جي پنهنجيون جانيون ۽ مال حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن جي مٿان قربان ڪري اسلام کي دنيا تي پکيڙيو ۽ هر حال ۾ رات ڏينهن، بک سک ۾ سندن مددگار رهيا؛ جنهن ڪري پهريان اسلام آٽيندڙ اهي ئي صحابہ ڪرام آهن ۽ اسلام بہ انهن سڀورن جي ڪوشش ۽ سعيئي سان اسان تائين پهتو آهي، تنهنڪري اسان کي واجب آهي انهن جي عزت رکڻ ۽ ساڻن محبت ڪرڻ؛ ڇا لاءِ تہ انهن اسان تي وڏو احسان ڪيو آهي، جو اسلام جهڙي نعمت عظميٰ اسان کي انهن جي معرفت ملي آهي. حضرات صحابہ ڪرام جناب سردار عالم صلي الله عليه و آله وسلم جن کي تمام پيارا هئا، تنهن ڪري انهن جي تعظيم ۽ محبت رکڻ جو گهڻو تاڪيد فرمايو اٿن

۽ انهن جي دشمنن کي گهٽو نندي سخت ڦٽڪار ۽ عذاب جو لائق ٺهرايو اٿن. انهيءَ مضمون جي تائيد لاءِ هي ٻه ٽي حديثون درج ڪجن ٿيون، جي طالب هدايت لاءِ ڪافي آهن. اگرچه انهن حضراتن جا مناقب ۽ فضيلتون جي هر هڪ لاءِ جدا جدا سردار عالم جن پنهنجي زبان فيض ترجمان سان بيان فرمايون آهن، سي ايتريون آهن جو انهنجي لکڻ سان هڪ وڏو ڪتاب تيار ٿي ويندو، مگر رساله کي مختصر ڪرڻ جي ارادي سان هتي فقط ٻه چار حديثون نمونه خاطر ذڪر ڪجن ٿيون، جنهن مان ڪم عقل انسان به سمجهي ويندو ته حضرات صحابه ڪرام جي محبت ۽ پيرويءَ کان سواءِ سردار جن جي محبت ۽ اقتدا حاصل نه ٿيندي ۽ اصحابن جو دشمن، خود نبي ڪريم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جو دشمن آهي ۽ رسول الله جو دشمن خود خدا جو دشمن آهي ۽ جيڪو شخص خدا جو دشمن آهي، سو ڪهڙي چڱائي ڪري سگهندو. (نعوذ بالله من ذالڪ)

حضرت امير عمر رضي الله عنه کان روايت آهي ته پاڻ سردار صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن فرمايو ته منهنجي صحابه جي تعظيم ڪريو، جو اهي هر طرح ڀلارا آهن. (نسائي)

حضرت عبدالله بن مغفل رضي الله عنه کان روايت آهي ته سردار صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن فرمايو ته خدا تعاليٰ جو خوف ڪريو ۽ مون کان پوءِ منهنجي اصحابن کي پنهنجي اعتراضن جو نشان نه بنائجو. جنهن شخص انهن سان دوستي رکي، تنهن گويا مون سان دوستي رکي ۽ جنهن انهن سان بغض رکيو، تنهن گويا مون سان بغض رکيو. جنهن انهن کي ايذايو، تنهن گويا مون کي ايذايو ۽ جنهن الله تعاليٰ کي ايذايو، تنهن کان الله تعاليٰ جلد حساب وٺندو. (ترمذي)

انهن روايتن جو صاف مطلب آهي ته رسول اڪرم صلي

الله عليه وآلہٖ وسلم جي اصحابن سان دوستي ۽ محبت رکڻ، خود حضرت رسول اکرم صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جي محبت ۽ دوستيءَ جي نشاني آهي ۽ انهن سان دشمني ۽ بغض رکڻ خود حضرت رسول ڪريم صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جي دشمني ۽ بغض جي علامت آهي.

حضرت ابوسعيد خدري رضي الله عنه کان روايت آهي تہ پاڻ فرمايائون تہ منهنجي اصحابن کي بد شد نہ ڳالهايو، ڇو تہ اوهان مان جيڪڏهن ڪو بہ شخص احد جبل جيترو سون خدا جي واٽ ۾ خرچ ڪري، تڏهن بہ انهن جي هڪ سير بلڪ اڌ سير جي وزن جيتري ثواب کي بہ نہ پهچندو. (بخاري و مسلم)

ٻيون بہ گهڻيون روايتون حضرات صحابہ ڪرام جي فضيلت ۽ واکاڻ ۾ آيون آهن، مگر هتي اهو قدر ڪافي آهي، جنهن مان سيڪو ڄاڻي سگهندو تہ حضرات صحابہ ڪرام جو سردار دوعالم صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن وٽ ڪيترو نہ قدر ۽ مرتبو هو.

علماءَ فخام جي محبت رکڻ۔ حضرات صحابہ ڪرام کان پوءِ ديني خدمت ۽ نگهباني وري عالمن سڳورن جي حوالي ٿي؛ جن ۾ امام مجتهد، فقيه ۽ مفسر، محدث سڀ علماءَ رباني داخل آهن، جن وڏا ڪشالا ۽ تڪليفون ڪڍي هزارين قسمن جي نمونن ۾ مذهب اسلام جي طاقت کي مضبوط ڪيو ۽ اسلامي مذهب ۽ دين جا اهڙا زبردست قلعہ ۽ ڪوٽ قائم ڪيا، جو قيامت تائين دشمنن کي انهن ڪوٽن جي هڪ سر ڪيرائڻ جي مجال نہ ٿيندي. انهن عالمن سڳورن جي باري ۾ سردار جن فرمايو تہ:

اِنَّ الۡعَلَمَاءَ وَرَثَتُ الۡاَنۡبِيَاء

يعني علماءَ رباني ۽ حقاني نبين جا وارث آهن. عالم رباني اهو آهي جو خلق الله کي خدائي واٽ ڏيکاري ۽ برن ڪمن

کان روڪي ۽ چڱن ڪمن جي هدايت ڪري ۽ پاڻ پورو پورو عامل هجي. باقي اهي عالم رباني نہ آهن، جن جو غرض علم پڙهڻ مان فقط پنهنجي پيٽ جو پالڻ آهي ۽ ڪلمہ حق جي چوڻ کان هو بلڪل گونگا آهن. اهڙن عالمن لاءِ سخت وعيدون آيل آهن.

هاڻي اهي حديثون، جن ۾ پاڻ سڳورن صلي الله عليه وآلہٖ وسلم رباني عالمن جي فضيلت بيان فرمائي آهي، سي بہ چار عدد لکجن ٿيون، جن مان علمائن جي رتبي جي خبر پئجي ويندي تہ خدا تعاليٰ ۽ رسول الله صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن وٽ علماءِ ربانيءَ جو ڪهڙو نہ درجو آهي.

حضرت ابوالدرداءِ رضي الله عنه کان روايت آهي تہ حضور صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن فرمايو تہ عالم دين جي واسطي ساري مخلوقات، آسمان ۽ زمين الله تعاليٰ کان بخشش ٿيون گهرن.

عالم جي فضيلت عبادت ڪندڙ (عابد) تي اهڙي آهي، جهڙي چوڏهينءَ جي چنڊ جي ٻين ستارن تي. عالم وارث آهن نبين جا، نہ مال ۽ اسباب ۾ بلڪ علم ۽ هدايت ۾. جنهن شخص انهي علم مان حصو ورتو، تنهن وڏو ڀاڱو حاصل ڪيو (ابو دائود ۽ ترمذي)

حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه کان روايت آهي تہ پاڻ سردار جن هڪ دفعہ مسجد نبوي ۾ تشريف فرما ٿيا ۽ بہ مجلسون ڏٺائون: هڪ عالمن جي ٻي عابدن جي. فرمايائون ٻئي مجلسون ڀليون آهن، پر هڪڙي ٻئي کان افضل آهي. عابدن ڏانهن اشارو ڪري فرمايائون تہ هي جماعت الله تعاليٰ کان سوال ٿي ڪري پوءِ خداوند تعاليٰ کي وڻي تہ انهيءَ کي ڏي ۽ جي نہ وڻي تہ انهن کي نہ ڏي. جماعت عالمن جي ڏانهن اشارو ڪري فرمايائون تہ هي ٽولو ديني مسئلا پاڻ سکي پوءِ ٻين اڻ سکيلن کي سيکاري

ٿو، تنهن ڪري هي ٽولو انهن کان افضل آهي ۽ مون کي بہ الله تعاليٰ سيکاريندڙ ڪري موڪليو آهي، ائين چئي پاڻ بہ انهن سان ويهي رهيا: ان لاءِ تہ سڀ ڪنهن کي معلوم ٿئي تہ هي جماعت سندن شان موافق آهي. (دارمي)

حضرت حسن بصري رضي الله عنه کان روايت آهي تہ حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن کي عرض ڪيو ويو تہ يا رسول الله صلي الله عليه وآلهٖ وسلم بني اسرائيلن ۾ ٻہ شخص آهن، هڪ عالم آهي، جو فرضي نمازون ضروري احڪام ۽ سنتون وغيره ادا ڪري ٿو ۽ ساري رات ننڊ بہ ڪري ٿو. ۽ ڏينهن جو ماڻهن کي خدائي احڪام ۽ مسئلا شرعي سيکاري ٿو ۽ ٻيو عابد آهي، جو ڏينهن جو هميشہ روزو رکي ٿو ۽ ساري رات نفلن ۽ ٻين خدائي ذڪرن ڪرڻ ۾ گذاري ٿو. انهن ٻنهي مان ڪهڙو بهتر ۽ افضل آهي؟ جواب ۾ فرمايائون تہ عالم، جو تعليم ٿو ڏي تنهن جي عابد تي اهڙي فضيلت آهي، جهڙي منهنجي فضيلت اوهان مان ڪنهن ادنيٰ درجي واري تي. (دارمي)

مطلب تہ رباني عالمن جو درجو خداوند تعاليٰ ۽ سندس رسول الله صلي الله عليه وآلهٖ وسلم وٽ ٻين سيني ماڻهن کان زياده آهي، تنهن ڪري انهن جي بہ تعظيم توقير هر هڪ امتيءَ تي واجب آهي ۽ سندين تقليد ۽ پيروي ڪرڻ بہ امر لازم آهي.

*

باب پندرهون

إِنَّ اللّٰهَ وَمَلٰٓئِكَتَهٗ يُصَلُّوْنَ عَلَى النَّبِيِّ ؕ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا صَلُّوْا
عَلَيْهِ وَسَلِّمُوْا تَسْلِيْمًا ﴿٥٦﴾ (سوره الاحزاب 33، پ 22، آيت 56)

ترجمہ: تحقيق الله تعاليٰ ۽ سندس ملائڪ، نبي ڪريم تي صلواة پڙهن ٿا. اي مؤمنو اوهين بہ ان تي صلواة پڙهو ۽ سلام موڪليو سلام چئي.

صلواة شريف- معلوم ڪرڻ گهرجي تہ حقوق النبي مان هڪڙو حق صلواة شريف پڙهڻ بہ آهي. صلواة ۽ سلام پڙهڻ ۾ حضرت نبي ڪريم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جو هڪڙو حق بہ امتي تان لهي ٿو ۽ ٻيا بہ ديني دنيوي فائدا حاصل ٿين ٿا: جهڙيءَ طرح اڳتي هلي معلوم ٿيندو. تنهن ڪري مناسب آهي تہ اهڙي برڪت واريءَ شيءِ جو هن رسالي ۾ مختصر بيان آڻجي تہ محمدي عاشقن لاءِ هي رسالو زياده مقبوليت جو سبب ٿئي. مٿي واري آندل آيت شريف ۾ الله تعاليٰ فرمائي ٿو تہ آءٌ پاڻ ۽ منهنجا مَلڪ نبي ڪريم تي صلواة پڙهن ٿا. اي مؤمنو اوهان بہ مٿس صلواة ۽ سلام پڙهو. انهيءَ ڪان زياده ٻي صلواة شريف ۾ ڪهڙي فضيلت ۽ ڀلائي ٿيندي، جو خود الله تعاليٰ جلشانہ پاڻ بہ صلواة شريف پڙهي ٿو، پوءِ جو ڪم خدا تعاليٰ پاڻ ڪندو، سو ڪهڙو نہ نيڪ ۽ عمدو هوندو.

انهي آيت شريف کان سواءِ ٻيون ڪيتريون حديثون صلواة شريف جي فضيلت ۾ آيل آهن، جنهن جو اندازو ڪرڻ مشڪل آهي. هتي رسالي جي اختصار کي مدنظر رکي فقط ٻہ چار حديثون آڻجن ٿيون، اميد تہ اهي طالب نيڪي جي لاءِ پوري رهنمائي ڪندڙ ثابت ٿينديون.

پاڻ سردار صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن فرمايو آهي تہ جمع جي ڏينهن مون تي صلوات گهڻي پڙهندا ڪريو، جو اها مون وٽ ملڪ آڻي پهچائين ٿا. (ابن حبان)

ٻي حديث ۾ سردار جن فرمايو آهي تہ مون تي صلوات گهڻي پڙهو، جو اها اوهان جي اندر جي پاڪائي جو وڏو علاج آهي. (ابويعلي)

ٽي حديث ۾ سندن ارشاد آهي تہ جڏهن منهنجو نالو ٻڌو يا پڙهو تہ ضرور صلوات پڙهندا ڪريو. (مستدرڪ حاڪم)

پڻ پاڻ سردار صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن فرمايو آهي تہ جنهن مجلس ۾ الله تبارڪ و تعاليٰ جو ذڪر نٿو ٿئي ۽ سندس نبي ڪريم تي صلوات نٿي پڙهي وڃي تہ اها مجلس قيامت جي ڏينهن انهن آدمين جي حق ۾ حسرت ۽ ارمان جو سبب ثابت ٿيندي. اگرچ اهي آدمي ٻين چڱن ڪمن جي ڪري ڪٽي بهشت ۾ وڃن. (ابن حبان)

پاڻ فرمايو اٿن تہ جنهن مجلس ۾ منهنجو نالو پڙهيو وڃي ٿو ۽ جو شخص منهنجو نالو ٻڌي مون تي صلواة نٿو پڙهي، سو وڏو بخيل آهي. (مستدرڪ حاڪم)

هڪ حديث ۾ آهي تہ جنهن جماعت وٽ منهنجو نالو پڙهيو وڃي ٿو ۽ اها جماعت مون تي صلوات نٿي پڙهي تہ اها جماعت دنيا جي تختي تان ميٽجي ويندي. (ترمذي)

ابن ماجہ ۾ هڪ روايت آهي تہ پاڻ فرمايو اٿن تہ جنهن شخص دنيا ۾ صلوات پڙهڻ وساري، تنهن جڻ بهشت جي واٽ ڇڏي ڏني ۽ پڻ فرمايو اٿن تہ قيامت جي ڏينهن اوهان مان مون کي اهو ويجهو هوندو، جو مون تي صلوات گهڻي پڙهندو هوندو. (ترمذي)

پاڻ فرمايو اٿن تہ جنهن شخص مون تي هڪ دفعو صلوات

پڙهي تہ ان تي الله ڏهہ رحمتون نازل فرمائيندو ۽ ان جا ڏهہ گناهہ بخشيندو ۽ ڏهہ درجا بهشت ۾ بلند ڪندو ۽ ڏهہ نيڪيون ان جي اعمالنامہ ۾ لکائيندو. (نسائي)

حضرت ڪعب الاحبار رضي الله عنه کان روايت آهي تہ الله تعاليٰ حضرت موسيٰ عليه السلام ڏي وحي موڪليو هو تہ جيڪڏهن تون گهرين ٿو تہ قيامت جي سختي جي وقت توکي اُڃ نہ لڳي تہ حضرت صلي الله عليه وآلهٖ وسلم تي صلواة پڙهندو رهہ. (اصبهاني في حاشية الحرب)

انهيءَ روايت مان معلوم ٿيو تہ حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن تي صلواة پڙهڻ وڏن مشڪلاتن ۽ سختين کان امن ڏيندڙ آهي.

پاڻ فرمايو اٿن تہ جيڪو شخص، جيترو وقت مون تي صلواة پڙهندو رهندو، اوترو وقت ان لاءِ مَلڪ سڀُورا رحمتون ۽ دعائون خداوند تعاليٰ کان گهرندا رهندا. (احمد)

پاڻ فرمايو اٿن تہ جيڪو شخص ڪنهن ڪتاب ۾ منهنجو نالو لکي، ان جي پڇاڙيءَ ۾ صلواة لکندو تہ جيستائين اهو ڪتاب ۾ هوندو، تيستائين مَلڪ ان لاءِ دعائون گهرندا رهندا. (اوسط طبراني)

سردار جن فرمايو آهي تہ جو شخص صبح ۽ شام ڏهہ ڏهہ ڀيرا مون تي صلواة پڙهي ٿو تہ قيامت جي ڏينهن آئون ان جي ضرور شفاعت ڪندس. (طبراني)

حضرت ابوحفص بن شاهين رضي الله عنه کان روايت آهي تہ پاڻ فرمايو اٿن تہ جو شخص مون تي هزار ڀيرا صلوات پڙهندو، سو جيئري پنهنجي جاءِ بهشت ۾ ڏسندو. (سعايہ)

حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آهي تہ سيڪا دعا آسمان ۽ زمين جي وچ ۾ ترسائي ٿي وجي، جيستائين ڪ سردار

جن تي صلوات نٿي پڙهي وڃي. پوءِ جڏهن مٿن صلوات پڙهجي ٿي، تڏهن قبوليت جي درجي کي پهچي ٿي. (اوسط طبراني)

اهڙي روايت حضرت. امير عمر رضي الله عنه کان بہ ترمذيءَ ۾ آيل آهي.

روضة الاحباب ۾ امام اسماعيل بن ابراهيم مزني رحمتہ الله عليہ کان، جو اهو امام شافعي رحمت الله عليہ جو وڏو شاگرد آهي. نقل آهي تہ انهي پنهنجي استاد امام شافعي رحمة الله عليه کي خواب ۾ ڏٺو ۽ کائنس پڇيو تہ الله تعاليٰ اوهان سان ڇا ڪيو؟ جواب ڏنائين تہ مون کي بخشيائين ۽ ملائڪن کي حڪم ڏنائين تہ هن کي گهڻي عزت ۽ تعظيم سان بهشت ۾ وني وڃو. اها سڀ مهرباني مون سان هن درود شريف پڙهڻ ڪري ٿي، جو توکي ٻڌايان ٿو.

اَللّٰهُمَّ صَلِّي عَلٰي سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ كُلَّمَا ذَكَرَه الذَّاكِرُوْنَ
وَ كُلَّ مَاغَفَل عَنْ ذِكْرِهِ الْغَافِلُوْن۝

ابن فاڪهاني جي ڪتاب الفجرالمنير ۾ نقل آهي تہ مون سان هڪ بزرگ نالي موسيٰ پنهنجو هڪ قصو بيان ڪيو تہ اتفاق سان اسان کي هڪ جهاز ۾ سوار ٿيڻ جو موقعو مليو. قضا سان جهاز هلندي اچي ٻڏڻ لڳو، جنهن ڪري ساري جهاز جا آدمي اچي حيران ٿيا ۽ گريہ ۽ زاري شروع ڪيائون. انهي حالت ۾ مون تي غنودگي ظاهر ٿي ۽ انهي غنودگيءَ جي حالت ۾ جناب حضرت محمّد ڪريم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن مون کي خواب ۾ ارشاد فرمايو تہ اي شيخ موسيٰ جهاز وارن کي چئو تہ صلوات تنجينا جو هڪ هزار پڙهن تہ ڪين انهي ٻڏڻ جي آفت کان پناه ملي. مون يڪدم ساري جهاز وارن کي انهي صلوات پڙهڻ بابت چيو ۽ سيني انهي وقت پڙهڻ شروع ڪئي. اجا مس ٽي سؤ پورا ٿيا تہ جهاز سلامت اچي ڪنڌيءَ تي پهتو ۽ اسين صحيح سلامت هيٺ لٿاسون.

مولانا فيض الحسن سهارنپوري جي متعلق مشهور آهي تہ هو رات جو روزانہ اٺ وقت صلوات پڙهي، پوءِ تهجد وغيره پڙهندو هو.

سندس وفات کان پوءِ سندس حجري مان ڪيترو وقت خوشبوءِ پيئي ايندي هئي. اها سڀ صلوات مبارڪ جي برڪت آهي.

علامہ عبيدالله بن عمر قوارير کان نقل آهي تہ منهنجي پاڙي ۾ هڪ ڪاتب رهندو هو، جنهنجو دستور هوندو هو تہ روزانہ جڏهن لکڻ لاءِ صبح جو سامان نوشت خواند جو ڪٽي وهندو هو تہ اول جدا هڪ ڪاغذ تي صلوات مبارڪ لکي، پوءِ ويهي ٻيو ڪجهہ لکندو هو. مرڻ کان پوءِ ان کي هڪ رات خواب ۾ ڏٺم ۽ ڪائنس پڇيم تہ الله تعاليٰ توسان ڇا ڪيو؟ الله تعاليٰ مون کي بخشيو؛ انهي ڪري جو منهنجي عادت هئي تہ پنهنجي لکڻ جي ڪم شروع ڪرڻ کان اڳ صلوات شريف لکي، پوءِ ٻيو لکڻ جو ڪم ڪندو هوس. انهي صلوات لکڻ جي صدقي الله تعاليٰ مون کي بخشيو آهي ۽ اهڙيون نعمتون عطا ڪيون آهن، جي نہ اکين ڏٺيون آهن نہ ڪنن ٻڌيون آهن ۽ نہ ڪنهن جي دل ۾ آيون آهن.

حضرت ابوذر رضي الله عنه هڪ شخص کي مَلڪ سان گڏ نماز پڙهندو ڏٺو ۽ پڇيائينس تہ توکي اهو درجو ڪٿن مليو؟ جواب ڏنائين تہ مون ڏهہ لک حديثون لکيون آهن، جڏهن سردار جن جو نالو مبارڪ ايندو هو، تڏهن مٿس صلوات لکندو هوس. انهيءَ سبب مونکي هي درجو مليو آهي.

حافظ ابن حجر مڪيءَ، جو بخاري جو شارح آهي، تنهن هڪ نقل لکيو آهي تہ هڪ نيڪو ڪار شخص هو، جو هر رات ڪجهہ انداز درود شريف جو پڙهندو هو، تان جو هڪ رات جناب حضرت مُحمّد رسول الله صلي الله عليه وآله وسلم جن وٽس آيا ۽

فرمايائونس تہ اهو وات ويجهو ڪر، جنهن سان تون اسان تي درود پڙهندو آهين. هن ويچاري شرم ڪان وات ڦيرائي پنهنجو ڳل حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن کي پيش ڪيو. حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن سندس ڳل تي مني ڏيڻ فرمائي. حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن جي تشريف آوريءَ ڪري انهيءَ شخص جو سارو گهر خوشبوءِ سان ڀرجي ويو ۽ ڪيترا ڏينهن اها خوشبوءِ سندس گهر مان پيئي ايندي هئي. حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن جي تشريف آڻڻ وقت انهي شخص جو گهر بہ روشن ٿي ويو هو.

شيخ عبدالحق محدث دهلوي مدارج النبوت ۾ لکيو آهي تہ جڏهن حضرت آدم عليه السلام، بيبي حوا رضي الله تعاليٰ عنها سان صحبت ڪرڻ جو ا رادو ڪيو، تڏهن مَلڪن کيس منع ڪئي تہ جيستائين توهان نڪاح جو مَهَرُ (ڪابينون) نہ ڏيندا، تيستائين نڪاح صحيح نہ ٿيندو ۽ اوهان کي بيبي حوا صاحبہ سان ويجهي ٿيڻ جو حڪم نہ آهي. تڏهن مَلڪن کي چيائين تہ ڀلا مهر مون تي ڪهڙو مقرر آهي؟ مَلڪن چيس تہ جناب سرور دو عالم نبي آخر الزمان صلي الله عليه وآلهٖ وسلم تي ٽي دفعا صلوات پڙهڻ تو لاءِ مهر آهي. ڪن روايتن ۾ ويهہ دفعہ صلوات پڙهڻ آيل آهي.

حضرت ابو موسيٰ مدني رضي الله عنه کان روايت آهي تہ سردار جن فرمايو آهي تہ جيڪڏهن اوهان کان ڪا ڳالهہ وسري وڃي تہ مون تي صلوات پڙهندو تہ اها ڳالهہ اوهان کي ياد اچي ويندي.

حضرت ابو سعيد خدري رضي الله عنه کان روايت آهي تہ جيڪڏهن اوهان ڀانيو تہ اسان جي مال ۽ پورهئي ۾ برڪت پوي تہ هي درود پڙهندا ڪريو. "اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰي مُحَمَّدٍ عَبْدِڪَ وَرَسُوْلِڪَ وَ عَلَي الْمُؤْمِنِيْنَ وَالْمُؤْمِنَات وَ عَلَي الْمُسْلِمِيْنَ وَ الْمُسْلِمَاتِ"
(ابو يعلي)

حديثن ۾ حاجت پوري ڪرڻ لاءِ جا نماز آيل آهي، تنهن ۾ بہ صلوات پڙهڻ جو حڪم آهي ۽ قرآن شريف ياد ڪرڻ واسطي دعا حديث ۾ سيڪاريل آهي، تنهن ۾ بہ صلوات آهي.

انهيءَ مان معلوم ٿو ٿئي تہ سيڪنهن مشڪلات حل ڪرڻ ۽ حاجت پوري ڪرڻ ۾ صلوات شريف کي وڏو اثر آهي. مسلمانن لاءِ صلوات وڏي ڪارگر شيءِ آهي. سڀ کان وڏو ۽ عمدو فائدو صلوات جو هي آهي، جو انهي ڪري ٻنهي جهانن جي سردار جي زيارت صلوات پڙهندڙ کي نصيب ٿيندي آهي، جا مؤمن عاشق لاءِ بي بها نعمت آهي. انهي زيارت جي نعمت حاصل ڪرڻ لاءِ ڪن بزرگن هي صلواتون لکيون آهن جي بلڪل مجرب آهن.

شيخ عبدالحق محدث دهلوي ڪتاب ترغيب اهل السعادات ۾ لکيو آهي ۽ جيڪڏهن ڪو شخص جمعہ رات ٻہ رڪعتون نماز نفل پڙهي ۽ هر هڪ رڪعت ۾ يارهن دفعہ آية الڪرسي يارهن دفعہ قل هو الله. پڙهي. سلام کان بعد هڪ سؤ دفعہ هي درود شريف پڙهي تہ انشاءَ اللّٰہ تعاليٰ ٽن مهينن جي اندر حضرت مُحمّد صلي الله عليہٗ وآلہٖ وسلم جي جي زيارت نصيب ٿينديس.

”اللّٰهُمَّ صَلِّيَ عَلَيٰ مُحَمّدنِ النَبِيِّ اُلْاُمِيِّ وَ آلِهٖ وَ اَصۡحَابِهٖ وَسَلَمۡ“ انهي ساڳي شيخ صاحب دهلوي لکيو آهي تہ جيڪو شخص ٻہ رڪعتون نماز نفل پڙهي ۽ هر هڪ رڪعت ۾ پنجويھ ڀيرا قل هو اللّٰہ پڙهي. سلام کان پوءِ هي درود هزار مرتبہ پڙهي تہ انشاءَ اللّٰہ تعاليٰ في الفور حضرت جن جي زيارت نصيب ٿينديس. اها صلوات هي آهي:

”صَلَّي اللّٰهُ عَلَي النَّبِيِّ الاُمِيُّ“

علامہ دهلوي انهي ساڳي ڪتاب ۾ لکيو آهي تہ جيڪو آدمي سمهڻ وقت هي درود شريف ستر دفعہ پڙهندو رهندو تہ انشاءَ اللّٰہ تعاليٰ کيس دولت زيارت جي نصيب ٿي ويندي. اهو درود هي آهي:

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰي سَيّدنا مُحَمَّدٍ بَحرِ اَنوارکَ وَ مَعدَنِ اَسرَارِکَ وَ لِسَانِ حُجَّتِکَ وَ عُرُوسِ مُمَلکَتِک وَ اِمامِ حَضرَتِکَ وَ طِرَازِ مُلکِکَ وَ خَزَائِنِ رَحمَتِکَ وَ طَرِيقِ شَرِيعَتِکَ المَتَلَذَذ بتَوحِيدِکَ اِنسَانَ عَينَ الوجُودِ وَ السَّبَب فِيَ کُلِ مَوجُودِ عَينَ اَعيَانِ خَلقِکَ اَلمُتَقَدِّمُ مِنُ نُورِضِياءِکَ صَلواةً تَدُومِ بدوَامِکَ وَ تَبقٰي بِقَائِکَ لاَمُنتَهَا مِنُ دَوَنِ عِلمِکَ صَلواةً تَرضِيکَ و تَرضِيہٖ وَ تَرضيٰ بِهَا عَنَّا يَا رَبَّ العَالَمِينَ٥

علاوه انجي هينين صلواة جي بہ سمهڻ وقت ستر ڀيرن پڙهڻ سان حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن جي زيارت نصيب ٿيندي آهي، اها بہ شيخ صاحب دهلوي لکي آهي ۽ مجرب آهي.

”اَللّٰهُمَّ رَبّ الحِلِ وَ الحَرَمِ وَ رَبُّ البَيتِ الحَرَامِ وَ رَبُّ الرُّکُنَ وَ المَقَامُ بلِغ رُوحَ سَيّدِنا وَ مَولاَنا مُحَمُدِ مِنَّا السَّلاَمِ“

مگر هي ڳالهہ ياد رکڻ گهرجي تہ زيارت حاصل ڪرڻ جو وڏو شرط هي آهي تہ حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن جي محبت ڪامل درجي جي هجي ۽ اتباع سنت نبوي تي بہ پورو پورو هجي ۽ ظاهر خواه باطني گناهن کان محفوظ هئڻ گهرجي. (الفضائل)

صلوات نسبت ضروري مسئلا:

1. ساري عمر ۾ هڪ دفعہ صلوات پڙهڻ سيڪنهن مؤمن تي واجب آهي.

2. جيڪڏهن هڪ ئي مجلس ۾ سردار جن جو نالو مبارڪ ٻڌجي تہ متفق عليه مذهب هي آهي تہ هڪ دفعہ صلوات پڙهڻ واجب آهي، پوءِ مستحب آهي. (در مختار)

3. بي وضوءَ صلوات پڙهڻ جائز آهي، پر وضوءَ سان نور عليٰ نور آهي.

4. نبين ۽ ملڪن کان سواءِ ٻين تي خلاصيءَ طرح صلوات پڙهڻ جائز نہ آهي.

5. صلوات پڙهڻ وقت عضون جو چورڻ ۽ آواز بلند ڪرڻ جهل آهي.(در مختيار)

6. جڏهن حضور صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن جو نالو مبارڪ ٻڌجي يا پڙهجي آهستي توڙي ڏاڍي تہ ٻنهي حالتن ۾ درود پڙهجي.

7. جڏهن ڪنهن مجلس ۾ اچجي تہ وهڻ ۽ اٿڻ مهل صلوات پڙهجي.

8. جيڪا بہ دعا گهرجي تہ ان جي اول ۽ آخر ۾ درود شريف پڙهجي.

9. بانگ ٻڌڻ کان پوءِ دُعا. "اَللّٰهُمّ رَبّ هٰذِهِ الدّعُوتُ ۽ صلوات شريف ضرور پڙهڻ گهرجي. (مسلم ۽ ترمذي)

10. وضو ڪرڻ کان پوءِ درود پڙهڻ سنت آهي. (ابن ماجہ)

11. حضور صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن جي مزار مبارڪ جي زيارت وقت صلوات پڙهجي. (بيهقي)

12. جڏهن ڪو ڪتاب يا رسالو لکجي تہ خدا تعاليٰ جي حمد کان پوءِ صلوات ضرور لکجي ۽ پڙهجي.

حافظ ابن حجر لکيو آهي تہ خط جي اول ۾ حمد کان بعد درود لکڻ جي رسم حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه کان جاري ٿيل آهي.

13. تهجد لاءِ رات جي اٿڻ وقت صلوات پڙهڻ گهرجي.

14. مصيبتن ۽ آفتن مثلاً وبا، طاعون ۽ زلزلہ جي دفع ڪرڻ لاءِ صلوات پڙهجي. علامہ جلال الدين سيوطي لکيو آهي تہ دفع بليات لاءِ صلوات پڙهڻ احسن آهي.

15. جڏهن ڪاتب حضور صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن

جو نالو مبارڪ لکي تہ ان جي مٿان صلي الله عليه وآلهٖ وسلم سارو لفظ لکي، فقط صلعم يا ص نہ لکي.

حافظ ابن حجر مڪيءَ هڪ نقل آندو آهي تہ هڪ شخص صلواة لکڻ وقت فقط صلي الله عليه لکندو هو ۽ "وسلم" جو لفظ نہ لکندو هو. حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن کيس خواب ۾ فرمايو تہ تون چاليهہ نيڪيون پنهنجيون هر هڪ صلوات جي پنيان ڇو ٿو وڃائين. "وسلم" جي لفظ ۾ چار حرف آهن. هر هڪ حرف ۾ هڪڙي نيڪي اهي. ۽ هر هڪ عيوض ڪم از ڪم ڏهہ نيڪيون آهن ۽ چئن اکرن جون چاليهہ نيڪيون ٿينديون.

16. صلوات پڙهندڙ کي گهرجي تہ پنهنجا ڪپڙا ۽ بدن صاف ۽ پاڪ رکي.

17. حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن جي نالي مبارڪ اڳيان لفظ "سيدنا" وڌائڻ مستحب ۽ افضل آهي. (در مختار)

عجيب نڪتو۔ جڏهن الله تعاليٰ قرآن شريف ۾ فرمايو آهي تہ "صلوا عليه وسلموا تسليما" جنهنجي معنيٰ آهي تہ اي مؤمنؤ نبي ڪريم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم تي صلواة ۽ سلام پڙهو تہ مناسب هو تہ اسان حڪم جي تعميل ڪري "نصلي و نسلم" چئون ها، جنهنجي معنيٰ آهي تہ اسان توتي صلواة ۽ سلام پڙهون ٿا. مگر ان جي برخلاف اسان کي سردار جن تعليم ڏني آهي تہ چئو "اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَليٰ سَيِّدِنا مُحَمَّدُ" جنهن جي معنيٰ آهي تہ اي الله تون صلوات ۽ سلام محمد ڪريم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم تي موڪل. ان جو جواب هي آهي تہ انهي تعليم ۾ هي حڪمت آهي تہ حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن پاڪ آهن ۽ اسان اُمتي گناهن جي ڪري پاڻ کي ناپاڪ سمجهون ٿا، تنهن ڪري پنهنجي صلواة سندن شان اعليٰ جي لائق نٿا سمجهون، تنهن ڪري "اَللّٰهُمَّ صَلِّ" چئي زبان حال سان الله تعاليٰ کي عرض

ڪريون ٿا تہ اي الله اسان جي صلوات سندن عالي شان مرتبہ موافق نہ آهي، تنهن ڪري توکي عرض ٿا ڪريون تہ تون اسان جي طرفان سردار جن تي صلوات موڪل تہ تو رب پاڪ جي پاڪ صلوات، نبي پاڪ جي حضور ۾ وڃي رسي.

شيخ ابو سليمان داراني رحمت الله عليه فرمايو آهي تہ دعا جي اول ۽ آخر ۾ صلوات پڙهڻ ضروري آهي، ڇو تہ الله تعاليٰ بنهي طرفن ۾ صلوات پڙهڻ ڪري ضرور دعا قبول ڪرڻ فرمائيندو. جيئن تہ اها ڳالهہ سندس احسان کان پري نہ آهي، جو وچہ واري شيءِ کي رد ڪري ۽ ٻن طرفن واري دعا قبول ڪري. تنهن ڪري انهي صلوات جي وسيلہ دعا بہ ضرور قبول فرمائيندو.

جهڙي طرح متين صاف ۽ صريح حديثن مان معلوم ٿيو تہ حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن تي هڪ صلوات پڙهڻ ڪري الله تعاليٰ جي طرفان ڏهہ رحمتون نازل ٿين ٿيون، تهڙي طرح حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن جي هڪ گستاخيءَ ۽ بي ادبيءَ جي عيوض الله تعاليٰ ان بي ادب ۽ گستاخ تي ڏهہ لعنتون تو وجهي. جيئن جو سورت ”نون“ ۾ وليد بن مغيره جي حق ۾ الله تعاليٰ آيت ”وَلاَ تُطِعْ كُلَّ حَلاَّفٍ مَّهِينٍ... الخ“ ۾ ڏهہ گنديون ۽ بڇڙايون فرمايون آهن، جنهن مان اشارت النص سان ثابت ٿيو تہ هر هڪ اهڙي گستاخ تي هر هڪ گستاخيءَ ۽ بي ادبي جي مقابلہ ۾ ڏهہ ڏهہ لعنتون خدائي آهن. وليد بن مغيره وڏو گستاخ ۽ بي ادب هو. حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن جي مخالفت ۾ گهڻي ڪوشش ڪندو رهندو هو.

آخر الله تعاليٰ پنهنجي نبي جي دين کي حمايت ڏيندي اوج تي پهچايو ۽ دشمن اسلام کي ناڪامياب ڪري هلاڪ فرمايو.

*

باب سورھون

وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّكَ لَرَسُوْلُهٗ ط (سوره المنافقون، پ 28، آيت 1)

ترجمہ: بيشڪ الله تعاليٰ ڄاڻي ٿو تہ تون سندس سچو پيغمبر آهين.

مٿي لکيو ويو آهي تہ صلوات شريف ۽ متابعت محمدي علي صاحبها الصلوات والسلام جو هڪ وڏو فائدو آهي، حضور جن جي خواب ۾ زيارت ڪرڻ، مگر اها زيارت ضروري نہ آهي تہ سڀ ڪنهن صلوات پڙهندڙ ۽ اتباع ڪندڙ کي نصيب ٿئي. هائو! ڪڏهن ڪن صاحبن کي حاصل ٿيندي آهي ۽ ڪن کي نہ بہ ٿيندي آهي. اها تہ هڪ نعمت ۽ ذات خداوندي آهي، جا انسان جي اختيار کان ٻاهر آهي.

اين سعادت بزور بازو نيست
تا نہ بخشد خدائي بخشنده

زيارت نہ ٿيڻ جي حالت ۾ غم ۽ ڏکہ ڪرڻ يا پاڻ کي نااميد ڄاڻي انهي ڪم کان سست ٿيڻ نہ کپي؛ بلڪ پنهنجي ڪم تي محڪم رهڻ گهرجي. عاشق جو فرض آهي تہ هو پنهنجي معشوق جي طلب ۾ ڪامل ڪوشش ڪري، هميشہ پنهنجي جان ۽ مال کي ان جي آڏو حاضر رکي، پوءِ وصول ٿئي يا نہ ٿئي، معشوق ان کي قبولي يا نہ قبولي.

يابم اورا يانيابم جستجو ئي ميکنم،
حاصل آيد يا نيايد آرزو ئي ميکنم.

اگرچہ اها ڳالهہ ظاهر آهي تہ سچي عاشق ۽ ڪامل طالب جي ڪوشش ڪڏهن بہ رائگان نہ ويئي آهي ۽ نہ وڃڻي آهي.

حضور صلي الله عليه وآلہٖ وسلم جن کي خواب ۾ ڏسڻ

به نسبت علماء اهل سنت و الجماعت مان محققن جو هي مذهب آهي ته جنهن شخص حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن کي خواب ۾ ڏٺو ۽ يقين ٿيس ته هي ضرور پاڻ سردار جن آهن ته چئبو ته انهي بيشڪ سردار جن کي ڏٺو، ڇو ته شيطان يا جن وغيره کي سندن صورت پاڪ ۾ ٿيڻ جي مجال ئي نه آهي. پر جيڪڏهن ڪنهن شخص کي حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن جو حليه مبارڪ معلوم آهي مگر هو سردار جن کي سندن حليه موافق نه ڏسي ته اهو قصور ۽ نقص آهي انهيءَ رائي (ڏسندڙ) جو نه صورت مرئي (ڏٺل) جو. جهڙي طرح ڪنهن آرسيءَ ميريءَ ۾ شڪل ميري ۽ گهٽ نظر ايندي آهي يا ڏنگيءَ آرسيءَ ۾ صورت ڏنگي ۽ ڦريل ڏسبي آهي ته اهو سڀ نقص آرسيءَ جو آهي نه انهي صورت جو.

حضرت ابوهريره رضي الله عنه کان روايت آهي ته حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن فرمايو آهي ته جنهن شخص مون کي خواب ۾ ڏٺو ته چئبو ته تنهن واقعي مون کي ڏٺو؛ ڇو ته شيطان منهنجي صورت ۾ نه ٿي سگهندو. (بخاري و مسلم)

حضرت ابوقتاد رضي الله عنه کان روايت آهي ته سردار جن فرمايو ته جنهن مون کي خواب ۾ ڏٺو، تنهن سچ پچ مو کي ڏٺو. (بخاري و مسلم)

حضرت ابوهريره کان روايت آهي ته سردار جن فرمايو آهي ته جنهن شخص جنهن حالت ۾ مون کي خواب جي حالت ۾ ڏٺو هوندو ته وري اهڙي طرح اهو شخص بعينه قيامت جي ڏينهن مون کي جاڳ ۾ به ڏسندو، ڇو ته شيطان منهنجي صورت ۾ بلڪل نه ٿي سگهندو. (بخاري و مسلم)

انهن روايتن مان صاف ظاهر ٿيو ته حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن کي ڪهڙي طرح سان به ڪو شخص خواب ۾ ڏسي ته چئبو ته هن جو خواب سچو آهي انهي ۾ ڪوبه شبه نه آهي.

انهيءَ کان پوءِ هي ڳالهه به ڄاڻڻ جي لائق آهي ته جنهن شخص حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن کي خواب ۾ ڏٺو، تنهن لاءِ ٻين ڀلاين سان گڏ هي به هڪ وڏي خوش خبري ۽ ڀلائي آهي ته انهي جو خاتمه بالخير يعني دنيا مان ايمان سان لاڏاڻون ٿيندو ۽ آخرت ۾ به اهو شخص حضور جن کي ويجهو هوندو.

(مسئله) جيڪڏهن ڪنهن شخص کي خواب جي حالت ۾ حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن ڪنهن ڳالهه جو حڪم فرمائين ته پوءِ جيڪڏهن اهو ڪم شريعت موجب جائز هوندو ته بلاشڪ ڪبو ۽ جي ناجائز هوندو ته اهو خواب ڏسڻ واري جو نقص ۽ غلطي آهي، ان تي تعميل نه ڪبي. رهي هي ڳالهه ته جنهن صورت ۾ اهو شرعي ڪم اڳ جائز هو ته پوءِ ٻيهر حڪم ڪرڻ جو مطلب ڇا آهي. ان جو جواب هي آهي ته انهيءَ شخص جي حق ۾ انهي ڪم جو تاڪيد ڪرڻ حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن جو خاص مقصد آهي.

(فائدو) جهڙي طرح دعا ۾ صلوات شريف پڙهڻ سبب قبوليت جو آهي، تهڙي طرح ڪنهن نيڪ ڪم سان يا ڪنهن ڀلاري شخص نبي خواه ولي سان وسيلو وٺي دعا گهرڻ به اقرب الي الاجابت آهي! اگرچه انهي مسئله ۾ ڪن عالمن جو اختلاف آهي، مگر جمهور علماءَ وٽ جائز آهي.

توسل ۾ هي لفظ چوڻ گهرجن:

ياالله! هن چڱي ڪم جي وسيلي يا هن پنهنجي پياري ٻانهي جي محابي هي دعا منهنجي قبول فرماءِ ۽ ان وقت هي هينيون ڳالهيون به لحاظ ۾ رکي.

اول ته جنهن شيءِ سان وسيلو وٺي، تنهن کي ڪم جو ڪندڙ نه ظاهر ۾ نه باطن ۾ ڄاڻي، مگر ڪم ڪندڙ هر صورت ۾ الله تعاليٰ کي ڄاڻي.

ٻيو هي خيال ۾ اعتقاد نہ رکي تہ الله تعاليٰ وسيلي کان سواءِ دعا کا نہ قبوليندو، بلڪ اهو پاڪ اعتقاد رکي تہ الله تعاليٰ سواءِ وسيلي جي بہ دعا قبول ڪندو.

ٽيون ڪنهن خاص جاءِ يا ڪنهن وليءَ جي مقبري کي بہ قبوليت دعا لاءِ خاص نہ ڪري، بلڪ جملہ (انبيا) اولياءَ ۽ عام مومنن سان وسيلو وٺڻ جائز سمجهي.

سنن ابن ماجہ باب صلوات الحاجة ۾ حضرت عثمان حنيف رضي الله عنه کان روايت آهي تہ هڪ نابين آدمي حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن جي خذمت ۾ آيو ۽ عرض ڪيائين تہ دعا ڪريو تہ الله تعاليٰ مون کي عافيت (اکيون) ڏي. حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن کيس فرمايو تہ جيڪڏهن تنهنجي مرضي هجي تہ اها تنهنجي دعا آءٌ رکي ڇڏيان ۽ انهيءَ جو ثواب توکي آخرت ۾ ملي ۽ اهو ثواب دنياوي فائدي کان تو لاءِ زياده فائدي وارو ثابت ٿيندو ۽ جيڪڏهن چوين هتي جي لاءِ تو واسطي دعا گهران تہ ان جو فائدو توکي دنيا ۾ ملي. نابينا عرض ڪيو تہ حضرت مون لاءِ هتي واسطي دعا گهرو، تنهن تي پاڻ فرمايائون تہ اول چڱي طرح وضو ڪري مسجد ۾ بہ رڪعتون نفل پڙهي پوءِ هن طرح دعا گهر:

ياالله! آءٌ توکان پنهنجي حاج تو گهران، ساڻ وسيلہ مُحمّد ڪريم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جي، جو نبي رحمت جو آهي سندس محابي منهنجي دعا قبول فرماءِ.

انهيءَ روايت کي نسائي ۽ ترمذيءَ بہ آندو آهي. ترمذي انهي روايت کي حسن صحيح لکيو آهي ۽ بيهقي بہ صحيح چيو آهي ۽ هيترو بہ زياده ڪيو آهي تہ پوءِ اهو نابين شخص سجو ٿيو.

انهي روايت مان صريحاً هڪ تہ وسيلو وٺڻ ثابت ٿيو، ٻيو هي بہ معلوم ٿيو تہ جهڙي طرح سندن ذات بابرڪات سان وسيلو

وڃڻ جائز آهي، اهڙي طرح ڪنهن خدا واري نيڪ بندي کان دعا گهرائڻ بہ جائز آهي.

حاجتمند شخص ڪنهن وسيلي سان خدا تعاليٰ کان دعا گهري تہ هن طرح بہ گهري سگهي ٿو. يا الله! فلاڻي ٻانهي تي تنهنجي رحمت آهي آءٌ بہ هن سان محبت رکان ٿو، جا منهنجي لاءِ نفع جهڙي ڳالهہ آهي؛ تنهنڪري تون پنهنجي مهربانيءَ سان مون تي بہ رحمت فرماءِ.

حضرت عثمان بن حنيف رضي الله عنه کان روايت آهي تہ هڪ شخص حضرت عثمان غني رضي الله تعاليٰ عنه وٽ ڪنهن ڪم لاءِ ويندو هو، پر حضرت عثمان ان ڏانهن توجهہ ئي نہ ڪندو هو. آخر هڪ ڏينهن اچي مٿئين راويءَ عثمان بن حنيف رضي الله عنه سان ڳالهہ ڪئي، جنهن انهي شخص کي اها دعا ۽ طريقو دعا جو سيکاريو، جو حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن نابينا شخص کي ڏسيو هو. پوءِ وري انهيءَ شخص ساڳيءَ طرح وضو ڪري مسجد ۾ ٻہ رڪعتون نفل پڙهي حضور صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جن جو وسيلو وٺي الله تعاليٰ کان دعا گهري ۽ ان کان پوءِ حضرت عثمان رضي الله عنه جي خدمت ۾ آيو. خدا جي قدرت سان حضرت عثمانؓ پوري طرح ان ڏانهن متوجهہ ٿيو ۽ سندس ڪم پورو ڪيائين. انهي کي بيهقي، طبراني ڪبير ۽ اوسط بيان ڪيو آهي.

انهي روايت مان ثابت ٿيو تہ وفات کان پوءِ بہ توسل جائز اهي، جو انهي شخص حضور جن جي وفات کان پوءِ حضرت عثمان رضہ جي زمانہ مبارڪ ۾ اهڙي طرح دعا گهري هئي.

حضرت انسؓ کان روايت آهي تہ هڪ دفعہ حضرت عمرؓ حضرت عباسؓ جو وسيلو وٺي خداوند تعاليٰ جي درگاهہ ۾ دعا گهري تہ يا الله! اڳ اسان توکان تنهنجي پيغمبر جو وسيلو طلب دعا جي ڪندا هئاسون ۽ تون اسان تي رحمت جا مينهن عطا ڪندو هئين ۽ هاڻي تنهنجي پيغمبر جي چاچي کي وسيلو وٺي انجي محابي توکان دعا ٿا گهرون تہ تون اسان تي رحمت جو مينهن وساءِ. انهي

حضرت اميرؓ جي دعا کان پوءِ اچي بارش شروع ٿي، جنهنڪري قحط سالي دفعہ ٿي ويئي. (بخاري)

انهي روايت مان بہ توسل باالنبي، بعد وفات جي ثابت ٿيو؛ چو تہ امير عمرؓ جو اهو مطلب نہ هو تہ هن وقت پيغمبر ڪريم جو وسيلو وٺي نٿا سگهون، بلڪ سندس مقصد هو تہ متان ڪو شبه ڪري تہ غير نبي سان وسيلو وٺڻ غير جائز آهي. انهي شبه وڃائڻ لاءِ حضرت امير عمرؓ اهو عمل ڪيو تا تہ سيڪنهن کي معلوم ٿئي تہ توسل غير نبي سان بہ جائز آهي ۽ توسل لاءِ ڪو هڪ آدمي مقرر ڪونہ آهي، بلڪ جيڪو خدا تعاليٰ جو پيارو ٻانهو هوندو، تنهن سان بلاشڪ وسيلو وٺي سگهجي ٿو.

حضرت ابو الجوزاءِ رضي الله عنه کان روايت آهي تہ هڪ دفعہ مدينہ منوره ۾ اچي سخت ڏڪار پيو. ماڻهو بيبي عائشہ صديقہ رضي الله عنها وٽ شڪايت ڪٽي آيا. بيبي صاحبہ حڪم فرمايو تہ جناب سردار دو عالم صلي الله عليه وآلهٖ وسلم جي مزار مبارڪ جي متان ڇت کي ڦاڙيو، اهڙي طرح جو مرقد مقدس ۽ آسمان جي درميان ڪو بہ پردو نہ رهي.

حضرات صحابن بيبي صاحبہ جي حڪم موجب آسمان جي طرف ڇت مان سوراخ ڪيو، جنهن ڪري آسمان ۽ تربت شريف جي وچ ۾ ڪوبہ پردو نہ رهيو. پوءِ خدا جي قدرت سان اچي مينهن شروع ٿيو؛ جنهن ڪري غير آباد زمينون آباد ٿيون ۽ ملڪ مان ڏڪار لهي ويو. (دارمي ۽ مشڪواة)

انهي حديث شريف جي بہ اها معنيٰ نڪتي تہ اي الله! هي تنهنجي پياري رسول جي برڪت واري تربت آهي، جنهن کي اسين تنهنجي نبي جي ڪري برڪت وارو ڄاڻون ٿا؛ تنهنڪري اسان تي پنهنجي برڪت نازل فرماءِ. اهو آهي صحيح طريقو وسيلہ جو، جنهن جي جواز ۾ ڪوبہ شبه نہ آهي حاصل مطلب هي آهي تہ

شرعي حد اندر وسيلو وٺڻ زمانہ نبوت ۽ زمانہ خلفاءَ الراشدين جي ۾ ثابت آهي؛ انهي ڪري سندس جواز ۾ ڪو شبه ڪونهي.

حضرت مولانا رومي مثنوي شريف ۾ فرمايو آهي!

نام احمد چون چنين ياري کند،
تاکہ نورش چون مددگاري کند.
نام احمد چون حصاري شد حصين،
تاچہ باشد ذات آن روح الامين.

وَ آخِر دَعُوَانَا ان الُحَمَدُللهِ رَبّ الُعَالَمِيُن وَالصَّلواةُ وَالسَّلاَمُ عَليٰ سَيّد الُمُرُسَلِيُنَ مُحَمَّدِ وَ آلِهٖ وَ اصُحَابِهٖ وَ ازُوَاجِهٖ وَاتبَاعِهٖ اَجُمَعِينَ آمين.

*

سنڌي ادبي بورڊ طرفان ڇپايل ڪجھ ڪتاب

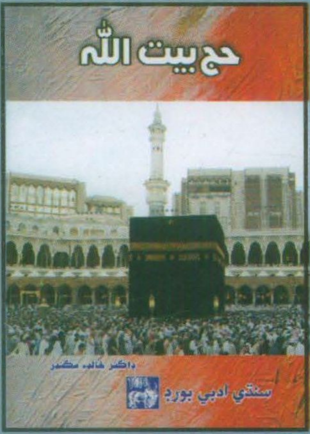
حج بيت الله
سنڌي ادبي بورڊ

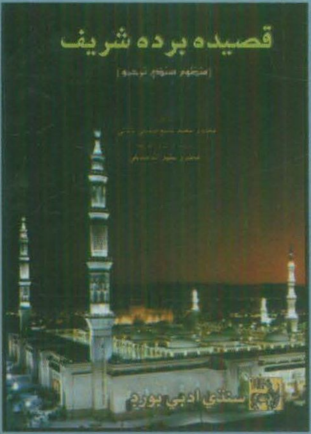
قصيده برده شريف
سنڌي ادبي بورڊ

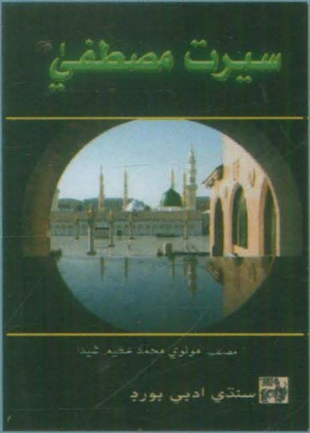
سيرت مصطفيٰ
مصنف مولوي محمد عظيم شيدا
سنڌي ادبي بورڊ

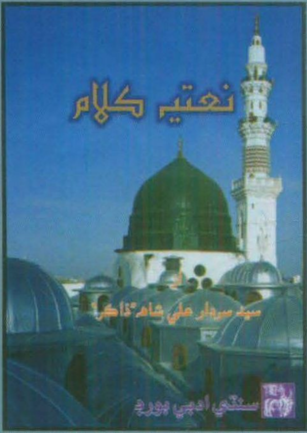
نعتيه ڪلام
سيد سردار علي شاهه "ذاڪر"
سنڌي ادبي بورڊ

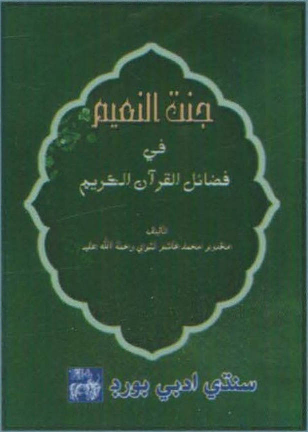
جنت النعيم
في
فضائل القرآن الكريم
تاليف
سنڌي ادبي بورڊ

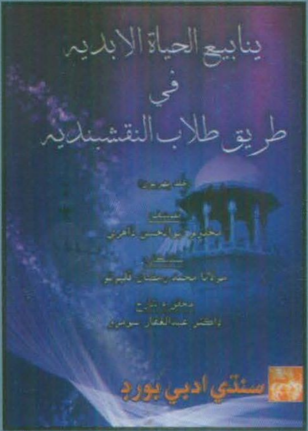
ينابيع الحياة الابديه
في
طريق طلاب النقشبنديه
سنڌي ادبي بورڊ

Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.